

**INISTIITIYUUTII LEENJII OGEESSOTA QAAMOLEE
HAQAA Fi QORANNOO SEERAADHOROMIYAA**

**Bilisummaa Abbaa Alangummaa fi Itti Gaafatamummaa Abbaaa
Alangaa**

Moojulii Leenjii Hojiin Duraatiif Qophaa'e

Qopheessaan:

Habtaamuu Bultii

Gulaaltotni:

Obbo Addaamuu Dhufeeraa
Obbo Kadir Qeerrantii
Obbo Gannaahamiid

Amajjii 2012 (ILQSO)

BAAFATA

Seensa Waliigalaa	5
BOQONNAA TOKKO	8
Gahee Hojii Abbaa alangaa	8
1.1. Seensa	8
1.2. Hiikkoo Abbaa alangaa.....	9
1.3. Gahee Abbaan Alangaa Bulchiinsa Sirna Haqa Yakkaa Keessatti Qabu	11
1.3.1. Gahee Abbaan Alangaa Gaggeessa Hojii Qorannoo Yakkaa Keessatti Qabu.....	12
A. Qajeelfama Kennuu.....	13
B. Dhimmoota Dursa Qorannoo Irratti Gaggeeffamu Adda Baasuu.....	17
C. Qorannoo Yakkaa Gaggeessuu Keessatti Hirmaachuu	18
D. Qorannoo Yakkaa Poolisii Harkaa Fuudhuun Gaggeessuu	18
Gaaffilee Marii.....	19
1.3.2. Himanna Yakkaa Hundeessuu fi Falmii Gaggeessuu	20
1.3.3. Himata Hundeessuu fi Dhiisu Keessatti Aangoo Abbaan Alangaa Qabu	21
1.3.4. Tarkaanfii Filanno Fudhachuu.....	23
1.4. Gahee Abbaan Alangaa Dhimmoota Yakkaan Ala Jiran Irratti Qabu	25
A. Mirga Dubartootaa fi Daa'immanii Kabachiisuu	26
B. Mirga Beenyaa Argachuu Miidhamtoota Yakkaa Kabachiisuu	26
C. Mirga Namoota Deeggarsa Addaa Barbaadan Kabachiisuu	27
D. Qabeenya Mootummaa fi Ummataa Kabachiisuu.....	27
Gaaffilee Marii.....	28
1.5. Sanadoota Idil-Addunyaa fi Ardi Awurooppaa Gahee Hojii Abbaa Alangaa Irratti Bahanii Jiran	28
1.5.1. Sanadoota Idil-Addunyaa Gahee Hojii Abbaa alangaa Irratti Bahanii Jiran	28
A. Qajeeltoowwan Gahee Hojii Abbaa alangaa Idil-Addunyaa	29
B. Waldaa Abbootii Alangaa Idil-Addunyaa: Barreeffama Hundeeffama Waldichaa	30
C. Gita Itti-Gaafatamummaa Ogummaa Hojii Abbootii Alangaa: Dirqamootaa fi Mirgoota Bu'uura	31
1.5.2. Sanadoota Ardi Awurooppaa Gahee Abbaa alangaa Ibsan	32
A. Ibsa (Recommendations) Koree Ministeroota Mana Marii Awurooppaa Lak (2000) 19.....	33

B. Ibsa Boorda'ux: Gahee Hojii Abbootiin Alangaa fi Abbootiin Seeraa Hawaasa Dimokiraatawaa Keessatti Qaban	33
C. Gabaasa Komiishinii Veenis	34
1.6. Hidhata Caaseffamaa Manni Hojii Abbaa alangaa Qaamolee Mootummaa Biroo Wajjiin Qabu...	35
Gaaffilee Marii.....	36
BOQONNAA LAMA.....	39
Bilisummaa Hojii Abbaa Alangummaa	39
2.1. Seensa.....	39
2.2. Maalummaa fi Barbaachisummaa Bilisummaa Hojii Abbaa Alangummaa	40
2.3. Saaxilamummaa Bilisummaa Hojii Abbaa Alangummaa	42
2.4. Hojii Abbaa Alangummaa Dhiibbaa Alaa fi Keessaa Irraa Tiksuu.....	45
2.5. Gosoota Bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa	51
2.5.1. Bilisummaa Dhaabbatumma Hojii Abbaa Alangummaa (Bilisummaa Mana Hojii Abbaa alangaa).....	51
A. Beekamtii seeraa qabaachuu bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa	52
B. Bilisummaa Dhaabbatummaa Qabaachuu Mana Hojii Abbaa alangaa	54
C. Baajata Gahaa Qabaachuu Mana Hojii Abbaa alangaa.....	56
D. Bulchiinsa Qabeenya Humna Namaa.....	58
Gaaffilee Marii.....	59
2.5.2. Bilisummaa Dhuunfaa Abbootii Alangaa	60
A. Filannoo fi Hojiirraa Gaggeeffama Abbootii Alangaa.....	60
i. Muudamaa fi Hojiirraa Gaggeeffama Abbaa alangaa Waliigalaa	60
ii. Muudamaa fi Hojiirraa Gagggeeffama Abbootii Alangaa Muudamtoota Qama Alaa hin taane ..	65
2.5.3. Jijiirraa Abbootii Alagnaa (Stability in Office).....	67
2.5.4. Qooddi galmeesi fi galmeesi qoodame irratti murtii kennuu.....	69
2.5.5. Hojii Galmee Irraa Ka'u Abbootii Alangaa (Withdrawal and Refusal of Prosecutor)	70
2.5.6. Tarkaanfii Badiiwan Naamusaa Fudhachuu: Kallattii bilisummaatiin	72
Gaaffilee Marii.....	74
BOQONNAA SADII.....	76
Itti-Gaafatamummaa Abbootii Alangaa	76
3.1. Seensa	76

3.2. Qaama Alaatiin Itti-Gaafatamummaa Abbaa alangaa Mirkaneessuu	77
3.2.1. Dhaabbilee Itti-Gaafatamummaa Abbaa alangaa Mirkaneessuu Keessatti qooda Fudhatan	77
A. To'annoo Mana Maree Bakka Bu'oota Uummataan Taasifamu.....	77
B. To'annoo Mana Murtiin Taasifamu	79
C. To'annoo Waldaalaa Abbootii Alangaa/Waldaa Ogeessota Seeraan Taasifamu	83
D. To'annoo Miidiyaan Taasifamu.....	84
3.2.2. Itti-Gaafatamummaa Abbaa Alangaa Mirkaneessuu Keessatti Dhimmamtoota Qooda Fudhatan.....	84
A. Hawaasa Bal'aa	85
B. Miidhamtoota Dhuunfaa	86
C. Namoota Yakka Raawwatan	88
Gaaffilee Marii.....	88
3.3. Itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mana hojii abbaa alangaan Mirkaneessuu	89
A. Duudhaa Mana Hojii Abbaa alangaa.....	89
B. Irraa-Jala Aangoo Manneen Hojii Abbaa alangaatiin Itti-Gaafatamummaa Mirkaneessuu	91
C. Qajeelfama Mana Hojii Baasuun Itti-Gaafatamummaa Abbaa alangaa Mirkaneessuu	91
3.4. Guddina kennuu yookaan Tarkaanfii abbaa alangaa irratti fudhachuu.....	92
3.5. Daataa Mana Hojii Sirnaan Qabachuu	93
Gaaffilee Marii.....	94
Madda Barreeffama Moojulii Kanaa.....	96

Seensa Waliigalaa

Olaantummaa seeraa mirkaneessuu, sirna dirmookiraasii ijaaruu fi mirga namoomaa kabachiisuu keessatti abbaan alangaa, abbaa seeraa fi poolisii wajjiin ta'uun hojii guddaa hojjeta. Raawwii hojii murtii haqaa kennisiisuu jechuunis gaggeessa qorannoo yakkaa, himannaakakaa hundeessuu fi gaggeessa falmii dhaddacha yakkaa keessatti abbaan alangaa gahee olaanaa qabaata.¹ Jabana kana abbaan alangaa tarkaanfiwwan filannoo biroo kan akka wal-ta'iinsa shakkamtootaa yakkaa wajjiin uumuun balleessummaa yakkaa irratti aangoo yaada ka'umsa murtii dhiyeessuu argachaa waan jiruuf, sirna haqa yakkaa keessatti aangoo murteessummaa abbaan alangaa qabu dabaluu irratti argama. Hojii gaggeessa qorannoo yakkaa, himannaakakaa hundeessuu fi tarkaanfiwwan filannoo himataan alaa fudhachuu danda'uun abbaan alangaa, dhimmoota yakkaa irratti abbaa seeraa kan abbaa seeraa dura murtii kenu jedhamee akka waamamu taasiseera.²

Abbaan alangaa tiksituu mirgootaa fi bilisummaawan lammileeti: abbaan alangaa gaggeessi hojii qorannoo yakkaa fi himannaakakaa bu'uura seeraatiin akka gaggeeffamu taasisuun, akkasumas gita mirkaneessa shakkii dhama qabeessaan alatti osoo hin mirkanaa'iin namni shakkame akka hin adabamne taasisuun bilisummaa lammilee mirkaneessa. Kenna tajaajila haqaa keessatti, abbaan alangaa abbaa dhimmaa looguuf (dubbatuuf) hin qabu; dantaa hawaasa bal'aa haqa barbaadu giddu-galeessa godhachuun gahee hojii isaatii raawwata. Abbaan alangaa adabsiisuuf qofa osoo hin ta'iin haqa mirkaneessuuf hojjeta: yakka raawwate faayidaa uummataa giddu-galeessa godhachuun gochichi kan seeratti dhiyaatu ta'uun adda baasa; loogii kamirraayyuu bilisa ta'ee falmii dhaddachaa gaggeessa akkasumas raawwatamuu yakkaa yookaan eenyummaa nama yakka raawwateerratti shakkiin kan uumame taanaan shakkamaan akka hin adabamne deeggara. Adeemsa falmii seera yakkaa bu'uura godhatee, himatamtoota giddutti garagarummaa tokkollee osoo hin uumin, sirna mirgaa fi bilisummaan qaamolee hundaa kabajame keessatti, nageenya fi haqni akka mirkanaa'uf tattaaffii taasisa.³

¹ International Association of Prosecutors, Access To Justice: The Prosecution Service, The Criminal Justice Assessment Booklet, The United Nations, New York, 2006, fuula 1

² Stefan Voigt, Alexander J. Wulf, What Makes Prosecutors Independent? Analyzing the Determinants of the Independence of Prosecutors, fuula 5

³ International Principles on the Independence and Accountability of Judges, Lawyers and Prosecutors, practitioner Guide No. 1, Geneva, 2007, fuula 73

Bulchiinsa haqa yakkaa keessatti gahee abbaan alangaa qabu heddummina kan qabuu fi xiyyeffannoo kan barbaadu yoo ta'el ee sanadootni idil-addunyaas ta'e heerotni mootummaa bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa hin mirkaneessine. Hojiin ogummaa abbaa alangummaa bilisummaa hin gonfanne taanaan, gaheen hojii kanaa dhiibbaa garagaraatiif saaxilama. Angawootni mootummaa yookaan gareewwan isa deeggaran yakka kan hojjetan yoo ta'e abbaan alangaa akka seeratti isaan hin dhiyeessine qaamni mootummaa seera raawwachiisu (executive) dhiibbaa irraan gahuu danda'a; akkasumas abbaa alangaatti fayyadamuun gareewwan isa morman, dhaabbilee siyaasaa, dhaabbilee mirga namoomaa, dhaabbilee siivikii, dhaabbilee daldalaa fi lammilee cunqursuu mala. Haaluma kanaan, qaamoleen mootummaa kan biroonis hojii guyyaa guyyaa abbaan alangaa hojjetu keessa galuun seerri yakkaa haala barbaadamuun hojiirra akka hin oolle taasisu. Gochawwan kanneen bulanii oolanii mirgi lammilee akka sarbamuu fi malaammaltummaan akka dagaagu taasisu.

Yeroo si'anaa kanatti ogummaan abbaa alangummaa dhiibbaa kamirraayyuu tikfamuu akka qabu irratti biyyootni addunyaas kara Dhaabbata Mootummaalee Gamtootmanii waliigalanii jiru; akka waliigaltee sanaattis biyyootni miseensa dhaabbatichaa ta'an bilisummaa hojii abbaa alangaa akka gonfachiisan kallattii ka'anii waan jiraniif biyya keenya dabalatee biyyootni baay'een bilisummaa ogummaa abbaa alangummaaf beekamtii seeraa kennanii jiru. Haaluma kanaan, abbaan alangaa jiddu-lixummaa qaama kamirraayyuu aggaamamuurraa bilisa ta'uun hojiisaa akka gaggeessu seeraan aangeffamee jira. Namni kamiyyuu hojii abbaan alangaa hojjetu kan gufachiisu taanaan seeraan itti-gaafatama jechuu dha.

Bakka bilisummaan jiru, itti-gaafatamummaanis jira. Abbaan alangaa bilisummaan hojiisaa raawwata yoo jedhamu, hojiin abbaa alangaa qaama kamiiniyyuu hin gamaaggamamu jechuu miti. Fakkeenyaaaf, abbaan alangaa uummataa fi mootummaa bakka isa buuseef itti-gaafatama, qaamni seera baasu seera abbaan alangaa ittiin gaggeeffamu tumuu fi gabaasa raawwii isaa dhagahuun isa to'ata; miidhamtootni yakkaa dhuunfaan hirmaanna hojii abbaa alangaa keessatti taasisaniin haqummaa isaa adda baafataa deemu.⁴ Manni murtii, miidiyaalee fi abbootiin hirtaa biroo tooftawwan garagaraa fayyadamuun abbaan alangaa hojiisaa sirnaan hojjechaa jiraachuu qulqulleessuun bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa fi itti-gaafatamummaan abbaa alangaa madaala isaanii eeggatanii akka adeeman taasisu.

⁴ European Network of Councils for the judiciary, independence and accountability of prosecutors, ENCJ Report, 2014-2016, fuula 65

Haaluma kanaan, xumura leenjii moojulii kanaatti, leenjifamtootni,

- Gahee hojii abbaan alangaa sirna haqa yakkaa fi sirna haqa siivilii keessatti qabu ilaalchisee hubannoo qaban ni cimsatu
- Ogummaan abbaa alangummaa hangam saaxilamaa akka ta'e ni hubatu
- Maalummaa fi barbaachisummaa bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa irratti hubannoo qaban ni gabbifatu
- Tooftawan bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa ittiin mirkaneessan adda ni baaafatu
- Bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa osoo hin sarbiin akkamitti itti-gaafatamummaa abbaa alangaa akka mirkaneessan ni hubatu
- Bilisummaa fi itti gaafatamummaa abbaa alangummaa caalmaatti hubatanii haala hojiirra ittiin oolachan ni qulqulleeffatu

BOQONNAA TOKKO

Gahee Hojii Abbaa alangaa

1.1. Seensa

Abbaan alangaa sirna bulchiinsa haqa yakkaa keessatti, jechuunis, kenniinsa tajaajila haqa yakkaa raawwachuu fi sirnicha bocuu keessattis qaama hojii muummee hujjetuu dha. Sirni heeraa fi seeraa akka kabajamu gochuuf abbaan alangaa hubannoo seeraa hawaasaaf kenna; nagaa fi tasgabbii kabachiisuuf nama seera cabse uummata bakka bu'ee seeratti dhiyessee bu'uura seeraatiin akka adabamu taasisa.⁵ Adeemsa sana keessatti mirgi namoota dhuunfaa akka hin sarbamnettis eegumsa barbaachisaa ta'e akka isaaniif taasifamu ni hujjeta. Abbaan alangaa dantaa uummataa, mootummaa fi namoota dhuunfaa deeggarsa addaa barbaadan kabachiisuuf jecha haalli falmii hariiroo hawaasaa keessatti hirmaatu ni jira. Gabaabaatti abbaan alangaa tiksituu olaantummaa seeraa fi mirga namoomati jechuun ni danda'ama.⁶

Gahee hojii fi itti-gaafatamummaa abbaan alangaa bulchiinsa haqa yakkaa fi bulchiinsa haqa hariiroo hawaasaa keessatti qabu maal akka fakkaatu irratti wal-ta'iinsi akka idil-addunyaattis ta'e akka ardiitti hanga yeroo dhiyoo asitti osoo hin uumamin tureera. Gahee hojii, bilisummaa hojii fi itti-gaafatamummaa abbaan alangaa qabu biyyaa gara biyyaatti garagarummaa waan qabuuf, eegumsi seeraa akka idil-addunyatti qaama kanaaf osoo hin taasifamiin akka turu ta'eera; haaluma kanaan biyyootni baay'een hojii abbaa alangummaatiif aguuggii seeraa gahumsa qabu hin gonfachiifne.⁷ Yeroo si'anaa kanattis qajeeltoon hojii fi itti-gaafatamummaa abbaa alangaa bulchu dhaabbata mootummaalee gamtoomanii fi gamtaa Awurooppatiin bifa fooyya'iinsa qabuun tumamanii hojiirra kan oolan yoo ta'eliee ardiwwan biroon gama kanaan wal-ta'iinsa gaarii hin uumin jiru jechuun ni danda'ama.

Itti-waamamni mana hojii abbaa alangaa waliigalaa biyyaa gara biyyaatti garagarummaa kan qabu yoo ta'u, haalli caaseffama itti-waamama mana hojii kanaa gahee hojiisaa raawwachuu fi bilisummaa isaa kabachiisuu irratti of-danda'ee dhiibbaa geessisuu kan danda'uu dha. Bilisummaan mana hojii abbaa alangaa, bilisummaa hojii abbaa seeraa caalaa saaxilamaa dha. Itti-waamama manni hojii kun qaama mootummaaf qabuu fi dhiibbaa mana murtiirratti geessisuu

⁵ Report of the Special Rapporteur on the independence of judges and lawyers (A/HRC/20/19), buufata 93

⁶ Bruce A. Green, Prosecutors and Professional Regulation, The Fordham Law Archive of Scholarship and History, 25 Geo. J. Legal Ethics 873 (2012), fuula 881

⁷ International Association of Prosecutors, The Status and Role of Prosecutors, A United Nations Offce on Drugs and Crime and International Association of Prosecutors Guide, Criminal Justice Book Series, fuula 2

caalaa mana hojii abbaa alangaa irratti geessisuun kallattii baasii qusachuutiinis ta'e maqaa gaarii mootummaan eegsisuuf dhiibbaa qaama kana irratti geessisuun ni salphata. Kanaafuu, keessumaa, itti-waamamni mana hojii abbaa alangaa bilisummaa isaa akka hin sarginnetti akkasumas kabaja mirga namooma lammilee fi olaantummaa seeraa irratti dhiibba akka hin geesisnetti qajeeltoo seeraa irratti waliigalame fayyadamanii gahee hojii abbaa alangaa hojjechuun barbaachisaa dha.

Haaluma kanaan, xumura leenjii boqonnaa kanaatti, leenjifamtoatni,

- ✓ Kaayyoo, barbaachisummaa fi maalummaa abbaa alangaa irratti hubannoo qaban ni gabbifatu
- ✓ Gahee abbaan alangaa bulchiinsa sirna haqa yakkaa fi sirna haqa hariiroo hawaasaa keessatti qabu ilaachisee beekumsa qaban ni cimsatu
- ✓ Bilisummaa (aangoo) abbaan alangaa himata yakkaa hundeessuu fi himata hundaa'ee jiru kaasuu ilaachise qabu irratti yaad-rimeewan jiran irratti hubannoo qaban ni hubatu
- ✓ Itti-waamama (caaseffama) manni hojii abbaa alangaa qaama mootummaa kallattiin isa hoogganuuf qabu haala kamiin bilisummaa mana hojichaa akka miidhuu fi dhiibbaa gama kanaan aggaamamu akka itti faccisan irratti beekumsa qaban ni cimsatu

1.2. Hiikkoo Abbaa alangaa

Sanadni idil-addunyaayeroo jalqabaatiif gahee hojiawan abbaa alangaa ibsuu fi bilisummaa isaa haala tiksun danda'amu irratti bara 1990 (ALA)tti ibsame, abbaan alangaa enyu akka ta'e ilaachisee ifatti hiikkoo hin laatne. Sanadni kun seensa (preamble) isaa irratti abbaan alangaa adda durummaan ogeessa hojii himannaakakaa hundeessuu fi falmii gaggeessuu wajjiin wal-qabatu (criminal proceedings) hojjetu ta'uun akekuun, buufata 3 jalatti ammoo ogeessa raawwii hojiirra oolmaa haqa yakkaa keessatti hojii ijoo (muummee) hojjetu akka ta'e qofa ibsee jira. Tumaalee waliigalaa qajeeltowwan sanada sanaa irraa akka hubatamutti, abbaan alangaa bakka bu'aa dantaa hawaasa bal'aa ta'uun nama himata yakkaa hundeessu, falmii gaggeessu, seerummaa gaggeessa hojii qoranno yakkaa hordofu, hojiirra oolmaa murtii mana murtii mirkaneessuu, fi hojiawan biroo dantaa hawaasaa kabachiisuu danda'an raawwatu akka ta'etti ibsameera.⁸ Bu'uura qajeeltoo Mootummaalee Gamtooman kanaatti, abbaan alangaa

⁸UN, Guidelines on the Role of Prosecutors, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990, buufa 11

tiksa/kabachiisaa dantaa hawaasaati; mirkaneessaa nageenya fi olaantummaa seeraati jechuu dha.⁹

Sanadni ibsituu Gumii Gorsitoota Abbootii Alangaa Awurooppaa gaaffii abbaan alangaa eenu jedhuuf deebii kennuu yaaleera.¹⁰ Akka sanada sanaatti abbaan alangaa muudamaa (tajaajilaa) uummataa fi hawaasa bakka bu'uun dantaa uummataa kabachiisuuf jecha itti gaafatamummaa seerri yakkaa hordofsiisu yoo cabu haala mirgi namoota dhuunfaa hin sarbamneen hojiirra oolmaa isaa ogeessa hordofuu akka ta'etti ibsee jira. Ibsa biraan, abbaan alangaa ogeessa keniinsa tajaajila haqa yakkaa haqa-qabeessa, alloogessaa fi milkaa'aa akka ta'u taasisuu, fi olaantummaa seeraafi nageenya hawaasaa mirkaneessuu dha.¹¹

Seerri hundeffama Waldaa Abbootii Alangaa Idil-Addunyaay akkasumas Gulantaalee Mirkaneessa Itti-Gaafatamummaa Ogummaa fi Hojiirra Oolmaa Dirqamootaa fi Mirgoota Abbootii Alangaa waldaa abbootii alangaa idil-addunyaay¹², abbaan alangaa eenu akka ta'e waan dubbatan hin qaban. Tumaalee garagaraa sanadoota kanneenii irraa akka hubatamutti abbaan alangaa namoota seera yakkaa cabsan seeratti dhiyeessuun nagaa fi tasgabbii akkasumas haqni yakkaa akka mirkanaa'u gochuu irratti ogeessa hojjetu akka ta'e ibsee jira.

Abbaa alangaa jechuun eenu jechuu akka ta'e ilaachisee labsiileen mana hojii abbaa alangaa akka Mootummaa Naannoo Oromiyaattis ta'e akka Mootummaa Federaalaatti hundeessuf bahan akka ibsanitti, abbaan alangaa, ogeessa seeraa ogummaa abbaa alangummaatiin akka tajaajiluuf muudame akka ta'e tumu. Labsiin Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Oromiyaa hundeessuf bahe,¹³ abbootiin alangaa raawwatootaa, abbaan alangaa waliigalaa fi abbaan alangaa waliigalaa ittaanaa abbaa alanga jedhamanii waamamu.¹⁴ Gaheewan mana hojii abbaa alangaa ogeessota abbaa alangaa jedhamanii waamamaniin kan hojjetamu waan ta'eef, abbaa

⁹ Yaada kana hubachuuf, UN, Guidelines on the Roles of Prosecutors, buufata 16, 15, 19, 14, fi seensa (preamble) bifa waliigalaatiin dubbissuun barbaachisa dha

¹⁰ The Consultative Council of European Prosecutors (CCPE), Explanatory Note (2005), buufata 5

¹¹ Miiljalee olii, buufata 6

¹² Constitution of the International Association of Prosecutors 1995 , and International Association of prosecutors, Standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors adopted by the International Association of Prosecutors on the twenty third day of April 1999

¹³ Labsiin Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Oromiyaa hundeessuf bahe, Labsiin lak 214/2011, kwt 2(1)

¹⁴ Labsiin Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa hundeessuf bahe, labsiin 214/2011, kwt 2(1)

alangaa jechuun nama ogummaa abbaa alangummaatiin tajaajiluuf muudamee gahee hojii mana hojii abbaa alangaa waliigalaa galmaan gahuuf kan hojjetu jechuu dha.¹⁵

1.3. Gahee Abbaan Alangaa Bulchiinsa Sirna Haqa Yakkaa Keessatti Qabu

Abbaan alangaa bulchiinsa haqa yakkaa keessatti gahee guddaa qaba: gocha yakkaa raawwatame tokko mana murtiitti dhiyeessuu yookaan dhiyeessuu dhabuu irratti murtii kenna; falmii yakkaa adeemsi isaa adda cite itti-fufsiisuu yookaan itti-fufsiisuu dhabuu irrattis murtii kan kennus isa.¹⁶ Ibsa biraan, adeemsa kenna tajaajila haqa yakkaa keessatti ulfinnii fi mirgi namoomaa namaa akka kabajamu gochuun raawwiin hojii murtii haqaa kennisiisuu mijataa akka ta'u taasisa. Namoota yakka raawwachuuun isaanii ragaa quubsaa fi amansiisaan irratti argame qofa himachuun, namni sababa shakkame qofaaf himatnaan akka irratti hin dhiyaannettii tiksituu mirga lammilee ta'uun tajaajila.¹⁷ Gochoota yakkaa himata irratti hundeesse irratti murtiin mana murtiin irratti kenname haqa qabeessa miti jedhee kan amanu taanaan mana murtii aangoo qabutti ol'iyyata fudhachuun seerri akka kabajamu gochuuf hanga dhumaatti hojjeta.

Hojiiwan armaan olitti eeraman hojjechuutti dabalee abbaan alangaa, biyyoota tokko tokko keessatti, hojii imaammata haqa yakkaa bocuu keessattis hirmaanna ho'aa taasisa.¹⁸ Seeraan yookaan hojmaataan kan hayyamame taanaan abbaan alangaa hojii qorannoo yakkaa keessatti hirmaata, seera bu'uureffatee hojjetamaa jiraachuu hojii qorannoo yakkaa mirkaneessa, raawwatamuu murtii dhimma yakkaa hodofa. Ibsa biraan, qorannoon yakkaa yerootti gaggeeffamee akka xumuramuutti deeggarsa taasisa, adeemsa gaggeessa qorannoo yakkaa keessatti kabajamuu mirgaa fi bilisummaa lammilee mirkaneessa. Dhimmoota yakkaa mana murtii irraa salphisuu akka danda'utti, abbaan alangaa aangoo abbootii dhimmaa (shakkamaa fi miidhamaa dhuunfaa) wajjiin walta'iinsa uumuu fi yaada ka'umsaa murtiif bu'uura ta'u kenu akka qabaatu gochuun bulchiinsa haqa yakkaa keessatti gahee olaanaa akka qabaatu ta'ee jira.

Abbaan alangaa hojii isaa haqummaan, qulqullinaa fi saffinaan raawwachuuun mirga namoomaa kabajee kabachiisuu, fi sirnaan hojiirra oolmaa bulchiinsa sirna haqa yakkaa fi haala hojiirra oolmaa seeraatiif (due process of law) gumaata olaanaa gumaatuutu irraa eegama. Yakkoota

¹⁵ Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa hundeessuuf bahe Labsii lak 214/2011, kwt 11(1)

¹⁶ European Council, the Role of Public Prosecution in the Criminal Justice System, Recommendation Rec(2000)19, Buufata 2

¹⁷ Labsii 214, kwt 7(32)

¹⁸ European Council, the Role of Public Prosecution in the Criminal Justice System, Recommendation Rec(2000)19, Buufata 3

namootni dhuunfaa raawwatan qofa osoo hin taane, gochootni yakkaa aangotti seeraa ala fayyadamuu fi dhiibbaa mirga namoomaa irra gahu hordofuun qoratamee seeratti akka dhiyaatu gochuu irratti hojjechuu akka qabu qajeeltichi tumee jira.¹⁹ Itti fufuunis, ragaan himatamaa irratti dhiyaatu ragaa bu'uura seeraatiin argame ta'uusaa qulqulleessuu keessatti itti-gaafatamummaa olaanaa kan qabu abbaaa alangaa dha. Abbaan alangaa adeemsa ragaa walitti qabuu keessatti himatamaan akka hin doorsifamne, hin reebamnee fi mirgi namooma isaa akka hin sarbamnetti tika barbaachisu ogeessa taasisuu dha.

Walumaagala, abbaan alangaa hojii gocha yakka raawwate qulqulleessuu keessatti mirgi lammilee akka hin sarbamne taasisuuf bu'uura seeraatiin gaggeeffamuu hojichaa hordofa; hojii himannaakakkaa hundeessuu fi falmii dhaddacha gaggeessuu keessatti dantaa hawaasa bal'aa kabachiisuu cinatti mirgi shakkamaa akka hin sarbamne eegumsa taasisa.²⁰ Abbaan alangaa mirgootaa fi bilisummawwan Sanada Ibsituu Mirga Namoomaa Idil-Addunyaa keessatti beekamtii argatan sirnaan hojiirra ooluu isaanii akka hordofu akkasumas murtiin dhimma haqa yakkaa irratti kennamu haqummaa akka qabaatu taasisuun nagaafi nageenyi lammilee akka mirkanaa'u gochuu keessatti itti-gaafatamummaa muummee fudhateera.²¹

1.3.1. Gahee Abbaan Alangaa Gaggeessa Hojii Qorannoo Yakkaa Keessatti Qabu

Sirna bulchiinsa haqa yakkaa keessatti gahee abbaan alangaa qabu keessaa tokko hojii qorannoo yakkaa keessatti hirmaachuu dha. Hojiin qorannoo yakkaa mirga shakkamaa osoo hin sarbiin gaggeeffamaa jiraachuu fi amantaa uummatni hojicha irratti qabu dhugoomsuuf, abbaan alangaa gaggeessa hojii qorannoo yakkaa keessatti qooda fudhata. Gahee hojii fi aangoo abbaan alangaa gama kanaan qabu, seeraa fi muuxanno biyyi tokko qabu irratti hundaa'ee, gaggeessi qorannoo yakkaa bu'uura seeraatiin raawwatamaa jiraachuu mirkaneessuu qofa yookaan gaggeessa qorannoo yakkaa keessatti hirmaachuu fi guutummaa raawwannaa hojichaa to'achuu ta'uudanda'a.²²

Biyyoota baay'ee keessatti, keessumaa biyyoota sirna seeraa kooman lowuu hordofan keessatti, gahee abbaan alangaa gaggeessa hojii qorannoo yakkaa keessatti qabu muraasa; hojii kana

¹⁹ UN, Guidelines on the Role of Prosecutors, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990, buufa 10-16

²⁰ Guideline on the Role of Prosecutors, buufata 14 fi 16

²¹ UN, Guideline on the Role of Prosecutors (1990), seensa qajeeltichaa

²² Open Society Institute, promoting prosecutorial accountability, independence and effectiveness, comparative research, 2008, fuula 68

keessatti gahee bu'uura seeraatiin gaggeeffamaa jiraachuu hojii qorannoo yakcaa daawwachuu (supervise) gochuu, seerummaa gaggeessa hojii qorannoo yakcaa dhugoomsu fi hubannoo seeraa qorattoota yakcaa (qorattoota poolisii) mirkaneessuu qofa irratti kan xiyyeefatuu dha. Biyyoota muraasa keessatti ammoo, keessumaa biyyoota sirna seeraa siivil lowuu hordofan keessatti, gahee abbaan alangaa gaggeessa hojii qorannoo yakcaa keessatti qabu bal'aadha. Isaanis, hojii eeruu fuudhuu fi qorannaayakcaa raawwachuu keessatti hirmaachuu kaasee hanga bu'uura seeraatiin gaggeeffamuu hojii qorannoo yakcaa mirkaneessuu gahuu kan danda'uu dha. Garagarummaa muraasa kan qaban yoo ta'ellee biyyoota akka Faransaayi, Jarmanii, Hangaarii, Chiilii, Xaaliyaanii fi Bulgaariyaa gama kanaan akka fakkeenyatti kaasuun ni danda'ama.²³

Biyyi keenya Itoophiyaan sirna seeraa siivil lowuu kan hordofatu waan ta'eef, abbaan alangaa hojii qorannoo yakcaa keessatti qooda murteessaa akka qabaatu imaammatni haqa yakcaa, seera adeemsa falmii yakcaa fi labsiilee gahee hojii mana hojii abbaan alangaa hundeessuuf bahan keessatti tumtee jirti.²⁴ Imaammatni haqa yakcaa Biyya Keenya akka ibsutti abbaan alangaa dhimmoota gurguddoo sadii mirkaneessuu jecha hojii qorannoo yakcaa keessatti qooda fudhata. Isaanis, gocha raawwatame jedhamee qorannoo yakcaa irratti gaggeeffamaa jiru yakkaan kan gaafachiisu ta'uu adda baasuu, himatni yoo gocha sana irratti dhiyaate ragaa gahaa manni murtii irratti hundaa'ee murtii kenu jiraachuu mirkaneessuu fi kenniinsa tajaajila haqaa dhimma sana irratti raawwachuu keessatti dantaan uummataa jiraachuu qulqulleessuu dha.²⁵ Haluma kanaan, armaan gaditti raawwii hojii qorannoo yakcaa keessatti gahee maalii abbaan alangaa akka qabu gaggabaabsinee akka armaan gadiitti ilaaluu yaalla.

A. Qajeelfama Kennuu

Abbaan alangaa gaggeessi qorannoo yakcaa haala seerri ajajuun gaggeeffamuusaa mirkaneessuu jecha qajeelfama/gorsa barbaachisaa ta'e qorattoota poolisiif kenna. Qajeelfamni abbaan alangaa qorattoota poolisiif kenu akka seerri biyyichaa ajajutti dirqisiisaa ta'uu ykn dirqisiisaa ta'uu dhabuu danda'a.²⁶ Fakkeenyaaaf, biyya Faransaayi, Jarman, Hangarii, Sirbiyaa, Montenegroo keessatti qajeelfama abbaan alangaa adeemsa qorannoo yakkaarratti kenu qorattootni poolisii hojiirra oolchuuf dirqama kan qaban yoo ta'u, biyya Awustiriyaa, Ingilizi,

²³ Miijalee olii

²⁴ Akka fakkeenyatti, imaammata haqa yakcaa Itoophiyaa bara 2003 bahe buufata 3.5; Seera deemsa falmii yakcaa Itoophiyaa, kwt 8-10 fi 38-39 fi kfkf ilaaluun ni danda'ama

²⁵ imaammata haqa yakcaa Itoophiyaa bara 2003 bahe buufata 3.5 (e)

²⁶ Cooperation between the police and prosecutors, Effective administration of the police and the prosecutor in criminal justice, (2002), the working production of the 120th international senior seminar, fuula 198

Weelsi, Siwidiin, Iyerlaand, Fiilandi fi kkf keessatti qajeelfamni abbaa alangaa kenu dirqisiisaa waan hin taaneef qoratootni poolisii hojiisaanii raawwachuu faayidaa qaba jedhanii kan amanan yoo ta'e qofa simatanii hojiirra oolchu.²⁷

Biyyoota baay'ee keessatti yakkota cicimoo kan ta'aniin ala (fkn Faransaayi) qoratootni poolisii eegalamuu qorannoo yakkaa abbaa alangaaf gabaasa gochuun hojiisaanii kan itti fufan yoo ta'u biyyoota muraasa keessatti (fkn Sarbiyaa fi Montenegro) qoratootni qorannoo tokkollee utuu hin eegalin dura abbaa alangaa dhimmisaa ilaallatutti gabaasuu fi qajeelfama fudhachuu qabu²⁸. Daangaa fi mala qorannoo irratti qajeelfamni kennamu ajaja waa'ee waliigalaa gaggeessa qorannoo kan ilaallatu ykn hojiwwan qorannoo yakkaa keessatti raawwataman haalaa fi mala kamiin hordofuu akka qaban ajaja darbu ta'uu malu.

Qajeelfama abbaa alangaa qorattoota poolisiif kenu bakka gurguddaa saditti qoodanii ilaaluun kan danda'amu yoo ta'u²⁹, gaheewwan gurguddaa sadan abbaan alangaa hojii qorannoo yakkaa ilaachisee qabu kanneen sirna seeraa Biyya Keenya wal-bira qabuun akka armaan gadiitti ilaaluu yaalla.

- a. Qajeelfamni abbaan alangaa qorannoo yakkaa ilaachisee kenu tokko hojii qorannoo yakkaa akka jalqabamu ykn akka itti fufu (to instruct the instigation of investigations) kan ilaallatuu dha. Labsii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Federaalaa Hundeessuuf Bahe, Labsii Lak 943/2008 akka tumutti abbaan alangaa, haala addaatiin yoo tumame malee, qorannoon yakkaa akka eegalamu, akka itti fufu akkasumas faayidaa uummataaf jecha addaan akka citu gochuu ilaachisee ajaja kennuu danda'a.³⁰ Qoratootni poolisii bu'uura ajaja kennameen hojii qorannoo yakkaa sana raawwachaa jiraachuu isaanii hordofuun sirreffama barbaachisaa ta'e hunda abbaan alangaa qorattoota poolisiif akka kenu aangeffameera.³¹ Hojii qorannoo yakkaa keessatti qajeelfamnii fi hordoffii abbaa alangaa taasisu murteessaa waan ta'eef, hojiin qorannoo

²⁷ Peter J.P. Jak, The Relationship Between Public Prosecutors And The Police In The Member States Of The Council Of Europe, Conference of prosecuros general of Europe 6th session, May 2005, fuula 2-4

²⁸ Miljalee armaan olii, fuula 4

²⁹ Cooperation between the police and prosecutors, Effective administration of the police and the prosecutor in criminal justice, (2002), the working production of the 120th international senior seminar, fuula 198

³⁰ Labsii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Federaalaa Hundeessuuf Bahe, Labsii Lak 943/2008 kwt 6(3a) fi Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuu Fi Gahee Hojii Isaatii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak 214, kwt 7(8)

³¹ Labsii abaa alangaa waliigalaa federaalaa lak 943/2008 kwt 6(3a) fi Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuu Fi Gahee Hojii Isaatii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak 214, kwt 7(8)

yakkaa tokko osoo abbaan alangaa hin beekiin kan eegalame yoota'e qorataan poolisii eegalamuu qorannoo yakkaa sana abbaa alangaa beeksisuu qaba.³²

- b. Qajeelfama abbaan alangaa hojii qorannoo yakkaa irratti kennuu kan biraan qajeelfama daangaa qorannoon yakkaa tokko keessatti gaggeeffamuu akeekuu kan ilaallatuu dha (to give instruction on the scope of investigations). Akka seera biyya keenyaatti, abbaan alangaa, fakeenyaaf yakki malaammaltummaa cimaa yoo raawwatu mooraa yookaan manni jireenyaa fi manni hojii nama kamiiyyuu akka barbaachisummaa isaatti akka sakattaa'amuu fi ragaan saffinaan akka walitti qabamu qorattoota poolisii ajajuu fi raawwii isaa hordofuu akka danda'u aangeffameera.³³ Yakka malaammaltummaa fi taaksii irratti daangaan qorannoon yakkaa tokko itti gaggeeffamu adda baasuu fi qorattoota dhimmicha irratti kallattii qabsiisuu kan qabu abbaa alangaa akka ta'e seerotni keenya ifatti tumanii jiru.³⁴
- c. Akaakuu, mala ykn tooftaa qorannoon yakkaa tokko itti gaggeeffamuu qabu addaa baasuun qajeelfama qorannoon yakkaa sun ittiin gaggeeffamu kennuun (to decide on the type of investigations) hojii qorannoo yakkaa irratti aangoo abbaan alangaa qabu keessaa isa tokkoo dha. Labsiin Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuuf Bahe, lak 214/2011, akka tumutti abbaan alangaa yakka malaammaltummaa raawwatan qorachuu ilaalchisee sirna dhoksaatiin yookaan haala mijahaa diriirsuudhaan mala adda addaatti fayyadamuun poolisii waliin odeeffannoo yookaan eeruu walitti qabuutu irra jira. Akkasumas, faayidaa yookaan bu'aa yakka malaammaltummaatiin argame filannoo yookaan toofaa adda addaatti fayyadamuun akka deebi'u kan taasisu abbaa alangaa waan ta'eef, abbaan alangaa tooftaa qorannoon ittiin gaggeeffamullee qaama akeeku akka ta'e sirni seera keenya ni ibsa.³⁵

Akka waliigalaatti, Biyya Keenya Itoophiyaa keessatti, aangoo fi gahee hojii abbaan alangaa gaggeessa hojii qorannoo yakkaa irratti qabu bal'ina kan qabuu fi gahee hojii yeroo gara yerootti iftoomina gonfachaa adeemaa jiruu dha. Itti-gaafatamummaan hojii qorannoo yakkaa gaggeessuu

³² Labsii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Federaalaa Hundeessuuf Bahe, Labsii Lak 943/2008 kwt 6(3b)

³³ Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuu Fi Gahee Hojii Isaatii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak 214, kwt 7(14)

³⁴ Fakkeenyaaf, Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuu Fi Gahee Hojii Isaatii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak 214, kwt 7(14)

³⁵ Miiljalee olii, kwt 7(12)

fi haala raawwii isaa hordofuu aangoo abbaa alangaa kennname akka ta'e imaammtani sirna haqa yakkaa biyya keenyaa ibseera.³⁶ Abbaan alangaa gaggeessa hojii qorannoo yakkaa ilaachisee qajeelfama kenuun hojichi bu'uura seeraatiin raawwachuuusaa hordofa.

Qorataan poolisii haala raawwii hojii qorannoo yakkaa irratti qajeelfama abbaan alangaa kenu dirqama hojiirra oolchuu qaba.³⁷ Qajeelfamaa fi ajaja abbaan alangaa kenu, hanga ajajii fi qajeelfamichi seera qabeessa ta'ee jirutti, qorattoota poolisiitiif dirqama kabajuu fi raawwachiisuu kan qabu yoo ta'u miseensi poolisii qajeelfama yookaan ajaja abbaa alangaa seera qabeessa ta'e mormuun ajajamuu dide kamiiyyuu hidhaa salphaa waggaa lama hin caallen yookaan qarshii 5,000.00 hin caalleen akka adabamu Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuu fi Gahee Hojii Isaatii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak 214/2011 tumee jira.³⁸

Dhimma 1ffaa

Saajiin Olaanaa Muhammad Maammud gaafa 07/09/2011 naannoo sa'a 4:00 yoo ta'u, Labsii lak 214/2011 kwt 24 (2) fi 25(1c) irra darbuun Waajjira Poolisii Aanaa Annaa Sorraa Kutaa Qorannoo Yakkaa fi Murtii Haqaa Kennisiisuu keessatti qajeelfama hojii Abbaan Alangaa Kibrat Kadiir jedhaman barreeffamaan kennaniif fudhachuu diduun abbaa alangaa kanaan ajajicha fuudhii asi bahi waan jedheef himataman.³⁹ Himatamaan himannaas isarratti dhiyaate hin raawwanne jechuun waakkannaan raga-baatuun lamaa fi barreeffamni qajeelfamni jedhame ittiin kennname akka ragaa barreeffamaatti irratti dhiyataniiru.

Ragaan seeraa 1ffaa abbaa alangaa ajaja sana barreesse/kenne yoo ta'u, xalayaan tokko abbaa adeemsaa kutaa qorannoo yakkaa fi murtii haqaa kennisiisutti tokko ammo himatamaa kanatti kara ergamtuu waajjira abbaa alangaa erginaan abbaan adeemsaa mallatteessee yoo fudhate himatamaan garuu mallatteessee fudhachuu kan dide ta'u fi booda ofii isaatii qaamaan deeme xalayaan qajeelfama hojii sana akka fudhatu yoo gaafatu himatamaan sun ati yoo barbaade fuudhii asii bahi malee hin fudhadhu jechuun xaliyicha akka itti darbe ragaa baheera. Raga-baatuun 2ffaa haaluma raga-baatuun 1ffaa jecha

³⁶ Imaammata haqa yakkaa Itoophiyaa, 2003, buufata 3.5(a)

³⁷ Seera Deemsa Falmii Yakkaa Itoophiyaa kwt 8 (2), 9 fi 16; Imaammata haqa yakkaa itoophiyaa (2003), buufata 3.5(c)

³⁸ Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuu Fi Gahee Hojii Isaatii Murteessuuf Bahe, Labsii Lak 214, kwt 24(2) fi 25(1c)

³⁹ Abbaa alangaa vs. Saj/Olaanaa Muhammed Maammud, Mana Murtii Aanaa Annaa Sorraa, galmee lak 04254

ragummaa isaa kenuun ragaa baateetti. Raga-baatotni faccisa dhiyaatan jecha ragummaa raga-baatotni seeraa kennan gaaffii jala kan galchu jecha ragummaa waan hin kennineef, manni murtii tumaa labsichaa jalatti balleessaa raawwateera jechuun murtii balleessummaa erga kennee booda hidhaa salphaa baatii shaniitiin adabeera.

Himatamaan murtii olitti kenname komachuun ol'iyyata Mana Murtii Godina Gujitti kan dhiyeffate yoo ta'u, manni murtichaa murtiin kenname hanqina hin qabu jechuun himatamaan yakka qajeelfama abbaan alangaa kenu fudhachuu diduu raawwateera jechuun murtii mana murtii bu'uura s/d/f/y kwt 195(1)tiin cimseera.⁴⁰

Manni Murtii Waliigalaa Oromiyaa Dhaaddacha Dhaabbii Kibbaa murtiwwan mana murtii aanaa fi godinaa olitti ibsamanitti kennaman irratti komii dhiyaate simatee ilaaluun ragaa fi seera rogummaa dhimmicha irratti qaban xiinxaluun murtii balleessummaa kenname mirkaneesseera. Himatamaan duraan ogeessa seera kabaju, naamusa gaarii qabuu fi maatii bulchu ta'uusaa yaada keessa galchuun murtii adabbii hidhaa salphaa baatii shan (5) murtaa'ee ture gara hidhaa salphaa baatii sadiitti (3) bu'uura s/d/f/y kwt 195(2/2b)tiin salphisuun murtii kenneera.⁴¹

B. Dhimmoota Dursa Qoranno Irratti Gaggeeffamu Adda Baasuu

Biyyoota baay'ee keessatti (fakkeenyaaaf, biyya Denmaarki, Hangarii fi Jorji'aa) yakkootni qorannoon irratti gaggeeffamuu qaban hedduu yoo ta'an dursa dhimma qorannoon irratti gaggeeffamuu qaban adda kan baasu abbaa alangaa dha⁴². Biyyoota muraasa keessatti ammoo (fakkeenyaaaf, biyya Beeljiyeem keessatti) abbaa alangaa dhimma dursi kennamuufii qabu kantiibaa wajjiin haalli itti murteessu ni jira. Hanqinni humna namaa fi qabeenyaay yoo mudate fakkeenyaaaf biyya Jarmaanii fi Siwizerlaanditti abbaa alangaa poolisii wajjiin dubbachuun yakkoota sasalphoo qorannoon irratti gaggeeffamuu eegale yeroof dhaabuun yakka cimaa amma raawwatame qorachuutti deebina jedhanii waliin ta'anii murteessu.⁴³

Sirna seera haqa yakkaa biyya keenyaa keessatti abbaan alangaa murtii dhuunfaan kenuun yookaan marii poolisii wajjiin taasisuun dhimmoota qorannoon yakkaa dursa irratti

⁴⁰ Saj/Olaanaa Mudhaammad Maammud vs. Abbaa alangaa, Mana Murtii Olaanaa Godina Gujii, galme lak 15051

⁴¹ Saj/Olaanaa Maahammud Maammud vs. Abbaa alangaa, Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaa Dhaaddacha Dhaabbii Kibbaa, galmee lak 288893 gaafa 19/2/2012

⁴² Cooperation between the police and prosecutors, Effective administration of the police and the prosecutor in criminal justice, the working production of the 120th international senior seminar, (2002), fuula 194

⁴³ Miiljalee olii

gaggeeffamuu qabu murteessuu akka danda'u seerri adeemsa falmii yakkaa fi labsiileen rogummaa qaban ifatti yaada ibsan hin qaban; dhimmi kun ifatti seeraan aguuggii hin arganne. Haa ta'u malee, olitti akkuma ilaalle, abbaan alangaa gaggeessa hojii qorannoo yakkaa akka waliigalaatti kan gaggeessu waan ta'eef, duraa-duuba yookaan dhimma qorannoon yakkaa dursa irratti gaggeeffamu murteessuu keessatti aangoo fi gahee qaama qabuudha jechuun ni danda'ama. Sirna seera haqa yakkaa Biyya Keenya keessatti, abbaan alangaa aangoo dhimma dursa qorannoon yakkaa irratti gaggeeffamu adda baasuu hin qabu jechuun hin danda'amu.

C. Qorannoo Yakkaa Gaggeessuu Keessatti Hirmaachuu

Gaggeessa hojii qorannoo yakkaa qajeelchuutti dabalee biyyoota garagaraa keessatti abbaan alangaa hojii qorannoo yakkaa hojjechuu keessattis bakki itti hirmaatu ni jira. Fakkeenyaaaf, biyyoota sirna seeraa komanii hordofan keessatti abbaan alangaa ofiisaatii qorannoo raawwachuu yoo baatellee akka biyya Ingilizii fi Welsi keessatti bara 1988 ALA eegalee abbaan alangaa poolisii wajjiin ta'uun yakkoota akka gowomsaa fi malaammaltummaa qabeenyaa biyyaarratti raawwataman qorachaa jira.⁴⁴

Bifuma wal-fakkaatuun, biyyi Taayilaandi sirna seeraa komanii kan hordoftuu fi hojiin poolisii fi abbaa alangaa qaama adda addaatiin kan gaggeeffamu yoo taatellee *Special Investigation Bureau* waajjirra jedhamu hundeessuun abbaa alangaa yakkoota cicimmoo fi walxaxaa ta'an irratti eeruu kennuu kaasee poolisii wajjiin qorannoo yakkaa akka gaggeessuu fi hoogganu taasistee jirti.⁴⁵ Biyya keenya keessatti, Imaammatni haqa yakkaa Itoophiyaa akka ibsutti abbaan alangaa fi poolisiin waliin qorannoo yakkaa akka gaggeessan ifatti tumeera.⁴⁶ Labsiin 214/2011 akka tumuttis abbaan alangaa yakkootni ciccimoo kan akka yakkoota malaammaltummaa fi yakkoota taaksii yoo raawwatan poolisii wajjiin ta'uun odeeffannoo akka walitti qabu akkasuams hojii qorannoo yakkaa yakkoota kanneenii keessatti akka hirmaatu aangessee jira.⁴⁷

D. Qorannoo Yakkaa Poolisii Harkaa Fuudhuun Gaggeessuu

Biyyota abbaa alangaa qoranno yakkaa keessatti hirmaatu keessatti, muuxannoon biyyoota garagaraa akka ibsutti, yakkoota xiyyeffannoo hawaasaa keessa seenan kan akka yakkoota

⁴⁴ Peter J.P. Jak, The Relationship Between Public Prosecutors and the Police In the Member States Of The Council Of Europe, *Conference of prosecuros general of Europe 6th session*, May 2005, fuula 6

⁴⁵ Sutthi Sookying, The department of special investigation bereau of Thailand, *126 th international senior seminar*, fuula 5-8 (http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No66/No66_20PA_Sookying.pdf)

⁴⁶ Imaammata haqa yakkaa Itoophiyaa, 2003, buufata 3.5(a)

⁴⁷ Labsii lak 214/2011 kwt 7(9-15)

dinagdee biyyaarratti raawwataman yookaan abbootii aangoo ol'aanootiin (namoota siyaasa biyyaa gaggeessanin) raawwatamanii fi dandeetii qorannoo yakkaa ol'aanaa gaafatan ilaalchisee⁴⁸ abbaan alangaa qorannoo yakkaa poolisoota harkaa fuudhee ofisaatii haalli itti gaggeessu ni jira⁴⁹. Fakeenyaaf, biyya Jarmanitti gurmuan abbaa alangaa yakka dinagdeerratti raawwataman irratti qorannoo yakkaa gaggeessuun qabeenyi bu'aa yakkaati jedhamee qabame mootummaaf galii akka ta'u yookaan nama qabeenyi sun harkaa fuudhameef akka deebi'u kan taasisanii dha.

Gurmuan kun caaseffama qaama qorannoo gaggeessuu fi haala raawwii qorannoo irratti murtii kan kennuu fi waliigala gaggeessa dhimmichaa kan to'atuu dha. Itti dabalees, biyya Filaandi, Danmaarkii fi Siwizerlaanditti yakka raawwate jedhamee kan shakkame miseensa poolisii yoo ta'e qorannoo sana abbummaan simatee kan gageessu abbaa alangaa ta'a. Haala abbaan alangaa qorannoo poolisii harkaa fuudhee gaggeessu kana keessattis yoo ta'e deeggarsa ogummaan wal-qabatee carraa poolisootni qorannoo sana keessatti hirmaachuu irratti qaban guddaa dha.⁵⁰

Imaammatni haqa yakkaa biyya keenyaa akka ibsutti abbaan alangaa dhimmoota yakkaa kamirrattiyyuu aangoo qorannoo yakkaa gaggeessuu kan qabu ta'uu fi aangoon kunis aangoo gaggeessa hojii qorannoo yakkaa irratti abbaan alangaa qajeelfama barbaachisu kenu irraa adda bahee kan ilaalamu ta'uu ibseera.⁵¹ Haala kanaan ibsamuu aangoo abbaan alangaa gaggeessa hojii qorannoo yakkaa keessatti qabu bakka barbaachisaa ta'etti qorannoo yakkaa gaggeeffamaa jiru qorattoota poolisii harkaa fuudhee abbummaan hojicha akka hin raawwanne haalli yookaan sirni danqaa itti ta'u hin jiru jechuun ni danda'ama.

Gaaffilee Marii

- a. Qajeelma hojii abbaan alangaa qorataa poolisiif kenu hagam dirqisiisaa dha? Seerummaa hojii qorannoo olaantummaan akka to'atu kan aangeffamee fi beekumsa isaa qaba jedhame kan fudhatamu abbaa alangaa waan ta'eef, seerummaa qajeelfama qorataa

⁴⁸ Biyyoota abbaa alangaa si'oominan qorannoo yakkaa keessatti hin hirmaanne kan akka Bulgaariyaa, Ingilizii, Ayerlaand, Lativiyyaa fi Ltaniyaa keessatti abbaa alangaa qorannoo poolisiin gaggeessaa jiru harkaa fuudhee haalli ofisaatii itti gaggeessu hin jiru.

⁴⁹ Fakkeenyaaf, biyya Neezerlaandis, Siloovaakiyaa fi Itaaliyaa keessatti faayidaa biyyaa eegsisuuf barbaachisaa dha jedhee yoo yaada abbaa alangaa qorannoo poolisiin gaggeessaa jiru harkuu fudhee ofisaatii gageessuu ni danda'a (Peter J.P. Jak, *The Relationship Between Public Prosecutors and the Police In the Member States Of The Council Of Europe, Conference of prosecuros general of Europe 6th session*, May 2005, fuula 6)

⁵⁰ Miiljalee olii

⁵¹ Imaammata haqa yakkaa itoophiyaa bara 2003 bahe, buufata 3.5

poolisiif kennamu akkamitti akkasumas yeroo hangamii keessatti akka qulqulleeffatu taasifama? Gaaffilee kanneenii fi yaadota biroo bifa yaada keessa galcheen murtii armaan olitti kennname akkamitti ilaaltu?

- b. Sirna seera haqa yakkaa biyya keenyaa keessatti abbaan alangaa dhimmoota yakkaa qorannoon irratti gaggeeffamuu qabu keessaa dursa isa yookaan isaan kami irratti qorannoo yakkaa gaggeeffamuu akka qabu ilaachisee murtii kan kenuu ta'uu wanti ifatti ibsame hin jiru. Ifatti ibsamuu dhabuun dhimma kanaa abbaan alangaa dhimma kana irratti murtii kennuu keessatti akka qooda hin fudhanne kan taasisuu dhaa? Dhimma kana irratti abbaa alangaa fi poolisii gidduu qindoominni akkamii jiraachuu qaba jettu? Imaammatni haqa yakkaa keenya abbaan alangaa gochoota yakkaa raawwataman keessaa dursa isa/isaan kami irratti himata hundeessuu akka qabu aangoo adda baafachuu akka qabu ibsee kan jiru waan ta'eef, yaadni kun gaaffilee olitti dhiyaatan deebisuu keessatti galtee ta'uu hin danda'uu?⁵²
- c. Sirna seera haqa yakkaa biyya keenyaa keessatti abbaan alangaa hojii qorannoo yakkaa poolisii harkaa fuudhee sirni itti hojjetu ni jiraa?

1.3.2. Himannaayakkaa Hundeessuu fi Falmii Gaggeessuu

Gahee hojii abbaan alangaa qabu keessaa tokko galmee qorannoon irratti murtii kennuu dha. Hojiin gaggeessa qorannoo yakkaa yeroo xumuramu abbaan alanga gochi qorannoon irratti gaggeeffame gochaa yakkaan adabsisu ta'uusaa qulqulleessa; gochi raawwatame gocha tumaa seera yakkaa kan cabse ta'uu, gocha darbiinsa yerootiin hin daangofne ta'uu, shakkamaan yakkaan itti-gaafatamuun kan danda'u ta'uu, tumaa seera yakkaa kamtu gocha kanaan akka cabe adda baasuu, ragaan walitti qabame adabsisuuf gahaa ta'uu fi kkf qulqulleessuun galme qoratame dhiyaate irratti murtii kenna. Qorannoo yakkaa gaggeeffame irratti hundaa'uun himannaayakkaa hundeessuu yookaan qorannoon yakkaa gaggeeffame ragaan gahaan hin utubamne jechuun irra deebiin ragaan walitti akka qabamu taasisuu, galmeen qorannoo dhiyaate akka cufamu murteessuu, fi himata dhiyeessuuf ragaan gahaan kan argame yoo ta'eliee dantaa uummataa kabachiisuuf jecha akka himata hin hundeessine gochuu danda'a.⁵³

⁵² Imaammata Haqa Yakkaa Itoophiyaa bara 2003 bahe buufata 3:14

⁵³ Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Oromiyaa Hundeessuuf Bahe Labsii lak 214/2011, Labsii 214, kwt 7(26)

1.3.3. Himata Hundeessuu fi Dhiisuu Keessatti Aangoo Abbaan Alangaa Qabu

Wantoota bilisummaa ogummaa hojii abbaa alangummaa kabachiisuu irratti bu'aa mataa isaanii qabaachuu danda'an keessaa tokko maloota (toofawwan) abbaan alangaa dhimma isaaf dhiyaatu irratti murtii himachuu yookaan himachuu dhabuu kennuu wajjiin kan walqabatuu dha. Malootni sunis *Principle of opportunity* fi *principle of legality* jedhamu. Bu'uura *principle of legality* itti gocha akka hin raawwatamne seeraan dhorkamee tokko namni kan raawwate yoo ta'ee fi raawwiin isaa ragaan kan qulqullaa'e taanaan, abbaan alangaa dhimma sana himata hundeessuu kallattiin seeratti dhiyeessa. Biyyootni sirna seeraa siivil lowuu hordofan baay'een isaanii mala kana bu'uureffachuu bilisummaa abbaan alangaa himata yakkaa hundeessuu qabu mirkaneessuu yaalu.⁵⁴

Malli *principle of opportunity* jedhu bakka hojiirra oolfamutti (guutummaa biyyoota sirna seeraa kooman lowuu hordofanii fi biyyoota sirna seeraa siivil lowuu hordofan kan akka Faransaayi fi Nezerlandis) keesssatti abbaan alangaa raawwatamuu yakka tokko kan mirkaneessan seerrii fi ragaaleen gahaan yoo jiraatanillee himata hundeessuu dhabuu ni danda'a; himata yakkaa hundaa'ee jiru guutummaatti kaasuu yookaan gamisa isaa kaasuus ni danda'a.⁵⁵ Sirna abbaan alangaa filannoo akkasii qabu keessatti bilisummaan hojii abbaa alangummaa salphaatti sarbamuu danda'a. Qajeeltowan gahee hojii abbaa alangaa irratti tumamanii jiranii⁵⁶ fi gitootni raawwanna hojii abbaa alangaa waldaa abbootii alangaa idil-addunyaa⁵⁷ akka ibsanitti, mirgi filannoo abbootiin alangaa qaban kun jiddu-lixummaa kamirraayyuu keessumaa qaamolee siyaasaa irraa tikfamu danda'uu qaba. Tikni taasifamu bu'uura seeraa kan qabu akka ta'u gochuun eijjennoo abbaan alangaa fudhatu irratti qaamni komii dhagahuun murtii kennname fooyyessuu danda'u akka jiraatu taasisuun barbaachisaa dha.⁵⁸

Bu'uura seera deemsa falmii yakkaa Itoophiyaatiin abbaan alangaa gochaa yakka raawwatame irratti ragaa gahaan kan argame taanaan himata yakkaa hundeessuu qaba; yoo abbaan alangaa waliigalaa dantaa uummataaf himata hin hundeessin jechuun abbaa alangaatti ajaja kenne garuu

⁵⁴ United Nations Office on Drugs and Crime, "United Nations Convention against Corruption: Kwt 11 implementation guide and evaluative framework", buufata 150

⁵⁵ Miiljalee olii, buufata 130

⁵⁶ UN, Guidelines on the Role of Prosecutors, buufata 17

⁵⁷ International Association of Prosecutors, Standards of Professional Responsibility and Statement of the Essential Duties and Rights of Prosecutors, kwt 2.1

⁵⁸ United Nations Office on Drugs and Crime, the Prosecution Service, Criminal Justice Assessment Toolkit, fuula 12

himata hundeessuu ni dhiisa.⁵⁹ Seerri kun ogeessi abbaa alangaa tokko yakka raawate seeratti dhiyeessuu yookaan seeratti dhiyeessuu dhabuu irratti filannoo gochuu akka hin dandeenye tumeera; himata dhiyeessuun dantaa uummataa miidha jedhee kan murteessuu hogganaa mana hojii abbaa alangaa yoo ta'u hogganaan ejjennoo isaa kanas barreeffamaan kennuu akka qabu ifatti tumee jira.

Labsiin Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Oromiyaa, lak 214/2011, manni hojii abbaa alangaa Oromiyaa mala ***principle of opportunity*** fayyadamaa kan jiru ta'uumaaleen armaan gadii ni ibsu:

- Faayidaa ummataa bu'uura godhachuun qorannoon yakkaa jalqabame akka addaan citu gochuu,
- Faayidaa ummataaf barbaachisaa ta'ee yoo argame abbaan alangaa himata hundeeffame kaasuu ni danda'a; akkasumas, himata ka'e akka itti fufu ni taasisa.⁶⁰
- Namni yakka malaammaltummaa irratti hirmaate tokko dhimmichi mana murtiitti osoo hin dhihaatin dura odeeffannoo barbaachisaaf bu'aa qabeessa ta'e yoo kenne himannaar irraa bilisa akka ta'u ni taasisa⁶¹

Hojii himata hundeessuu keessatti mirga filannoo abbaan alangaa qabu aangoo isaa ala bahee akka hin hojenne yookaan bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa akka hin sarbine taasisuu kan danda'u seerri yookaan hojmaatni diriifame hin jiru. Labsiin olitti caqasame kun kwt 7(23) irratti murtiin Abbaa alangaatiin kennamu madaalawaafi tilmaamamaa akka ta'u gochuu keessatti kan gargaaru qajeelfama baasuun barbaachisaa akka ta'e eeree jira. Qajeelfamni bahu malu kun garagarummaa gama kanaan mudachuu danda'utti furmaata ni kenna jedhamee tilmaamama. Haala ifa ta'een, Labsiin Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Federaalaa Hundeessuuf Bahe, Labsiin lak 943/2008 kwt 6(3e) irratti manni hojichaa ministeera muummee waliin mari'achuun haala himata hundeeffame itti kaasuun danda'amu kan bitu qajeelfama akka baasu aangeffameera. Qajeelfamni gara fuul-duraatti bahu kun sababa hojii himata yakkaa hundeessuu dhabuutiin, himata kaasuutiin yookaan himata ka'ee ture itti fufsiisan hojjechuutiin miidhaa bilisummaa hojii abbaa alangaa irra gahuu danda'u to'achuun ni dandeessisa jedhamee yaadama.

⁵⁹ Seera deemsa falmii yakkaa Itoophiyaa, kwt 42(1d) fi 42(2)

⁶⁰ Labsiin Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Oromiyaa Hundeessuuf Bahe Labsiin lak 214/2011, kwt 7(26)

⁶¹ Labsiin Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Oromiyaa Hundeessuuf Bahe Labsiin lak 214/2011, kwt 7(20)

Biyyoota tokko tokko keessatti fakkeenyaaf biyya Xaaliyaanitti abbaan alangaa bilisummaa dhuunfaa abbaan seeraa qabu qaba: gal mee qoratamee dhiyaate irratti murtii abbaan alangaa tokko kenu abbaa alangaa (mana hojitti abbaa alangaa sana keessa yookaan mana hojii abbaa alangaa sadarkaa olaanaa irra jiru) biraatiin ilaalamee ejjennoon qabatame akka jijiiramu hin godhamu. Biyyoota baay'ee keessatti ammoo abbaan alangaa bilisummaan dhimma isaaf dhiyaate irratti murtii kan kenu yoo ta'ellee murtii kennname sana abbaa alangaa biraan irra deebi'amme akka ilaalamu taasisu. Irra deebi'amme ilaalamuun murtii abbaan alangaa, bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa of-danda'ee kan dhiibuu ta'uu yoo baatellee gochi kun bilisummaa ogummaa akka hin sarginetti adeemsi murtii kennname irra deebiin ilaaluun bulchu, seeraan ifatti tumamuu kan qabu ta'uu barreeffamootni garagaraa ni akeeku.⁶²

1.3.4. Tarkaanfii Filannoo Fudhachuu

Gahee abbaan alangaa bulchiinsa haqa yakkaa keessatti qabu inni guddaan himata yakkaa hundeessuu dha. Gaheen hojii abbaa alangaa, akka gahee hojii abbaa seeraa fi gahee hojii poolisii biyyoota baay'ee keessatti walfakkaatiinsa kan qabu osoo hin ta'iin, baay'ina kan qabuu fi biyyoota garagaraa keessatti hojmaata adda addaa hordofuun kan gaggeeffamuu dha. Biyyoota sirna seeraa siivil lowuu u hordofan keessatti abbaan alangaa tumaalee seeraa ifa ta'an qofa irratti hundaa'uun mala daanga'aa *principle of legality* jedhamuun hojii isaa raawwata; gochi tokko bu'uura seeraa fi ragaatiin yakka ta'uunsa adda baanaan abbaan alangaa dirqama himata dhiyeessuu qaba. Biyyoota sirna seeraa kooman lowuu hordofan keessatti ammoo abbaan alangaa gahee hojii bal'aa qaba; mala *principle of opportunity/expediency principle* jedhamu bu'uureffachuun gocha yakkaa raawwate seeratti dhiyeessuu irratti tarkaanfiwwan filannoo garagaraa fudhatu turan. Yeroo si'anaa kana keessa garuu sirna seeraa irratti hundaa'uun gargar ta'uun gahee hojii abbaa seerummaa dhiphachaa akka deemu ta'ee jira. Biyyootni baay'een, kanneen sirna seeraa siivil lowuu hordofaa turan, yakkota raawwatamanitti furmaata himatnaa mana murtiitti dhiyeessuun murtii haqaa kennisiisuun ala jiran fudhachuu hojiirra oolchuu eegalaniiru.

⁶² International associations of prosecutors, United Nations Office on Drugs and Crimes, the status and role of prosecutors, criminal Justice Handbook Series, New York (2014), fuula 22

Gocha yakkaa yeroo yerootti biyyoota Awurooppaa dhiyaatti baroota 1950ffaa keessa baayyachaa deeme to'achuuf filannoowwan gurguddaa sadii namoota imaammata bocaniif dhiyaatanii turan.⁶³ Isaanis kanneen armaan gaditti ibsamaniif dha.

- a. Qaamolee bulchiinsa sirna haqa yakkaa keessatti hirmaatan bal'isuu fi baajata isaaniif ramadamu guddisuu,
- b. Gochoota yakkaa sassalphoo ta'an yakka ta'uusaanii hambisuun sirna bulchiinsa haqa yakkaa keessatti ilaaluurra sirna bulchiinsa hoggansaan akka to'atamu gochuu, fi
- c. Aangoo mana hojii abbaa alangaa guddisuun dhimmootni tokko tokko mana murtiitti dhiyeessuun osoo hin barbaachisiin haala ofiin furmaata itti kennuu danda'an uumuun baay'ina dhimmootaa manneen murtii irraa xiqqeessuu, yaadotni jedhan dhiyaataniiru.

Biyyootni baay'een keessattuu biyyootni Awurooppaa filannoo isa sadaffaa fudhachuun manni hojii abbaa alangaa hojmaata ifatti waliigalame keessatti gochoota yakkaa raawwataman mana murtiitti himachuun yookaan namoota yakka raawwataniif wajjin waliigaltee uumuun haala adabbiin itti kennamu murteessuu akka danda'an ilaachisee aangessuun barbaachisaa akka ta'e irratti waliigaluun hojmaata isaa diriirsanii jiru. Filannoo kana biyyootni filatan yakkoota to'achuu keessatti tattaaffii abbaan alangaa taasisu akka dabalu taasiseera. Akkasumas namni yakka raawwate akka dhaga'amu waan godheef, sirna bulchiinsa haqa yakkaa keessatti barbaachisummaan abbootii alangaa akka dabalu gumaacha godheera.⁶⁴ Haaluma kanaan, yeroo si'anee kanatti gahee hojii abbaa alangaa, poolisii fi mana murtii gidduutti akka riqichaatti tajaajuluu ol ta'ee jira: dhimma yakkaa qoratamee dhiyaate ilaachisee himata mana murtiitti dhiyeessuu yookaan dhimmichi hin himachiisu jedhanii gal mee cufuu bira darbuun manni hojii abbaa alangaa gahee hojii adda addaa dabalateera. Biyyoota tokko tokko keessatti nama yakka raawwate tokko irratti murtiin adabbiit kennamuu akka qabu yookaan akka hin kennamne daangessuu akka danda'u gochuurratti aangeffameera; biyyoota baay'ee keessatti ammoo nama yakka raawwatee wajjiin marii walta'iinsaa uumuun hanga yookaan gosa adabbiit yakkaa nama sana irratti murtaa'u mariin yaada ka'umsaa mana murtiif dhiyeessa. Fakkeenyaaaf, biyya sirna seeraa sivilii hordoftu Jarman keessatti galmeewwan qorannoo yakkaa xumuraman keessaa

⁶³ Stefan Viogt and Alexander J. Wulf, What Makes Prosecutors Independent, Analyzing The Institutional Determinants Of Prosutorial Independence, Journal Of Institutional Economics (2017), 6

⁶⁴ Miiljalee olii

90% tti kan dhiyaatan murtoowwan filannoo garagaraa abbaan alangaa kenu irratti hundaa'uu furmaata argachaa jiru.⁶⁵

1.4. Gahee Abbaan Alangaa Dhimmoota Yakkaan Ala Jiran Irratti Qabu

Abbaan alangaa dhimmoota yakkaa irratti xiyyeefata; haa ta'u malee, dhimmoota yakkaa ala jiran muraasa qofa irratti hirmaanna qabaata. Ibsi Komishinii Veenis akka ibsutti abbaan alangaa hojiiwwan sirna haqa yakkaa wajjiin wal-qabatan irratti xiyyeeffachuu akka qabu kallattii kaa'ee jira.⁶⁶ Ibsi sun dhimmoota hariiroo hawaasaa keessatti abbaan alangaa akka hin hirmaanne dhorkii kan kaa'u osoo hin taane, hirmaannaan dhimmoota yakkaan alaa keessatti taasifamu alloogummaa abbaa alangaa gaaffii keessa kan galchu akkasumas hojii abbaa seerummaa kan ofitti fudhatu ta'uu akka hin qabne ifatti agarsiisee jira.⁶⁷ Abbaan alangaa dantaa mootummaa fi uummata bal'aa kabachiisuuf kan hojjetu waan ta'eef, mirga lammilee kabachiisuuf kan aangeffamu taanaan walitti bu'iinsa dantaa fedhii namoota dhuunfaa fi fedhii uummata bal'aa akka uomamu gochuun kaayyoo dhaabbateef galmaan akka hin geenye taasisuu danda'a.

Akka sanadoota gahee hojii abbootii alangaa idil-addunyaattis haa ta'u gamtaa Awurooppaatti gahee abbaan alangaa dhimmoota yakkaan ala jiran irratti qabaachuu malu irratti ejjennoo hin qabanne; biyyootni mirgaa fi dantaa uummataa kabachiisuu keessatti gahee abbaan alangaa qabaachuu malu murteeffachuu akka danda'an aangeffamanii jiru.⁶⁸ Haa ta'u malee, abbaan alangaa dhimma hariiroo hawaasaa yoo ta'el ee dhimmaa maallaqaa dantaa hawaasa waliigalaa ilaallatu hojjechuurraa dhorkamuu akka hin qabne yaada dhiyessee jira. Itti dabalees, mirgaa fi dantaa daa'immanii fi dubartoottaa kabachiisuun dhimma dhaabbata abba-gaar qofatti dhiifamu osoo hin taane dhimma abbaan alangaas keessatti hirmaachuu qabu akka ta'e ibsee jira.⁶⁹ Haaluma kanaan, armaan gaditti abbaan alangaa dhimmoota yakkaan alaa akkamii ilaachisee himata dhiyeessuu yookaan walta'iinsa araaraa gochuu akka danda'u haala qabatama biyya keenyaa irratti xiyyeefannee ilaaluu yaalla.

⁶⁵ Miiljalee olii, fuula 7

⁶⁶ CDL-JD(2008)001, for an overview of the European practice on this issue see the report by Mr. András Varga for the CCPE (CCPE-Bu(2008)4rev)

⁶⁷ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Report on the European Standards as Regards the Independence of the Judicial System, Part II: The Prosecution Service, fuula 14

⁶⁸ Opinion no. 3 (2008) on the Role of Prosecution Services outside the Criminal Law Field, the Consultative Council of European Prosecutors, buufata 31

⁶⁹ Miiljalee olii, buufata 33

A. Mirga Dubartootaa fi Daa'immanii Kabachiisuu

Maatiin hundee hawaasaa fi uummataa waan ta'eef, dhimmota dantaa uummataa ta'an keessaa tokko dhimma maatii dha. Maatiin hundee hawaasaa waan ta'eef eegumsi seeraa godhamuufiin barbaachisaa akka ta'e seerri maatii ni tuma.⁷⁰ Fakkeenyaaf, seerri maatii wal fuutotni yeroo fuudhaa, waliin jireenyaa fi adda bahinsaa keessatti mirgaa fi dirqama walfuutotaa haala ittiin qabeenya isaaniis ta'e walitti dhufeenya dhuunfaa isaanii murteessanii fi bulchan murteessuuf gargaara. Dirqamoota seerichaan ibsaman utuu hin kabajamiin yoo hafan abbaan alangaa dhimmicha gidduu seenuuun seerichi akka kabajamu taasisa.

Fakkeenyaaf, fuudha irratti fuudhi yeroo raawwatuu fi umurii seerri teechisee gaditti gaa'illi yeroo hundeeffamu abbaan alangaa gaa'ilichi akka hin hundeeffamne mormuu yookaan kan hundeeffame yoo ta'e ammoo akka diigamutti himata hundeessa. Ibsa biraan, fuudha irratti fuudhi yoo raawwatame fuudhii fi heerumni booda raawwate akka diigamuuf abbaan alangaa himata gara mana murtiitti dhiyeessuun akka diigamu taasisuu ni danda'a.⁷¹

Mirga dubartootaa fi daa'immaniin wal-qabatee sarbama mirgaa karaa aadaa badaa hawaasni geessisu adamsee sirreessuu fi seeratti dhiyeessuu, akkasumas barsiisuu irratti gaheen abbaan alangaa qabu guddaa dha. Bifuma wal-fakkaatuun, miidhaa butiin, kittaanuun, qaama hormaata dubartootaa hodhuun, dirqisiisanii gudeeduun wal-qabatee daa'immanii fi dubartoota irra gahu dhaabsisuu keessatti gahee abbaan alangaa qabu guddaa dha. Haala xiyyeffannoo qabun mirgaa fi dantaa daa'immanii kabachiisuu jecha abbaan alangaa daa'ima qaqallaba akka hin dhorkatamne, barumsaa akka hin dhabne, daa'immaniin akka hin daldalamne taasisuu, daa'immaniin yakki akka hin raawwatamne gochuu fi kkf to'achuu keessatti gahee guddaa taphata.

B. Mirga Beenyaa Argachuu Miidhamtoota Yakkaa Kabachiisuu

Abbaan alangaa nama gocha yakkaatiin miidhaan irra gahee fi himata dhiyeeffateef falmuuf humna hin qabne bakka bu'ee beenyaa akka argatu gochuuf aangoo fi dirqama fudhateera. Ibsa biraan, namni tokko gochi yakkaa cimaan kan irra gahe yoo ta'ee fi namni sun mirgaa fi dantaa

⁷⁰ Seera Maatii Mootummaa Naannoo Oromiyaa fooyya'e, Fuul-duree seera maatii fooyya'ee bahe labsii lakk 213/2000

⁷¹ Labsii seera maatii federaalaa kan fooyya'ee bahe labsii lakk. 213/2000 kwt 33(1); Labsii Seera Maatii Naannoo Oromiyaa Lak 65/1995 keewwata 50 (1) irratti dhimmichi bifuma kana federaalaa keessa jiruun fuudha irratti fuuti yoo raawwatame walfuutota keessaa isa tokkoon yookaan fuudhaa fi heeruma isa boodaa raawwate keessaa namni miidhame yokaan abbaan alangaa iyyata dhiyeessuun fuutiif heermumni inni boodaa akka diigamu taasisuun kan danda'amuudha.

isaa ofii isaatiin yookaan abukaatoo dhaabbachuun falmachuuf dandeettii kan hin qabne yoo ta'e, abbaan alangaa mirga hariiroo hawaasaa nama kanaa kabachiisuu qaba.⁷²

Mirga beenyaa argachuu namoota gocha yakkaatiin miidhamanii kabachiisuuuf, abbaan alangaa namoota miidhaa nama irratti geessisan irratti himata dhiyessee mana murtii dhaabbatee falmuun beenyaa akka argatan gochuu danda'a; sirna furmaata waldiddaa filannoo kan akka jaarsummaattis fayyadamuun walta'iinsa yookan waliigaltee uumuun miidhamtootni beenyaa gahaa akka argatan gochuu irratti akka hoijetu abbaan alangaa aangeffameera.⁷³

C. Mirga Namoota Deeggarsa Addaa Barbaadan Kabachiisuu

Aangoor fi gahee hojii abbaan alangaa keessaan tokko dantaa fi mirga namoota deeggarsa barbaadan kan akka namoota dulloomanii fi qaama miidhamtoota adeemsalee hariiroo hawaasaatiin mirgaa fi dantaa isaanii kabachiifachuu hin dandeenyee kabachiisuu dha. Namootni kanneen haala ifa ta'een mirga isaanii namoota kabachiifachuu hin dandeenye ta'uusaanii kan ibsat an taanaan abbaan alangaa bakka isaanii bu'ee qaama aangoor abbaan seerummaa qabutti himata dhiyessee falmuu fi walta'iinsa uumuun mana murtii alatti haala mirgi isaanii ittiin kabajamu uuma.⁷⁴ Abbaan alangaa bakka isaanii bu'ee himata dhiyeessuu qofa osoo hin taane murtii murteessisse duukaa bu'uun raawwachiisa.

D. Qabeenya Mootummaa fi Ummataa Kabachiisuu

Manneen hojii mootummaa gidduutti yookaan dhaabbilee misooma mootummaa gidduutti waldhabdeen maallaqa ilaallatu kan uumamu yoo ta'e abbaan alangaa dhimmichi gama mana murtiin yookaan mala filannoo biraan furmaata akka argatu taasisa; himata hariiroo hawaasaa ni hundeessa; ni falma; deebii ni kenna; dhimmoota falmiin jalqabame gidduu seenuudhaan ni falma; murtii kennae bu'uura seeraatin ni raawwachiisa.⁷⁵

Muuxannoob biyya biroo tokko akka agarsiisutti abbaan alangaa dantaa uummataa kabachiisuuuf jecha miidhaa eegumsa naannoo, qabeenya uummataa kan akka hambaalee seenaa, mirga shammattoota irra gahan akka dhaabbataniifi beenyaa barbaachisaa gama kanaan akka kaffalamu taasisa.

⁷² Labsii Abbaan alangaa Waliigalaa Federaalaa Hundeessuuf Bahe lak 943/2008, kwt 6(4f); Labsii Mana Hojii Abbaan alangaa Waliigalaa Mootummaa Oromiyaa Hundeessuuf Bahe Labsii lak 214/2011, kwt 7(41)

⁷³ Miiljalee olii

⁷⁴ Labsii Mana Hojii Abbaan Alangaa Oromiyaa, Labsii 114 kwt 7(40)

⁷⁵ Labsii Mana Hojii Abbaan Alangaa Oromiyaa, Labsii 114 kwt 7(38)

Gaaffilee Marii

- a. Murtee abbaan alangaa tokko kenne abbaan adeemsaa, itti gaafatamaan mana hojii ykn abbaan alangaa gara olii jiru irra deebi'anii dogongora hojmaataa sirreessuun ykn komii abbaa dhimmaa keessummeessuun sirna too'annoo fi hordofii hojiirra oolchuun bilisummaa abbaa alangaa wajjiin akkamitti walitti bu'a?
- b. Gocha yakkaa raawwate tokko irratti himata hundeessuun dantaa uummataa kan mirkaneessu hin ta'u jechuun aangoo fi bilisummaa mirtii kennuu kan qabu hogganaa mana hojii abbaa alagaa waliigalaa Oromiyaa qofa moo hogganaan mana hojii abbaa alangaa sadarkaan jiru aangoo dhimma kana irratti murtii kennuu qabu?
- c. Gahee abbaan alangaa dhimmoota yakkaa irratti qabuu fi dhimmoota yakkaa ala jiran irratti qabu bilisummaa fi itti-gaafatatumummaa abbaan alangaa madaaluu keessatti wal-qixa hojiirra ooluu?

1.5. Sanadoota Idil-Addunya fi Ardi Awurooppaa Gahee Hojii Abbaa Alangaa Irratti Bahanii Jiran

Gahee hojii, bilisummaa hojii fi itti-gaafatatumummaa abbootii alangaa ilaachisee walta'iinsi yookaan seerri akka idil-addunyaatti kan bahe dhiyeenya. Biyyaa gara biyyaatti gargarummaa guddaa qabaachuun gahee hojii abbaa alangaa, sanadni gahee hojii abbaa alangaa qajeelchu akka idil-addunyaattis ta'e akka ardiitti dafee akka hin baane taasiseera.⁷⁶ Gahee abbaan alangaa kenna tajaajila haqaa keessatti qabu, bal'inaan bu'uura sirna seeraa biyyi tokko hordoftuun bocamaa tureera. Yeroo si'anaa kanatti garuu garagarummaan sirnoota seeraa kanneen gidduu jiru xiqqaachaa kan deeme ta'utti dabalee qindoomba addunyaan yakka waliin to'achuuf qabdu dabalaan waan deemeef, gahee hojii abbaan alangaa gama kanaan qabu maal fakkaachuu akka qabu irratti Dhaabbatni Mootummaalee Gamtoomanii fi Dhaabbatni Gamtaa Awurooppaa bara 1980 irraa kaasanii tarkaanfii fudhachuu eegalan. Armaan gaditti gahee hojii abbaa alangummaa ilaachisee tarkaanfiwwan akka addunya fi ardiitti fudhataman gabaabsinee ilaaluu yaalla.

1.5.1. Sanadoota Idil-Addunya Gahee Hojii Abbaa alangaa Irratti Bahanii Jiran

Yaa'ii 6ffaa Dhaabbatni Mootummaalee Gamtoomanii bara 1980(ALA) keessa dhimma *ittisa yakkaa fi tika badii raawwatootaa* ilaachisee gaggesse irratti *gitni raawwi hojii abbaa alangaa* sirnaan ifa ta'uu akka qabu irratti waliigalameera. Itti-dabaluun, yaa'iin sun marii isaa

⁷⁶ Gabriel Knau, Reporter of the special rapporteur on the independence of judges and lawyers (2011), fuula 5

tumaa kwt 14 Sanada Kakuu Idil-Addunyaa Mirgoota Hawaasummaa fi Siyaasaa (ICCPR) irratti xiyyeeffachuun abbootii alangaa dantaa dhuunfaa fi garee giddu-galeessa osoo hin godhatiin sirna haqa yakkaa hojiirra oolchan hojiitti bobbaasuun barbaachisaa akka ta'e kallattii kaa'eera.⁷⁷ Itti-fufee, yaa'ii 7ffaa bara 1985 (ALA) Dhaabbatichi mata-duree walfakkaatu irratti gaggeesse irratti sirna haqa yakkaa sirnaan hojiirra oolchuu keessatti alloogummaan abbootii alangaa murteessaa akka ta'e ifatti waliigaluun, qajeeltoo hojii abbaa alangaa akka idil-addunyaatti qajeelchuu keessatti galtee ta'u baasuun barbaachisaa akka ta'e kallattii kaa'eera.

A. Qajeeltoowwan Gahee Hojii Abbaa alangaa Idil-Addunyaa⁷⁸

Bara 1990 (ALA) yaa'ii isaa 8ffaa dhimma ittisa yakkaa fi eegumsa (mirga) shakkamtootaa ilaalchisee Dhaabbatni Mootummaalee Gamtoomanii gagge irratti abbaan alangaa bulchiinsa sirna haqa yakkaa fi kabajama mirga shakkamtootaa keessatti qooda olaanaa kan qabu ta'uu irratti waliigalameera.⁷⁹ Yaa'ichi gahee abbaan alangaa bulchiinsa sirna haqa yakkaa keessatti qabu cimsuuf, milkaa'ina hojii abbaa alangummaa, alloogummaa fi haqummaa hojii abbaa alangummaa dhugoomsuu keessatti galtee ta'uu kan danda'u qajeeltoon gahee hojii abbaa alangummaa fi abbaa alangaa qajeelchu akka tumamu ibseera.⁸⁰ Haaluma sanaan, ogeessotni biyyoota garagaraa irratti hirmaachuun qajeeltoowwan gahee hojii abbaa alangummaa akka addunyaatti qajeelchu tumamee hojiirra akka oolu ta'eera. Qajeeltoowwan kanneen gahee abbaan alangaa bulchiinsa sirna haqa yakkaa keessatti qabu akka addunyaatti iftoominaa fi deeggarsa seeraa akka qabaatu gochuu irratti xiyyeeffata.

Mirgoontii fi bilisummawwan namoomaa sanadoota idil-addunyaa kan akka *Universal Declaration of Human Rights* fi *International Convention on the Civil and Political Rights* jedhaman keessatti tumamanii jiran tumsa hojii abbootii alangaatiin ala hojiirra hin oolan. Abbootiin alangaa gahumsa ogummaa fi naamusaa qabaachuu baannaan akkasumas hojii isaanii bilisummmaa fi itti-gaafatamummaan raawwachuu hin danda'an taanaan mirgoontii fi bilisummawwan lammilee guutummaatti hojiitti jijiiramuu hin danda'an. Haaluma kanaan,

⁷⁷ United Nations, A United Nations Office on Drugs and Crime and International Association of Prosecutors Guide, the status and role of prosecutors, criminal justice series handbook, New York (2014), fuula 4

⁷⁸ Qajeeltoowwan Gahee Hojii Abbaa alangaa Idil-Addunyaa jedhamee afaan Oromootti hiikame afaan ingiliziitti 'Guidelines on the Roles of Prosecutor' jedhamee beekama

⁷⁹ Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, 27 August-7 September 1990: report prepared by the Secretariat (United Nations publication, Sales No E.91.IV.2), chapter I, sect. C.26

⁸⁰ United Nations Guidelines on the Role of Prosecutors, adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990

qajeeltoon sun adeemsa gahumsa abbootii alangaa itti mirkaneessuun danda'amu, gulantaa fi haala kenna tajaajila hojii abbaa alangummaa itti raawwachuu qabu, bilisummaa hojii dhugoomsuu keessatti mirga of-ibsuu fi ijaaramuu abbaa alangaa akkasumas gahee abbaan alangaa bulchiinsa sirna haqaa keessatti qabu; mirga abbaan alangaa himachuu/himachuu dhabuu ilaalchisee qabu fi kkf aguuggii argataniiru.

Biyyootni miseensa Mootummaalee Gamtoomanii ta'an qajeeltowwan sana irratti hundaa'uun haala abbaan alangaa hojii isaa gahumsaan, bilisummaa fi itti-gaafatamummaan hojjetu mijeessuun barbaachisaa akka ta'e Qajeeltoon sun ni akeeka. Haa ta'u malee, qajeeltoon sun dhimma bulchiinsaa fi caaseffama mana hojii abbaa alangaa kan hammatu hin turre. Ibsa biraan, haala qacarrii abbootii alangaa fi gita abbootiin alangaa mootummaa/siyaasa biyya tokkoo keessatti qaban ilaalchisee qajeeltoon sun callisee bira darbeera: biyyootni miseensa gamtichaa ta'an akka fedhaa fi dandeettii isaanitti dhimmoota kanneen keessummeessuu ni danda'u jechuu dha.

Qajeeltoowwan gahee hojii abbootii alangaa idil-addunyaay dhaabbata mootummaalee gamtoomaniin bahan sunniin buufataalee (keewwattoota) 24 qaba; buufataaleen qajeeltowwan sanaa yaadota gurguddoo kan akka filannoo abbaa alangaa, haala kenniinsa hojii abbaa alangummaa, abbootiin alangaa mirga of-ibsuu fi ijaaramuu kan qaban ta'uu, sirna haqa yakkaa keessatti hojiawan abbaan alangaa hojjetu; akkasumas itti-gaafatamummaa abbaan alangaa qabuu fi haala raawwii isaa kan tumuu dha. Tumaaleen qajeeltowwan kanaa bakka barbaachisaa ta'etti boqonnaa ittaanu keessatti bal'inaan ilaaluu yaalla.

B. Waldaa Abbootii Alangaa Idil-Addunyaay: Barreeffama Hundeeffama Waldichaa⁸¹

Yakkootni ciccimoo kan akka yakka dawaa seeraa alaa deddeebisuu, maallaqa seeraa ala daddabarsuu fi gowomsaa akka idil-addunyaatti baayyachaa waan deemanifi, yakkoota kanneen ittisuuf qindoominnii fi gurmaa'inni abbootii alangaa barbaachisaa ta'ee argameera. Haaluma kanaan, Waldaan Abbootii Alangaa Idil-Addunyaay, dhaabbata miti-mootummaa fi dhaabbata siyaasa irraa bilisa ta'ee dha; waldaan kun bara 1995(ALA) Waajjira Mootummaalee Gamtoomanii keessatti hundeeffamuun bara 1996(ALA) hojii eegaleera. Waldaan kun gamtaa (hawaasa) abbootii alangaa idil-addunyaay yoo ta'u duudhaa ogummaa abbaa alangummaa fi

⁸¹ Mata-dureen kun qabiyyee sanada(barreeffama) hundeeffama waldaa abbootii alangaa idil-addunyaay jedhamee hiikame kun afaan ingilizitiin ‘The Constitution of International Association of Prosecutors’ jedhamee kan beekamuu dha

naamusa abbootii alangaa akka addunyaatti hundeessuu fi gabbisuu irratti xiyyeffata; haqummaa, alloogummaa, kabaja namoomaa fi olaantummaa seeraa dagaagsuu, fi qindoominaan yakkoota ittisuun galma hundeffama waldichaati.⁸²

Waldaan Abbootii Alangaa Idil-Addunyaa hojiiwwan abbaan alangaa hojjechuu qabuu fi haala kamiin hojiiwwan sana raawwachuu akka qabu akeekee jira. Waldaan kun hojiin himannaayakkaa milkaa'aa, haqa-qabeessa, allogessaa fi gahumsa qabeessa gochuu, bu'uura tumaalee Ibsa Mirga Namoomaa Idil-Addunyaa (Universal Declaration of Human Right) tiin mirga namoomaa kabajanii kabachiisuu, qajeeltoo fi gita raawwii hojii bulchiinsa haqa yakkaa guddisuu irratti hojjeta.⁸³ Haaluma walfakkaatuun, adeemsa falmii keessatti haala abbaan alangaa mirga namoomaa itti kabajanii fi kabachiisan gabbisuu, yakkoota ciccimoo fi gareen raawwataman akka addunyaatti to'achuuf hojii hojjetamu keessatti gama ragaa walitti qabuu fi dhiyeessutiin, wantoota bu'aa/firii yakkaa ta'an walitti qabuu, fi shakkamaa qabuu keessatti gargaaruu, tarkaanfiwwan malaammaltummaa waajjiraalee mootummaa keessatti raawwataman to'achuudanda'an jabeessuu keessatti hojii galtee ta'an akka hojjetan jajjabbeessa.⁸⁴

Waldaan abbootii alangaa idil-addunyaa, dantaa ogummaa abbootii alangaa guddisuu fi gahee isaan bulchiinsa sirna haqa yakkaa keessatti qaban ilaachisee hubannoo jiru gabbisuu, hariiroo abbootii alangaa fi mana hojii abbaa alangaa gidduu jiru fooyessuu, fi quunnamtii odeeffannootti fayyadamuu abbootii alangaa gabbisuu, hirmaanna abbootiin alangaa fooyya'iinsa seera bu'uuraa fi seera adeemsa falmii yakkaa keessatti qaban guddisuun, rifoormii bulchiinsa sirna haqa yakkaa akka deeggaran taasisuu irratti hojjeta.⁸⁵

C. Gita Itti-Gaafatamummaa Ogummaa Hojii Abbootii Alangaa: Dirqamootaa fi Mirgoota Bu'uuraa

Barreeffamni hundeffamaa Waldaa Abbootii Alangaa Idil-Addunyaa kwt 3(1) irratti gitaa fi qajeeltoo sadarkaa addunyaatti fudhatamummaa qabaatan gabbisuun bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa mirkaneessuun barbaachisaa akka ta'e tumee jira. Waldichi koree gita raawwii hojii abbaa alangaa qajeelchu akka wixineessu kallattii kaa'uun korichis wixinee duraa

⁸² Constitution of the international association of prosecutors, kwt 1(3)

⁸³ United Nations, A United Nations Office on Drugs and Crime and International Association of Prosecutors Guide, the status and role of prosecutors, criminal justice series handbook, New York (2014), fuula 4

⁸⁴ Constitution of the international association of prosecutors, kwt 1(3)

⁸⁵ International Association of Prosecutors, Standards of Professional Responsibility and Statement of the Essential Duties and Rights of Prosecutors (1999), seenssa

bara 1998 xumuruun miseensotni waldichaa yaada akka itti kennan taasiseera; wixineen sun yaadaan erga gabbatee booda koree hojii raawwachiiftuu waldichaatiin bara 1999 mirkanaa'ee gara hojiitti akka galu ta'ee jira. Gitnii fi qajeeltoon hojii abbaa alangummaa mirkanaa'ee sun amala dhuunfaa abbootii alangaa fi hojii abbaa alangummaa (hojiiwan himata dhiyeessuu wajjiin walqabatan) to'achuu fi bulchuu keessatti akka qajeeltoo bu'uuraatti (bench mark)tti akka tajaajilu yaadamee hojjetame. Biyyootni miseensa waldichaa ta'an gitaa fi qajeeltoowwan sana haala biyya isaanii giddu-galeessa godhatanii madaqifachuun hojirra oolchuuf dirqama seenaniiru.⁸⁶

Seensi (preamble) sanada gitaa fi qajeeltoo dirqamootaa fi mirgoota abbootii alangaa akka ibsutti bulchiinsa sirna haqa yakkaa amantaa uummataa horatu ijaaruuf, gahee murteessaa abbaan alangaa sina kana keessaatti qabu gama hundaan ijaaruun barbaachisaa akka ta'e ibsa. Sanadichi dhimmota gurguddaa jaha of-keessatti hammatee jira; isaanis, naamusa ogummaa abbootii alangaa qabaachuu qaban, bilisummaa hojin abbaa alangummaa gonfachuu qabu, abbaan alangaa alloogessa ta'uu kan qabu ta'uu, gahee qorannoo fi himannaayakkaa keessatti abbaan alangaa qabu, qindoomina abbootiin alangaa qaamolee mootummaa biroo wajjiin qabaachuu qabanii fi haalota abbootii alangaa ittiin gahoomsuun danda'amu dha.

Abbaan alangaa sirna haqa yakkaa keessatti gahee isa irraa eegamu alloogummaan, bilisummaan, itti-gaafatamummaa fi qindoominaan raawwachuu akka qabu sanadni gitaa fi qajeeltoo dirqamaa fi mirgoota bu'uuraa abbootii alangaa tumu kun diddiriirsee jira.

1.5.2. Sanadoota Ardii Awurooppaa Gahee Abbaa alangaa Ibsan

Gahee abbaan alangaa sirna haqa yakkaa keessatti qabu maal ta'uu akka qabu ilaachisee qajeeltowan gahee hojii abbootii alangaa idil-addunyaa irratti hundaa'uun ardiin sanadoota garagaraa baase Ardii Awurooppaa qofa. Mata-duree kana jalatti sanadoota Ardii Awurooppaa arfan armaan gadii gaggabaabsinee ilaalla.

⁸⁶ International Association of Prosecutors, Standards of Professional Responsibility and Statement of the Essential Duties And Rights of Prosecutors, seensa

A. Ibsa (Recommendations) Koree Ministeroota Mana Marii Awurooppaa Lak (2000) 19⁸⁷

Ministeerotni Mana Marii Ardii Awurooppaa tattaaffii ijaarsa sirna demokiraasii fi olaantummaa seeraa keessatti gahee hojii abbaan alangaa sirna haqa yakkaa keessatti qabu olaanaa waan ta'eef, qajeeltoo waliigalaa miseensotni gamtichaa waliin hojiirra oolchuu qaban baasuun barbaachisaa akka ta'e amanuun ibsi sun akka bahu taasiseera. Sanadni kun bara 2000 kan bahe yoo ta'u qajeeltowan gahee hojii abbootii alangaa idil-addunyaayaa caalaa diddiriiree kan dhiyaatee dha.

Dhimmoota qajeeltoowwan sun aguuggii bal'aa hin laatneef kan akka qindoomina abbaan alangaa qaamolee mootummaa biroo wajjiin qabaachuu qabu irratti tumaalee dabalatee qabatee dhiyaateera. Ibsi kun walitti dhufeenyi qaamni mootummaa seera tumu, qaamni mootummaa seera raawwachiisuu fi qaamni mootummaa seera hiiku abbaa alangaa wajjiin qabaachuu malu maal ta'uu akka qabuu fi maqaa qindoomina hojiitiin bilisummaan abbaa alangaa akka hin sarbamne akkamitti to'achuun akka danda'amu ibsee jira.⁸⁸ Keessumattuu biyyoota manni hojii abbaa alangaa qaama mootummaa seera raawwachiisu jalatti caaseffamee jirutti bilisummaan dhuunfaa fi dhaabbatummaa abbaa alangaa seeraan ifatti tumamuu akka qabu tumee jira.

Bilisummaa abbaa alangummaa mirkaneessuun yakkota raawwataman sodaa malee gara mana murtiitti akka dhiyeessu dandeessisuun barbaachisaa akka ta'e Ibsi kun ni akeeka; addumatti abbootiin alangaa yakkota hojjetoota mootummaatiin raawwataman kan akka taayitaatti seeraa ala fayyadamuu, gocha malaammaltummaa raawwachuu, fi kkf seeratti dhiyeessuu akka danda'an kan isaan taasisu bilisummaa gonfachiisuun barbaachisaa dha. Bilisummaa qofas osoo hin taane, Ibsi Gamtaa Awurooppatiin bahe kun itti-gaafatamummaan abbootii alangaa yeroo yerootti mirkanaa'aa adeemuu akka qabu cimsee ibseera.⁸⁹

B. Ibsa Boorda'ux: Gahee Hojii Abbootiin Alangaa fi Abbootiin Seeraa Hawaasa Dimokiraatawaa Keessatti Qaban⁹⁰

Ibsi Boorda'ux (the Bordeaux Declaration) qindoomina mana marii gorsitoota dhimma abbootii alangaa fi dhimma abbootii seeraa Awurooppaattin qophaa'e.⁹¹ Ibsi sun gahee abbootiin alangaa

⁸⁷ Mata-dureen kun gabaabbatee kan became yoo ta'u hiikkoon isaa afaan ingiliziitiin 'Recommendation Rec (2000)19 of the committee of the member of the council of europe on the role of public prosecution in the criminal jusitice system' jedhamee beekama

⁸⁸ Recommendation Rec (2000)19, buufata 11

⁸⁹ Miiljalee olii, buufata 16

⁹⁰ Mata-dureen kun afaan Ingлизиitiin 'The Bordeaux Declaration: Judges and Prosecutors in Democratic Society' jedhamee beekama

fi abbootiin seeraa sirna dimokiraasii keessatti qaban ibsuu irratti xiyyeffata. Akka Ibsa kanaatti bilisummaan hojii abbaa alangummaa tumsituu bilisummaa hojii abbaa seerummaati; bakka bilisummaan hojii abbaa alangaa hin kabajamnetti bilisummaan hojii abbaa seeraa kabajamuu hin danda'u; yoo kabajame jedhames kaayyoo barbaadame galmaan gahuu hin danda'u. Hojiwwan kanneen lamaan of-danda'anii kan dhaabatan, haqummaa fi allogummaa irratti hunda'anii kan hojjetaman ta'uu akka qaban xiyyeffannoon ibsa.⁹² Haaluma kanaan, qacarriin abbootii alangaa fi abbootii seeraa, haalli hojii isaanii itti hojjetanii fi hojiirraa itti gaggeeffaman haala bilisummaa ogummaa isaanii miidhuu hin dandeenyeeen raawwachuu akka qabuu, fi dhiibbaa alaa fi keessaa irraa tikfamuu kan dandeessisu aguuggiin seeraa jiraachuu akka qabu tumee jira.⁹³ Akka tumaa Ibsa kanaatti, bilisummaan hojii abbaa alangummaa bakka hin mirkanoofnetti kenna tajaajila haqaa alloogessa, qabatamarratti hundaa'ee fi haqa-qabeessa ta'e hawaasaan gahuun ulfaataadha; bakka seerri guutummaatti hojiirra hin olletti ammoo hawaasa sirna diimokiraasiin bulu ijaaruun hin danda'amu. Abbaan alangaa bilisummaa hin qabu taanaan uummatni amanee odeeffannoo kennuufii hin danda'u akkasumas milkaa'ina hojii isaatiifis tumsa hin taasisu: hojichi amantaa uummataa hin horatu jechuu dha.⁹⁴ Kanaaf, olaantummaa seeraa mirkaneessuu fi sirna dimookiraasii lafa qabsiisuuuf bilisummaan hojii abbaa alangummaa akkuma bilisummaa hojii abbaa seerummaa tika seeraa kan barbaaduu fi ija tokkoon ilaalamuu kan qabuu waan ta'eef, bilisummaa kana dhugoomsuu keessatti galtee kan qaban kan akka baajataa, humna namaa fi qabeenya birootiin akka of-danda'an taasisuun barbaachisaa akka ta'e Ibsichi tumee jira.⁹⁵

C. Gabaasa Komiishinii Veenis⁹⁶

Manni Marii Gamtaa Awurooppaa fedha olaantummaa seeraa mirkaneessuun dimookiraasii ijaaruuf qabu galmaan gahuuf, gita bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa Ardii Awurooppaa keessatti mirkaneessuun itti danda'amu kan agarsiisan ulaagaalee garagaraa Gabaasa Komishinii

⁹¹ The Bordeaux declaration is jointly drafted by the working groups of the consultative council of European Judges (CCJE) and by the Consultative Council of European Prosecutors (CCPE) in Boreaux (France) and has been officially adopted by the CCJE and the CCPE in Brodo (Slovenia) on 18 November 2009; the declaration is accompanied by an explanatory note.

⁹² The Boreaux Declaration, buufata 6 fi 10

⁹³ Miiljalee olii, buufata 8

⁹⁴ Explanatory Note of the Bordeaux Declaration, buufata 27

⁹⁵ Miiljalee olii, buufata 37 fi 38

⁹⁶ Mata-dureen kun gabaasa 'European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Report on the European Standards as Regards the Indpendene of the Judicial System, Part II: The Prosecution Service' jedhamee beekama.

Veenisitiin hojiirra akka oolan taasiseera.⁹⁷ Gabaasni sun raawwii hojii abbootii alangaa keessatti sirnoota seeraa biyyoota Awurooppaa keessatti hojiirra oolan, haqninaalee hojii keessatti mudataa jiranii fi yaadota furmaataa hojiirra ooluu qaban ka'umsa godhachuun kan qophaa'ee dha. Haaluma sanaan, gahee abbaan alangaa sirna haqa yakkaa keessatti qabu, bifa caaseffamni mana hojii abbaa alangaa qabaachuu qabu, haala itti-gaafatamummaan hojii abbaa alangaa mirkanaa'uu itti danda'uu fi ulaagaalee filannoo fi hojiirraa gaggeessa abbootii alangaa keessatti tajaajilan tokko tokkoon ifa taasisuu yaaleera.

Sanadni sun akka ibsutti abbaan alangaa hawaasa bal'aa bakka bu'ee hojii isaa kan hojjetu waan ta'eef, ogeessa ogummaa fi naamusa olaanaa qabaachuu qabu akkasumas alloogummaa fi haqummaan hojiisaa hojjetu ta'uutu irraa eegama.⁹⁸ Abbaan alangaaakkuma abbootii seeraa dhimmoota kallattiinis ta'e al-kallattiin dantaa keessaa qaban hojjechuu akka hin qabne tumee jira. Hojiin abbaa alangummaa hojii bilisummaan hojjetamuu qabu ta'uusaa agarsiisuun bilisummaa kana mirkaneessuuf jecha adeemsi abbaa alangaa waliigalaa fi abbootii alangaa raawwatoota ta'an itti filatanii fi hojiirraa itti-gaggeessan dhiibbaa siyaasaa irraa bilisa ta'uun kan qabu akka ta'e ibseera.⁹⁹ Akka ibsa sanaatti, hojiin abbaa alangummaa bilisummaa qofa osoo hin ta'iin itti-gaafatamummaas akka qabaatu taasisuun gahumsa hojichaa mirkaneessuu keessatti galtee guddaa kan qabu akka ta'e agarsiisee jira.¹⁰⁰

1.6. Hidhata Caaseffamaa Manni Hojii Abbaa alangaa Qaamolee Mootummaa Biroo Wajjiin Qabu

Haalli caaseffamaa fi ittiwaamamni mana hojii abbaa alangaa, akka addunyaatti yoo ilaalamu, bifa tokko hin qabu- garaagarummaa kan qabuu dha. Biyya keenya keessattimanni hojii abbaa alangaa waliigalaa federaalaa mana hojii mootummaa of-danda'ee dhaabbate yoo ta'u kallattiin qaama raawwachiiftuuf jechuunis ministeera muummee fi mana maree ministerotaatiif itti waamama.¹⁰¹ Bifuma walfakkaatuun Manni Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa qaama seera raawwachiisu jalatti caaseffamee jira; pirezidaantii naannichaatiif itti waamama.¹⁰²

⁹⁷ Miiljalee olii

⁹⁸ Ibsa Komishinii Veniis, buufata 14

⁹⁹ Ibsa Komishinii Veenis, buufata 34

¹⁰⁰ Miiljalee olii, buufata 40 fi ittaanananii jiran

¹⁰¹ Labsii mana hojii abbaa alangaa waliigalaa mootummaa federaalaa, labsii lak 943/2008, kwt 2

¹⁰² Labsii 214/2011, kwt 4

Biyyoota muraasa keessatti jechuunis biyya Faransaay, Beeljiyeem, Bulgaariyaa, Roomaniyaa Xaaliyaan fi Siwidiin keessatti manni hojii abbaa alangaa gumii bulchiinsa abbootii seeraaf itti waamama. Biyyoota kanneen keessatti abbaan alangaa mirgaa fi dirqama abbaan seeraa qabu qabaata. Biyyoota akka Ingilaandi fi Weelsi, Chiilii fi Hangaarii keessatti manni hojii abbaa alangaa guutummaatti mana murtii irraa adda bahuun qaamolee mootummaa ofdanda'an tanii gahee hojii isaanii raawwatu.¹⁰³ Biyya Afiriikaa Kibbaatti ammoo qaamoleen lamaan kanneen of-danda'anii kan hundeeffaman yoo ta'ellee haalli isaan bulchiinsaa fi tajaajila deeggarsaa bakka tokkoo itti argatantu jira.

Biyyoota baay'ee keessatti garuu manni hojii abbaa alangaa qaama raawwachiiftuu jalatti qaama mootummaa garagaraa jalatti hundeeffamee argama. Fakkenyaaf, biyya Jaappanitti manni hojii abbaa alangaa ministeera haqaa jalatti hundeeffamee kan jiru yoo ta'u, biyya Ingilaandii fi Weelsi akkasumas biyya Jarmanitti manni hojii kun ejensii addaa biyyooleessa jalatti hundeeffame jira. Biyya Norwayii fi Deenmarkitti ammoo manni hojii abbaa alangaa komishinii/departimantii poolisii jalatti caaseffamuun hojii isaa gaggeessuu irratti argama. Manni hojii abbaa alangaa qaama seera raawwachiisu jalatti caaseffamuun isaa seeraa fi qajeelfama mootummaa haala iftoomina qabuu fi walfakkaataa ta'een hojiirra akka oolchu dandeessisuu keessatti galtee mataa isaatii ni qabaata. Biyyoota manni hojii abbaa alangaa fi ministeerri haqaa gargar bahaanii jiranitti hojii seera baasuu keessatti kan hirmaatu ministeera haqaa waan ta'eef, manni hojii abbaa alangaa osoo hin dhaga'amiin bakki itti hafu baay'eedha.¹⁰⁴

Gaaffilee Marii

1. Seerota biyyoota garagaraa keessatti akkasumas qajeeltowwan gahee hojiwwan abbootii alangaa idil-addunya keessatti abbaan alangaa bakka bu'aa dantaa hawaasa bal'aati. Haa ta'u malee, Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa mootummaa Naannoo Oromiyaa hundeessuuf bahe, labsii lak 214/2011, kwt 7(26), Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Federaalaa Hundeessuuf bahe, labsii lak 943/2008, kwt 6(3e) irratti abbaan alangaa gorsaa seeraa mootummaa fi dhimma seeraa irratti bakka bu'aa mootummaa akka ta'e ibsu. Bakka bu'aa dantaa uummataa jechuu fi dhimma seeraa irratti bakka bu'aa mootummaa

¹⁰³ The Constitutional Affairs Committee of Ingland, Constitutional Role of the Attorney General Fifth Report of Session 2006-07, fuula 11

¹⁰⁴ Fakkenyaaf, biyya Hangaarii, Jarmanii fi biyyoota birootti hojii seera baasuu keessatti kan hirmaatu misteera haqaati; manni hojii abbaa alangaa bu'uura seera bahee jiruun hojii himatnaa hundeessuuf walqabatan irratti xiyyeefata

ta'uun hojjeta jechuu gidduu garagarummaan jiraa? Dhimma seeraa irratti bakka bu'uu fi himata yakcaa hundeessuu fi hojiwwan kanaan walqabatan hojjechuu bu'uura tumaalee labsiwwan kanaatiin garagarummaa kan qaban isinitti fakkaataa?

2. Gamtaan Awurooppaa gahee hojii abbaa alangaa, bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa fi itti-gaafatamummaa abbaa alangaa irratti qajeeltowwan baay'ee tumanii itti fayyadamaa jiru. Sanadootni gamtaa sanaan bahanii jiran hangam bilisummaa fi itti-gaafatamummaa abbaa alangaa biyya keenyaa mirkaneessuu keessatti gahee qabu jettu?
3. Itti-waamamnii fi caaseffamni mana hojii abbaa alangaa haala kamiin bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa irratti dhiibbaa geessisuu danda'

BOQONNAA LAMA

Bilisummaa Hojii Abbaa Alangummaa

2.1. Seensa

Bakka qaamoleen haqaa bilisummaan hojii isaanii itti hojjetan qofatti mirgi lammilee kabajamuu fi olaantummaan seeraa mirkanaa'uu danda'a. Kenniinsi tajaajila haqaa saffina, haqummaa fi iftoomina gahaa akka qabaatu gochuuf, hojii abbaa seerummaa bilisummaa qabu ijaaruu qofti furmaata hin ta'u. Hojiin abbaa alangaauummaas bilisummaan akka hojjetamu taasisuun murteessaa dha. Tattaaffii mirga lammilee kabachiisuu, nagaafi tasgabbii dhugoomsuu fi olaantummaa seeraa mirkaneessuuf taasifamu keessatti bilisummaan hojii abbaa alangummaa dhimma xiyyeeffannoo barbaaduu dha.

Hojiin abbaa alangummaa durummaan hojii bulchiinsa haqa yakkaa ti; hojii nageenya fi qabeenya lammilee kabachiisuu, fi tasgabbii biyyaa mirkaneesuu dha. Walumaagalatti, hojii olaantummaa seeraa raggaasisuu jechuu dha. Qaanii hojii kana hojjetu mirgaa fi bilisummaa lammilee akkasumas nagaa fi nageenya biyyaa mirkaneessuuf, bilisummaa dhaabbatummaa fi ogummaa qabaachuun isaa barbaachisaa dha. Bilisummaan hojii abbaa alangummaa kabaja mirga namoota dhuunfaaf qofa osoo hin taane kabaja mirga angawoota mootummaafis ta'e hojii mootummaa sirnaan gaggeessuu keessatti gumaacha guddaa kan qabuu dha.

Bilisummaan hojii abbaa alangummaa kallattii bilisummaa dhaabbatummaa mana hojii abbaa alangaa fi bilisummaa dhuunfaa abbootii alangaatiin tikfama. Manni hojii abbaa alangaa fi bilisummaan dhaabbatummaa isaa seeraan beekamtii argachuu fi bu'uura seeraatiin hojiirra ooluu kan danda'uu dha. Abbootiin alangaa bilisummaa fi allogummaan hojii isaanii akka hojjetanitti dhiibbaa qaamolee mootummaa fi hoggantoota mana hojii isaaniitiin itti aggaamamu irraa tikfamuu qabu. Kallattii yaada kana galmaan gahuu danda'uun boqonnaan kun barbaachisummaa bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa fi tooftawan bilisummaa kana tiksuu danda'an ibsuu irratti xiyyeeffata.

Haaluma kanaan, xumura leenjii boqonnaa kanaatti leenjifamtootni,

- Maalummaa fi barbaachisummaa bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa irratti beekumsa qaban ni gabbifatu
- Gosoota bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa adda ni baafatu

- Bilisummaa dhaabbatummaa mana hojii abbaa alangaa fi bilisummaa dhuunfaa abbootii alangaa kabachiisuu keessatti tooftawan hojiirra ooluu qaban maal akka ta'an ni hubatu
- Bilisummaa hojii abbaa alangaa kabachiisuu ilaachisee dhimmoota naannoo keenya keessatti gufuu ta'aa turan hojmaata darban irraa ni baru

2.2. Maalummaa fi Barbaachisummaa Bilisummaa Hojii Abbaa Alangummaa

Bilisummaa jechuun dhiibbaa, cunqursaa yookaan ukkaamsaa qaama alaa irraa yookaan hoggansa keessoo irraa dhufuu danda'u irraa tikfamuu, yookaan bakka haalotni kanneen hin jirre keessatti gahee hojii ofii raawwachuu jechuu dha.¹⁰⁵ Bilisummaan hojii abbaa alangummaa maal jechuu akka ta'e kan ibsu yaad-rimee yookaan ibsi yaadaa gabbate hin jiru; sanadootni tika mirga namoomaa idil-addunyaa irratti bahanii jiran baay'een isaaniis bilisummaa hojii abbaa alangummaatiif beekamtii hin laatiin turan; dhimmi kun hanga bara 1990 (ALA)tti aguuggii qajeetoo waliigaltee idil-addunyaa hin arganne.¹⁰⁶ Bara 1990 (ALA) dhaabbatni mootummaalee gamtooman Qajeeltowan Gahee Hojii Abbootii Alangaa Idil-Addunyaa jedhu tumuun abbaan alangaa bilisummaan hojii isaa akka hojjetu dandeessisuun barbaachisaa akka ta'e ibsee jira.¹⁰⁷

Haaluma araan oliittilaalleen, bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa jechuun hojii abbaa alangummaa raawwachuu fi olaantummaa seeraa mirkaneessuu keessatti abbootii alangaa jiddulixummaa seeraa alaa akkasumas dhiibbaa siyaasaa yookaan dhiibbaa kallattii kamiinuu hojii kana irratti aggaamamu irraa tikfamuu danda'u jechuu dha.¹⁰⁸ Hojiin abbaa alangummaa bilisummaa qaba kan jedhamu hojichi jiddulixummaa qaamolee mootummaa biroo irraa haala bilisa ta'een raawwatama jechuu qofa osoo hin taane dhiibbaa keessoo irraas bilisa ta'u qaba. Alkallattiin ibsuuf, fakkeenyaa, dhimmoota abbaan alangaa keessummeessu irratti qajeelfamni hoggansa giddu-galeessa irraa kan kennamu taanaan yookaan murtiin abbaa alangatiin kennamu

¹⁰⁵ IBA International Principles on Conduct for the Legal Profession, (adopted 28 May 2011), section 1.3, p 14

¹⁰⁶ Haa ta'u malee, manni hojii abbaa alangaa dhiibbaa qaama seera raawwachiiftuu mootummaa irraa tikfamuu akka qabu biyyootni Awurooppaa fi Laatiin Ameerikaa dursa amanuun gara hojiitti akka jijiiramu taasisuu yaalaniiru.

¹⁰⁷ Qajeeltowan gahee hojii abbaa alangaa idil-addunyaa, kwt 4; keewwatni kun duuchaatti abbootiin alangaa jiddulixummaa, cunqursaa, achuuchaa yookaan sodaachisa kamirraayyuu bilsa ta'anii hojii abbaa alangummaa akka raawwatana seera taasisu tumuu akka qabu biyyoota miseensa Dhaabbata Mootummaalee Gamtoomanii akeekkachiiseera

¹⁰⁸ Consultative Council Of European Prosecutors (Cape) Opinion No. 13(2018) Of The Cope: «Independence, Accountability And Ethics Of Prosecutors» Strasbourg, 23 November 2018, Buufata 15

hojmaata seera qabeessaa ala bahuun irra-deebi'amee akka ilaalamu kan taasifamu taanaan abbaan alangaa bilisummaan hojii isaa hin hojjetu jechuu dha.¹⁰⁹

Bilisummaa qabaachuun hojii abbaa alangummaa fi hojii abbaa seerummaa mootummaa abbaa irree irraa gara mootummaa uummataa fi sirna dimookiraasiitti akka jijiiramu gochuu keessatti dhimma galtee guddaa qabuu dha.¹¹⁰ Ogeessi bilisummaa ogeessota qaamolee haqaaf falmu tokko akka ibsutti, bakka ogeessotni seeraa (abbaa alangaa dabalatee) bilisummaa ogummaa hin qabnetti bilisummaan abbaa seerummaa, olaantummaan seeraa, haqni, dimookiraasiin akkasumas bilisummaa fi birmaddummaan lammilee jiraachuu hin danda'u.¹¹¹ Abbaan alangaa bilisummaa fi alloogummaan hojii isaa hojjetu, nama yakka raawwatu gitaa fi gulantaa inni siyaasaa fi hawaasa keessatti qabu yaada keessa osoo hin galchiin seeratti akka dhiyaatu taasisa.

Hojjettootni mootummaa keessattuu abbootiin taayitaa malaammaltummaan shakkaman seeratti akka dhiyaatan taasisuu keessatti galtee guddaa qabaata. Olaantummaa seeraa mirkaneessa jechuu dha.¹¹² Ibsa biraan, bilisummaan hojii abbaa alangaa beekamtii fi tika seeraa qabaachu baannaan, keessatuu sirna abbaan seeraa haqa keessatti mirkaneessuuf hojjetu daangahaa ta'e keessatti, sirna haqa yakkaa olaantummaa seeraa mirkaneessu ijaaruun hin danda'amu: hojiirra ooluu dhabuu seeraa ilaachisee abbaan alangaa odeeffannoo fi ragaa sirrii hin argatu; sirnaan hojiirra ooluu seera yakkaa hordofuu hin danda'u. Gochoota yakkaa raawwataman mana murtiitti dhiyeessee murtiin akka itti kennamu gochuun itti ulfaata.¹¹³

Bilisummaan hojii abbaa seerummaa yoo bal'ifamee hiikamu bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa of-keessatti akka hammatu taasisuun barbaachisaa akka ta'e Gumiin Hidha Abbootii Seeraa Awurooppaa gabaasaa bara 2014 ALAtti Magaalaa Roomitti dhiyeesse irratii ifa taasiseera.¹¹⁴ Bu'uruma kanaan, bilisummaa dhaabbatummaa mana murtii fi bilisummaa dhuunfaa abbootii seeraa, akka barbaachisummaa isaatti manni hojii abbaa alangaa fi abbootiin

¹⁰⁹ Open Society Institute Sofia, Promoting Prosecutorial Accountability, Independence and Effectiveness, Comparative Research (2008),

¹¹⁰ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation 19/2000 of the Committee of Ministers to member states on the role of public prosecution in the criminal justice system (*adopted* Oct. 6, 2000)

¹¹¹ The Hon Michael Kirby AC CMG, Australia said that 'Where there is no independent legal profession there can be no independent judiciary, no rule of law, no justice, no democracy and no freedom'

¹¹² European Network of councils for the judiciary, Co-funded by the Justice Programme of the European Union, Independence and Accountability of the Prosecution, ENCIJ Report 2014-2016, fuula 3

¹¹³ Stefan Voigt, Alexander J. Wulf, Analyzing the Determinants of the Independence of Prosecutors: What Makes Prosecutors Independent?, fuula 6

¹¹⁴ ENCIJ Rome report on the Independence and accountability of the Judiciary, 2013/2014, fuula 6

alangaa wal-duraa duubaan haalli itti qooddachuu danda'an diriirfamuu eegalaa jira. Bilisummaa dabalataa manni hojii abbaa alangaa fi abbootiin alangaa dhuunfaan gara fuul-duraatti gonfachuuf jiran kana akka abdiitti qabannee bilisummaa abbaan alangaa yeroo si'anaa qabuu fi dhiibbaa bilisummaa abbaa alangaarra gahu armaan gaditti ilaalla.

2.3. Saaxilamummaa Bilisummaa Hojii Abbaa Alangummaa

Manni murtii fi manni hojii abbaa alangaa hojii isaanii gahumsa olaanaan raawwachuuuf bilisummaa hojii gonfachuu kan qaban yoo ta'el ee gahee hojii isaan hojjetan irratti hundaa'ee bilisummaan gahee hojiwwan kanneen gonfachuu qaban garaagarummaa qaba. Bilisummaan hojii abbaa alangummaa bilisummaa hojii abbaa seerummaa caalaa dhiibbaa gama siyaasaatiin dhiyaatuuf saaxilamaa dha. Adeemsa abbaan alangaa imaammata seera yakkaa fi sirna diimokiraasii lafa qabachiisuu ilaachise hojjetu keessatti duraa-duubni keessummeessa dhimmoottaa aagawoota mootummaan qajeelfamu kan danda'u yoo ta'u, hojii abbaa seerummaa keessa mootummaan seeenuu hin danda'u. Gaheen hojii abbaa alangaa baay'ee fi hirmaannaa qaamolee garagaraa kan barbaadu waan ta'eef, hojiwwan kanneen gahumsaan akka raawwatu dandeessisuuf bilisummaa fi itti-gaafatamummaa hojii ifa ta'e akka gonfatu taasisuun barbaachisaa dha. Bilisummaa dhaabbatummaas ta'e bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa sarbuun bilisummaa dhaabbatummaa fi ogummaa mana murtii sarbuurra ni salphata. Dhiibbaan mana murtii irratti taasifamu salphaatti kan mul'atuu fi komii uummataa kaasuu kan danda'u waan ta'eef, aangawootni mootummaa bilisummaa hojii abbaa seerummaa keessa seenurraa of-qusachuun kaayoo isaa galmaan gahuuf hojii abbaa alangummaa judduu lixa.¹¹⁵

Dhiibbaan bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa irratti gaggeeffamu kallattii garagaraatiin raawwatamuu danda'a. Hima biraatiin, mootummaan (qaamni raawwachiiftuun) kaayoo barbaadu galmaan gahachuuf kallattii adda addaa armaan gadiitti ibsamaniin dhiibbaa hojii abbaa alangummaa irratti geessisuun mala.

- ✓ Qurannoo yakkaa yookaan himannaak yakkaa miseensa qaama raawwachiiftuu yookaan deeggartoota siyaasaa irratti gaggeeffamaa jiru addaan kuchisiisuu
- ✓ Miseensota dhaabbilee siyaasaa mormitootaa/dorgomtootaa sobaan maqaa xureessuu yookaan himannaak sobaa hundeessuun gocha isaanii malee akka adabaman taasisuu

¹¹⁵ European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission) Report On European Standards As Regards The Independence Of The Judicial System: Part Ii – The Prosecution Service, fula 7

Mootummaan kaayyoo/kajjeellaa isaa galmaan gahachuuf jecha maloota garagaraatti fayyadamee bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa sarba; keessummaa tooftawwan armaan gadii fayyadamee bilisummaa ogummaa abbaa alangaa sarba:

- ✓ Guddina hin malle abbootii alangaatiif kennuun yookaan mirgaa fi dantaa isaanii dhorkachuun bilisummaa ogummaa isaanii irratti dhiibbaa geessisa. Akka barbaadetti maallaqa/matta'aa yookaan guddina sadarkaa kennuun fi seeraa alaa miindaa isaanii guddisuun bilisummaa ogummaa fi dhaabbataa sarbuu yaala.
- ✓ Gama biraan, ammoo guddina sadarkaa fi miindaa dhorkachuun, hojiirraa dhaabuu fi tarkaanfiiwwan suukkanneessoo fudhatu.

Aangoo yakka raawwatame himachuun fi mana murtii dhaabbatanii falmii gaggeessuu abbaan alangaa qabu keessatti dhiibbaan kan raawwatu yoo ta'e bu'an isaa maal ta'uu akka danda'u salphaatti hubachuun ni danda'ama. Fakkeenyaaaf, muudamaan siyaasaa tokko malaammaltummaa kan raawwate yoo ta'ee fi gochi kun ammoo qorannoo yakkaan qulqulla'eera jennee haa fudhannu. Yaada kana akka fakkeenyaaatti fayyadamuun kaayyoo barbaadu galmaan gahuuf, mootummaan bilisummaa abbaa seerummaa caalaa bilisummaa abbaa alangaa sarbuun salphaa akka ta'e armaan gaditti haa ilaallu.

Jalqabatti, bilisummaa abbaa alangummaa kabajuun bilisummaa abbaa seerummaa sarbuun kaayyoo isaa galmaan gahachuu barbaada haa jennu. Abbaan alangaa bilisummaa guutuu kan qabu taanaan gaggeessa hojii qorannoo yakkaa hogganuun ragaan gahaan fi nama yakka raawwate sana adabsiisuu danda'u akka walitti qabamu taasisa. Ragaan murtii adabbii yakkaa kennisiisuu danda'u kan walitti qabame taanaan, abbaan alangaa himannaan mana murtiitti dhiyeessuu yookaan mala filannoo birootiin jechuunis marii walta'iinsa shakkamaa wajjiin taasifamuun dhimmichatti murtii kenna. Mana murtiitti himannaan kan dhiyeessu yoo ta'e dhaaddacha dhaabbatee murtiin balleessummaa fi adabbiin gahaan ta'e akka kennamu falma. Yeroo kanatti, qorattootni poolisii, abbootiin alangaa fi uummatni gochi yakkaa muudamaa siyaasaan raawwatamuu fi gocha sana adabsiisuu kan danda'u ragaan gahaan kan dhiyaate ta'uu hubataniiru. Adeemsi hanganaa erga deemamee booda mootummaan dhiibbaa mana murtiirraan gahuun nama sana bilisa baasuu yoo barbaade, qaamoleen haqaa hundii fi uummatni akka mufatu akkasumas akka fincilu karaa banuu dha. Itti dabalees, mootummaan yakka raawwachuu dhabuu nama sanaa uummataa bal'aa hubachiisuun amantaa uummataa horachuu itti ulfaata. Ibsa

biraan, bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa kabajanii, waan barbaadan argachuuf dhiibbaa mana murtii irratti dhaqqabsiisuun miidhaa guddaa dhaqqabsiisuun dha.

Lammaffaa irratti, faallaa yaada armaan olii haa fudhannu: mootummaan bilisummaa abbaa alangummaa hin kabachiisu haa jennu. Haala abbaan alangaa bilisummaa hin qabne keessatti, mootummaan abbaa taayitaa yakka raawwate sana bilisa baasuu kan barbaadu taanaan dhimmi isaa mana murtii hanga gahutti hin eegu. Adeemsa murtii haqaa kennisiisuu sadarkaa jalqabaatti gidduu seenuun adeemsichi sababa garagaraatiin mana murtiitti dhiyaachuu kan hin dandeenye ta'u akka beekamu taasisa. Haaluma sanaan, abbaan alangaa dhiibbaan irra jiru sun ragaa gahaa fi adabsiisuun danda'u akka walitti hin qabamne taasisuun galmichi akka cufamu yookaan adabbiin salphaa ta'e akka itti kennamu haalota taasisuun danda'an mijeessa. Sababa garagaraatiin dhimmichi mana murtiitti kan dhiyaate yoo ta'e ammoo abbaan alangaa ragaa akka dhoksu taasifama yookaan adabbiin salphaa ta'e akka itti kennamu akka gaafatu ta'a. Abbaan alangaa bilisummaa hin qabu taanaan manni murtii bilisummaa yoo qabaatellee murtii olaantummaa seeraa kabachiisuun danda'u kenuun hin danda'amu. Sababa dhiibbaa abbaa alangaa irra jiruuf dhimma sana irratti murtiin sirriin kennamu dhabuu adda baasuun uummatatti dhimma ulfaatuu dha; gochi kunis komii uummatni mootummaa irratti kaasu kan xiqqeessuu fi baasii kan xiqqeessuu dha.

Dhiibbaa mootummaan abbaa alangaa irratti geessisu tokko abbaan alangaa himanna sobaa akka dhiyeessu taasisu dha. Mootummaan nama hin barbaanne yookaan dhaaba siyaasaa mormituu ta'e tokko laaffisuun yookaan dhabamsiisu barbaannaan tarkaanfii fudhatu keessaa tokko himanna sobaa nama yookaan dhaaba siyaasaa sana irratti dhiyeessuu dha. Gocha seeraa alaa kana raawwachuuf, daandii salphaan bilisummaa dhaabbatummaa fi ogummaa abbaa alangummaa sarbuun furmaata filanno hin qabnee dha. Himanni sobaa akka qopheeffamu erga taasifamee booda barbaachisaa akka ta'ee yoo argame qofa, kaayyoo isaa galmaan gahuuf jecha bilisummaa abbaa seerummaa sarba.

Bilisummaan abbaa alangummaa sarbamnaan himanna sobaa dhiyeessuuf abbaan alangaa ragaa dhugaa hin taanee fi ragaa haala mirga himatamaa miidhuu danda'uun walitti qabame qopheessuun akkasumas poolisiin akka qopheessu taasisa. Dhaddacha irratti haqaaf osoo hin taane ragaa sobaan qindeeffamee fi himata sobaan qophaa'ee kaayyoo barbaadame akka argamsiisutti dalga (gama qabatee) falma; haala mirgi himatamaa miidhamuu danda'utti falmii

isaa gaggeessa. Ragaan himannaas sobaa dhiyaate irratti walitti qabame ragaa sobaan adabsiisuu danda'u taanaan, mana murtiin haala kanaan yookaan haala sanaan murteessi jechuun bilisummaa isaa gidduu seenuun barbaachisaa hin ta'u. Kanaafuu, olaantummaa seeraa fi mirga lammilee sarbuuf daandiin salphaan bilisummaa abbaa seerummaa osoo hin taane bilisummaa abbaa alangummaa sarbuu dha.

2.4. Hojii Abbaa Alangummaa Dhiibbaa Alaa fi Keessaa Irraa Tiksuu

Hojiin abbaa alangummaa dhiibbaa keessaa fi alaa irraa tikfamuun, mirgaa fi bilisummaa lammilee akkasumas olaantummaa seeraa akka kabachiisu taasifamuu qaba. Haaluma kanaan armaan gaditti, tika hojii abbaa alangaatiif taasifamu kallattii dhiibbaa alaa fi keessaa ittiin qolachuun danda'amu ilaaluu yaalla.

Bifuma walfakkaatuun, Labsiin Abbaa alangaa Waliigala Federaalaa Hundeessuuf Bahe, labsii lak 943/2003 seenaa sirna haqaa biyyaa keenyaa keessatti yeroo jalqabaaf bilisummaan ogummaa abbaa alangummaa haguuggii seeraa cimaa akka argatu taasisee jira. Labsiin kun qajeeltoowwan bulchiinsi abbootii alangaa bu'uura godhachuu qabu keessaa tokko bilisummaa ogummaa ta'uu akka qabu (kwt 11/3/h) tumee jira. Sadarkaa naannoo Oromiyaattis, bilisummaa ogummaa abbaa alangumma ilaalchisee dirqamni abbaa alangaa irraa eegamu maal ta'uu qaba kan jedhu haguuggii seeraa akka argatu gochuuf yaalamee jira. Bu'uruma kanaan qajeelfama lak 9/2006 kwt 19(5) abbaan alangaa kamiyyuu hojii isaa yeroo raawwatu bilisummaa ogummaa abbaa alangaa eeguu akka qabu tumee jira. Dirqamni kunis abbaan alangaa qorattoota, manneen murtii fi nama biraan kamiyyuu gammachiisuuf jecha bilisummaa ogummaa abbootii alangaa irraan miidhaan akka hin geenyee of eeganno gochuu akka qabuu fi giddu-lixummaa qaama kamiitiiniyyuu ykn dhiibbaan himata tilmamamaa hin taane hundeessuu dhiisuu fi murtii kennuu dhiisuu akka qabu ifatti tumee jira.¹¹⁶ Kunis akka waliigalaatti yeroo ilaallu, abbaan alangaa hojii abbaa alangummaa yeroo hojetutti bilisummaa ogummaa isaa kabachiisuuf dirqama kan qabu ta'uu isaa agarsiisa.

Abbaa alangaa jiddu-lixummaa tokko malee bu'uura seeraatiin hojiisaa raawwachuu kan danda'u yoo ta'elée,¹¹⁷ bilisummaa abbaan alangaa hojii abbaa alangummaa irratti qabu hanga kan abbaa

¹¹⁶. Qajeelfama Naamusa Itti gaafatamtoota Hojii fi Hojettoota Biirroo Haqaa Oromiyaa lakk.9/2006, kwt.24(4) fi 22(5)

¹¹⁷ Interanational association of prosecutors; Standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors, kwt 2(1)

seeraa cimaa miti (not absolute). Murtii abbaan alangaa dhimma tokko irratti kenne abbaa alangaa biraatiin yookaan mana hojii abbaa alangaa sadarkaa oliitiin irra deebi'amee akka ilaalamu taasisuun ejjennoon abbaa alangaa sanaa jijiiramee himatni akka dhiyaatu yookaan himatni akka hin hundoofne gochuun ni danda'ama.¹¹⁸ Itti dabalees, yakka raawwate tokko himachuun dantaa hawaasa bal'aa gama nageenyaan, dinagdeen yookaan hawaasummaan miidhuu kan danda'u ta'uun mirkanoofnaan himatni akka hin hundeffamne yookaan himata hundeffame akka ka'u gochuun ni danda'ama.

Dhimma kana irratti abbaa alangaatiif qajeelfamni hogganaa mana hojii sanaatiin yookaan mana hojii sanaatiif qaama alaa irraa kennamuu kan danda'u yoo ta'u qajeelfamni himatni yakkaa tokko akka hin hundoofne yookaan himatni hundaa'e akka ka'u ilaachisee dhiyaatu haala iftoomina qabuun qaama aangoo qaburraa dhiyaachuu qaba.¹¹⁹ Qaamni alaa adeemsa raawwii hojii abbaa alangummaa irratti qajeefama yookaan ajaja kan kennu taanaan, ajajni bif a waliigalaatiinis ta'e bif a adda ta'een diddiriifamee kennamu maal fakkaachuu akka qabu ilaachisee Qajeeltoon Waldaa Abbootii Alangaa Idil-addunyaa adda baasee jira. Qajeeltoon sun qabiyyeewan armaan gaditti tarreffaman ofkeessatti hammatee jira;¹²⁰

- Qajeelfamni yookaan ajajni qaamni alaa kennu iftoomina gahaa kan qabuu fi barreffamaan kan dhiyaatu ta'uu qaba
- Qaamni ajaja yookaan qajeelfama kennu qaama aangoo qabu ta'uu qaba
- Bu'uura qajeeltoo bilisummaa hojii abbaa alangummaatiin fudhatama kan qabu ta'uu qaba

Raawwii hojii gal mee irratti qajeelflamni hogganaa hojii abbaa alangummaatiin kennamus olaantummaa seeraa fi bilisummaa hojii abbaa alangaa bif a miidhuu hin dandeenyeen kennamuu danda'uu waan qabuuf, ajajootni kennaman hanga danda'amaa ta'etti bu'uura qabxiilee armaan

¹¹⁸ European Commission For Democracy Through Law (Venice Commission) Report On European standards as Regards The Independence of The Judicial System: Part II – The Prosecution Service Adopted By The Venice Commission At Its 85th Plenary Session (Venice, 17-18 December 2010); Fuula 11

¹¹⁹ Interanational association of prosecutors; Standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors, kwt 2(2)

¹²⁰ Interanational association of prosecutors; Standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors, kwt 2(2)

gadiitti tarreeffamaniin raawwachuu akka qabu yaadni furmaataa Gumii Abbootii Alangaa Gamtaa Awurooppaatiin bara 2000 (ALA) dhiyaate ibsee jira.¹²¹

- Dhimma abbaan alangaa qabate tokko haala kamiin keessummeeffamuu akka qabu ilaalcissee qajeelfama hoggansi kenu maaliif akka barbaachise abbaa alangaa hojicha raawwatuuf ifa taasisuu fi tarkaanfii fudhatame sanas akka barbaachisummaa isaatti uummatatti ifa gochuu
- Dhimma kana irratti ajajni kennamu yeroo hunda sababeeffamuu kan qabu yoo ta'ellee abbaan alangaa sun ajajichi seeraan kan walitti bu'uudha yookaan hamileen koo ajajicha raawwachuuuf naaf hin hayyamu kan jedhu taanaan hojmaatni bakka isaa nama biraabuusu jiraachuu qaba
- Abbaan alangaa kamiyyuu ajajni raawwii hojii abbaa alangummaa irratti dhiyaatu seeraa wajjiin kan wal simu miti jedhee kan amanu taanaan yookaan yaada gaarii sammuu (conscience) isaatii wajjiin kan deemu miti jedhee kan fudhatu taanaan ajaji sun barreffamaan akka dhiyaatu gaafachuuf mirga qaba
- Abbootiin alangaa dhiibbaa yooka Abbootiin alangaa hojii abbaa alangummaa ala jiran irratti hirmaachuu kan danda'an yoo ta'u hojii bilisummaa isaanii miidhuu danda'uu yookaan alloogessa isaan taasisuu malu irraa mirga of-qu sachuu gonfachuu fi shaakaluu danda'uu qabu.

Kabajaa fi ulfina hojii abbaa alangummaa tiksун bulchiinsa tajaajila haqaa jabeessuu keessatti galtee olaanaa qabaata.¹²² Kabajaa fi ulfina hojii abbaa alangaa tiksuf abbootiin alangaa sodaa, dhorkaa, cunqursaa (harassment), giddu-lixummaa hin malle, yookaan itti-gaafatamummaa yakkaa, siivilii fi kan biroo irraa haala bilisa ta'een hojii isaanii akka hojjetan biyyootni miseensa Mootummaalee Gamtoomanii ta'an gochuu akka qaban akeekkachiisee jira. Fakkeenyaaaf, sababa hojii isaaniitiif abbootiin alangaa kan doorsiifaman ykn sodaachifaman taanaan mootummaan eegumsa/tika barbaachisaa gochuufii qaba jechuu dha. Abbootiin alangaa hojii isaanii gahumsaan akka hojjetaniifis naannoo hojii mijataa, miindaa gahaa fi sirna guddina iftoomina qaburratti hundaa'e mootummaan diriirsuu akka qabu qajeeltoon sun tumee jira.¹²³ Abbootii alangaa qofa osoo hin taane maatiin isaaniis miidhaa hamilee fi qaamaaf akka hin saaxilamnetti

¹²¹ Council of Europe Committee Of Ministers, Recommendation No. Rec (2000)19 on The Role of Public Prosecution in The Criminal Justice System, kwt 19

¹²² United Nation Guideline for prosecutors, Kwt 3

¹²³ United Nation Guideline for prosecutors, Kwt 4-7

taasifamuu danda'utu irra jira; eegumsi kun miidhaa qaama alaatiin dhaqqabu irraa mirga tikfamuu qofa osoo hin taane haala gaarii keessatti hojii isaanii akka raawwatan gochuu fi galii fooyya'aa akka argatan taasisuu kan dabalatuu dha.¹²⁴

Dhimma 2ffaa

Falmii abbaa alangaa fi Girmaa Zawudee gidduutti gaggeeffame irratti¹²⁵, himatamaan miidhamaa dhuunfaa irratti yakka arrabsuu fi salphisuu raawwateera jedhame yakka daddabalamaan himatame. Manni Murtichaa ragaa namaa, ragaa barreeffama gaggabaaboo moobaayiliin darbanii fi ragaa garagalcha haasaabbaa alangaarrabsoo moobaayiliin taasifame madaaluun jalmurtii kenne irratti himatamaan akka ofirraa ittisu murteesseera. Guyyaa beellamaatti himatamaan iyyata mana murtiitti dhiyeeffate irratti adeemsa himanna keessatti tarkaanfii abbaan alangaa fudhate hanqina kan qabu ta'uu Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Damee Lixaatti iyyadhee waanan jiruuf hanga deebii itti kennanitti ragaa fachisaa dhiyeeffachuu akka hin dandeenye ibsee, beellama biroo manni murtii akka laatuuf gaafateera. Osoo abbaan alangaa mormuu, manni murtii haqa mirkaneessuuf deebii kennamu dhagahuun gaarii akka ta'e ibsee beellama jijjiire.

Guyyaa beellamaatti abbaan alangaa iyyata barreesee dhiyesse irratti manni hojii abbaa alangaa waliigalaa komii himatamaan dhiyesse irratti hundaa'ee ragaaleen abbaa alangaa himatnaa hundeessuu kan dandeessisan miti jechuun galmee abbaa alangaa akka cufe xalayaan waan nu beeksiseef, himata hundeessine kana kaasuu keenya ni beeksifana jedheera. Manni murtichaa xalayaan olii abbaa alangaatti barreeffame chaappaa geengoo hin qabu jechuun himata kaasuuf sababni abbaan alangaa dhiyesse gahaa miti jechuun iyyata dhiyaate bu'uura s/d/f/y kwt 122(4) kuffisuun himatamaan ragaa isaa beellama ittaanutti akka dhiyeeffatu beellame. Himatamaan murtii kennname sana komachuun ol'iyyata mana murtii olaanaatti dhiyeeffachuu hanga ol'iyyanni ilaalamuttis ajajni kennname dhorkamee akka turu bu'uura gaafateen¹²⁶, galmeen mana murtii aanaa dhorkamee achumaan akka hafu ta'eera.¹²⁷

¹²⁴ Miiljalee olii

¹²⁵ Alabbaa alangaa vs. Girmaa Zawudee, Mana Murtii aanaa Mattuu, galmee lakkofsa 1618/2007

¹²⁶ Girmaa Zawudee vs. Abbaa alangaa, Mana Murtii Olaanaa Godina I/A/Booraa, Galmee Lak 23055

¹²⁷ Murtiin mana murtii dhiyaate kun moojulii ILQSO (Xilahuun Mangistuu fi Ahimad Adunyaa, gahee hojii abaa alangaa fi ittiqaafatatumummaa isaa (2009)) qophaa'e irraa fudhatame

Manni maree bakka bu'oota uummataa, biyyoota baay'ee keessatti seera tumtuun hojii guyyaa guyyaa mana hojii abbaa alangaa keessa hin seenu; al-kallattiin mana hojii abbaa alangaa to'ata. To'annoon hojii abbaa alangaa irratti gama qaama seera tumuun raawwatamu bif a addaa qabaachuu danda'a. Isaanis, aangoo nama mana hojii abbaa alangaa gaggeessu filuurraa eegalee aangoo tarkaanfii naamusaa fi hojiirraa gaggeessuu fudhachuu danda'uun, seera mana hojii sana bitu baasuu fi baajata manni hojiin sun hojii isaa ittiin gaggeessu murteessuun manni marii bakka bu'oota gochi uummataa mana hojii abbaa alangaa to'ata. Itti-dabalees, imaammata seera haqa yakkaa haala yakkootni ittiin to'atamuu danda'an irratti baasuun hojiin abbaa alangaa akka ittiin to'atamu qajeelchuu ni danda'a.

Haa ta'u malee, murtii/ejjennoo manni hojii abbaa alangaa bu'uura seera jiruun fudhatu jijiirsisuuf jecha sardamaan seera kan baasu yoo ta'e yookaan tarkaanfii manichi fudhachuuf jedhu jijiirsisuuf jecha seera kan baasu yookaan hogganaa kan jijiiru taanaan, manni marii bakka bu'ootaa, gocha bilisummaa dhaabbatummaa mana hojii abbaa alangaa sarbu hojjetaa jira jechuu dha. Haaluma kanaan, yaada kana sirnaan hubachuuf biyya Hangaariitti murtii manni murtii heera mootummaa gocha jiddu-lixummaa manni marii bakka bu'oota uummataa raawwate tokko haa ilaallu.¹²⁸

Dhimma 3ffaa

Himannaak yakkaa ilaachisee tarkaanfii/murtii himata adda kutuu maaliif fudhachaa akka jiru manni hojii abbaa alangaa dhiyaatee akka ibsu manni marii bakka bu'oota uummata biyyaa Hangarii mana hojichaaf ajaja dabarse. Manni hojichaa garuu gaaffiin dhiyaate gocha gaaffii heeraa kaasuudha jechuun dhimmicha mana murtii dhimma heeraa (mootummaa biyyatiitti) dhiyeesse. Manni murtii gochi raawwatame sun gocha bilisummaa dhaabbatummaa mana hojii abbaa alangaa sarbu akka ta'e akeekuun manni hojii abbaa alangaa dhiibaa siyaasaa akkanaa gama qaama seera tumuun raawwatamu irraa tikfamuu akka qabu murteessee jira.

Abbaan alangaa dhiibaa gama mana murtiitiin itti aggaamamurraa ittifamuu danda'uun qaba. Manni murtii ragaa fi falmii seeraa abbaa alangaa dhiyeessu simatee sirnaan keessummeessuun bulchiinsi haqa yakkaa haqummaa akka qabaatu taasisuutu irraa eegama. Haaluma kanaan

¹²⁸ Open Society Institute, promoting prosecutorial accountability, independence and effectiveness, comparative research, 2008, fuula 65

bilisummaa abbaa alangaa kabajuu qaba. Bilisummaa mana hojii abbaa alangaa kabachiisuun walqabate dhiibbaa manni murtii qaama kana irratti geessisuu danda'u tokko gama caaseffama manneen hojii kanneen waliin qaban irraa kan madduu dha. Manneen hojii kanneen qaama tokkoon akka gaggeeffaman gochuun bilisummaa dhaabbatummaa mana murtiis ta'e mana hojii abbaa alangaa gocha miidhuu danda'u akka ta'etti barreessitootni ibsu.¹²⁹ Fakkeenyaaaf, biyya Bulgaariyaatti manni murtii fi manni hojii abbaa alangaa qaama tokkoon gaggeeffamuun isaa hojii ittisa malaammaltummaa, qorannoo yakkaa fi himanna bu'uura seeraatiin dhiyeessuu irratti danqaa ta'ee tureera.¹³⁰

Gama qaama mootummaa seera raawwachiisutti yoo deebinu, biyyoota guddatanii fi dimokiraatawaa ta'anitti abbaan alangaa hojii gaggeessa dhimma siyaasaatti hidhamanii waan hin jirreef dhiibbaa qaamolee mootummaa fi uummataa irraa bifaa bilisa ta'een hojii isaanii gaggeessu. Biyyoota Awurooppaa keessatti, kanaafuu, gaggeessitootni mana hojii abbaa alangaa hidhata siyaasaa kan qabu taanaan hin filataman. Haa ta'u malee, biyya Ameerikaatti, gaggeessaan mana hojii abbaa alangaa yaada uummataan dhiyaatan irratti hundaa'ee waan filatamuuf, dhimma tokko irratti murtii kennuuf uummattii fi abbootiin siyaasaa maal akka jedhan dhageeffata: yaadni isaanii murtii inni kennu irratti kallattiin dhiibbaa qabaata.

Dhiibbaa qaama seera raawwachiiftuun aggaamamu tooftawan lama fayyadamuun ittisuun akka danda'amu biyyootni baay'een irratti waliigalu:

- Aangoo qaamni seera raawwachiisu gama kanaan qabu ifa ta'uu danda'uu kan qabu ta'uu, fi
- Raawwiin aangoo sanaas gamaggamamu kan qabu ta'uudha.

Keessumaa manni hojii abbaa alangaa qaama seera raawwachiisu jalatti caaseffamee kan jiru taanaan walitti dhufeenyi isaanii hirmaanna qaamolee lamaaniin kan bahu seera ifa ta'een bitamuu qaba.¹³¹ Seerri gama kanaan bahu qajeeltoo seera idil-addunya fi olaantummaa seeraa waliigalaa kan kabaju akka ta'u taasisanii tumuun barbaachisaa dha. Qaamni seera raawwachiisu aangoo qajeelfama hojii abbaa alangaa irratti kennu kan qabu yoo ta'e qajeelfama sana barreeffamaan gochuu akka qabu Ibsi Mana Maree Gamtaa Awurooppaatiin bara 2000tti

¹²⁹ Open Society Institute, promoting prosecutorial accountability, independence and effectiveness, comparative research, 2008, fuula 71

¹³⁰ Miiljalee olii, fuula 72

¹³¹ Council of Europe Rec. 2000/19, Rec. 13(a) fi 14

kennname ni ibsa.¹³² Haqummaa fi sirnaan hojirra oolmaa bulchiinsa haqa yakkaa dhugoomsuuf abbaa alangaa hirmaannaa ho'aa hojii imaammata yakkaa baasuu keessatti akka qabaatu taasisuun barbaachisaa dha.

2.5. Gosoota Bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa

Bilisummaan hojii abbaa alangummaa bilisummaa dhuunfaa abbootii alangaa fi bilisummaa dhaabbatummaa mana hojii abbaa alangaa bakka tokkotti kan hammatuu dha.¹³³ Bilisummaa qabaachuun hojii abbaa alangummaa, gama tokkoon abbootiin alangaa jiddu-lixummaa yookaan dhiibbaa qaama alaa irraa bilisa ta'uun seeraa fi ragaa jiru irratti hunda'anii sirnaan hojii isaanii akka hojjetan kan isaan dadeessisu yoo ta'u, gama biraan dhaabbata yookaan caasaa mana hojii abbaa alangaa hojii isaanii loogii irraa bilisa ta'anii keessatti hojjetan kan agarsiisuu dha.

Bilisummaan ogummaa dhuunfaa abbootii alagaa qabatamatti hojiitti hiikamuu kan danda'u manni hojii abbaa alangaa qama kamirraayyuu bilisa ta'ee of-danda'uun hojii isaa kan gaggeessu yoo ta'e qofa. Hiikkoon gaalee bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa jedhu bilisummaa dhuunfaa raawwattootaa fi bilisummaa dhaabbatummaa bakkuma tokkotti akka ibsu ta'ee bocameera.¹³⁴ Haaluma kanaan, armaan gaditti bilisummaa dhaabbatummaa hojii abbaa alangummaa fi bilisummaa dhuunfaa abbootii alangaa dabaree dabareen ilaaluu yaalla.

2.5.1. Bilisummaa Dhaabbatumma Hojii Abbaa Alangummaa (Bilisummaa Mana Hojii Abbaa alangaa)

Manni hojii abbaa alangaa caasaa mootummaa kenna tajaajila hojii abbaa alangummaa kan raawwatu yoo ta'u gahee hojii isaa sirnaan bahuu kan danda'u bilisummaa dhaabbatummaa kan gonfate yoo ta'ee dha. Manni hojii kun bilisummaa dhaabbatummaa kan qabu ta'uun seeraan ifatti ibsamee kan jiru yoo ta'ellee safartuulee jiraachuu bilisummaa kanaa ibsan maal akka ta'an irratti garuu iftoominni hin jiru. Armaan gaditti safartuulee ibsituu bilisummaa dhaabbatummaa mana hojii abbaa alangaa ibsanii fi sirnaan hojiirra oolaa jiraachuu agarsiisan ilaaluu yaalla. Ibsituwwan sunis lakkofsaan afur yoo ta'an, isaanis,

- a. Bilisummaan hojii abbaa alangaa beekamtii seeraa kan argate (bu'uura seeraa kan qabu) ta'uu (*legal basis of independence*)

¹³² Committee of The Ministers Of Europe, The Role of the Public Prosecution in Criminal Justice System, Recommendation Rec (2000)19,

¹³³ International associations of prosecutors, United Nations Office on Drugs and Crimes, the status and role of prosecutors, criminal Justice Handbook Series, New York (2014), fuula 22

¹³⁴ Miiljalee olii

- b. Bilisummaa dhaabatummamaa qabaachuu mana hojii abbaa alangaa (*organizational autonomy of the prosecution services*)
- c. Baajata gahaa qabaachuu hojii abbaa alangummaa (*funding of the prosecution services*)
- d. Bulchiinsa/gaggeessummaa hojii abbaa alangummaa (management of the prosecution services), yoo ta'an ibsituwwan kanneenis tokko tokkoon diddiriifamanii ibsamaniiru.

A. Beekamtii seeraa qabaachuu bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa

Hojiiin abbaa alangummaa bilisummaa guutuu qaba jedhanii dubbachuun kan danda'amu yoo beekamtii seeraa argate qofa. Bilisummaan mana hojii abbaa alangaa seeraan beekamtii argachuu qaba yoo jennu seera olaanaa ta'e (heera mootummaan) yookaan labsii bakka bu'ootni uummataa baasaniin manni hojichaa beekamtii argatee aangoofi gahee hojii gonfachuu qaba. Ibsa biraan, manni hojii abbaa alangaa qaamolee mootummaa kam jalattuu hundeffamuu kan danda'u yoo ta'ellee, of-danda'ee seeraan kan hundeffamee fi gaheen hojii isaatii aguuggii seeraa kan qabu ta'uu qaba.¹³⁵

Gahee hojii isatiis bilisummaan hojjechuu kan danda'u ta'uu seerri hundeffamaa fi gahee hojii isatiis ibsu ifatti kaa'uutu irraa eegama. Bilisummaan hojii kun akkuma bilisummaa hojii abbaa seerummaa seeraa olaanaan kan kabajame ta'uu qaba; heera mootummaan beekamtii kan argate akka ta'u gochuun barbaachisaa yoo ta'u haala garagaraatiin duraan bilisummaan hojii kun heera mootummaan kan hin kabajamne taanaan seera qaamni mootummaa fi miti-mootummaa hundi wal-qixa kabajuu fi kabachiisuuf dirqama qabaniin (labsiin) akka kabajamu taasisuun barbaachisaa dha. Biyyootni baay'een, haaluma kanaan, mana hojii abbaa alangaa mana hojii mootummaa bilisummaa dhaabatummamaa gonfatee gochuun seeraan beekamtii kennanii hundeessanii jiru. Fakkeenyaaaf, biyyootni akka Arjentiinaa, Biraaziil, Kanaadaa, Keeniya fi Ayerlaandii Kaabaa mana hojii abbaa alangaa bilisummaa guutuu qabuu fi of-danda'ee dhaabatu hundeesaniiru. Biyyi akka Afriikaa Kibbaa¹³⁶ fi Biraazil¹³⁷ mana hojii abbaa alangaaf beekamtii heera mootummaa kennuufiin dhiibbaa kamirraayyuu bilisa ta'uun of-danda'ee hojiisaa akka hojjetu gochuun hundeessanii jiru. Biyyootni armaan olitti ibsaman manni hojii

¹³⁵ United Nations Office on Drugs and Crime and International Association of Prosecutors Guide, The Status and Role of prosecutors, Criminal Justice Handbook Series, United Nation, New York 2014, fuula 12

¹³⁶ Heera Mootummaa biyya Afriikaa Kibbaa, 1996, kwt 181-182; Martin Schönteich, Strengthening prosecutorial accountability in South Africa, institute for security study, ISS Paper 255, (2014),

¹³⁷ Maria Tereaz Sadek, The public prosecutor's office and legal change in Brazil, IDS Bulletin, Vol 32, No 1 2001, fuula 68 https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/8770/IDSB_32_1_10.1111-j.1759-5436.2001.mp32001008.x.pdf?sequence=1&isAllowed=y

abbaa alangaa qaama mootummaa kabajama mirga namooma lammilee keessatti gahee guddaa qabu ta'uu ibsuun hojii abbaa alangummaaf beekamtii seeraa fi golga heeraa kennanii hundeessaniiru. Biyyota caqasaman kanneen keessatti hojiin abbaa alangummaa beekamtii seeraa/heeraa qabaachuu qofa osoo hin taane bilisummaa gonfachuun jiddu-lixummaa tokko malee ofiin akka of gaggeessu ta'ee jira.

Biyya Itoophiyaa keessatti hojiin abbaa alangummaa bara 1935 labsii muudamaa fi bulchiinsa abbootii alangaa lakkofsa 29/1935tiin beekamtii seeraa argachuun tajaajila kennuu eegale. Bu'uura labsii sanaatti, hojiin abbaa alangummaa hojii gocha yakka nageenya hawaasa bal'aa miidhu ilaachisee himata hundeessuun seeratti dhiyeessuu dha.¹³⁸ Dhimmoota kanneen irratti labsiilee walfakkaatan biroon erga tumamanii booda kan bahe Seerri Deemsaa Falmii Yakkaa Itoophiyaa yoo ta'u, hojii abbaa alangummaaf beekamtii seeraa kennuufiin hojiin abbaa alangummaa hojii yakkota dantaa hawaasaa miidhan irratti murtii akka kennamuuf mootummaa bakka bu'un himata mana murtiitti dhiyeessuu, gal mee qorannoo yakkaa irratti murtii kennuu fi hojiin qorannoo yakkaa itti fufee akka gaggeeffamu ajaja kennuu kan hammatu ta'uu ibsee jira.¹³⁹ Labsiawan kanneenii fi kan biroon hojii kanaaf beekamtii seeraa kan kennan yoo ta'el ee bilisummaa ogummaa kan gonfate akka ta'e ifatti hin tumne. Haa ta'u malee, yeroo si'an aa kana hojiin kun bilisummaa akka argatu ta'ee jira. Labsiin yeroo si'an aa hojii abbaa alangaa Itoophiyaa bitu, Labsiin Abbaa Alangaa Waliigalaa Federaalaa Hundeessuuf Bahe, labsiin lak 943/2008 yoo ta'u labsiin kun hojii abbaa alangummaaf beekamtii seeraa kennutti dabalee bilisummaa hojii akka argatu taasisee jira.¹⁴⁰

Akka Naannoo Oromiyaatti manni hojii abbaa alangaa, Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Oromiyaa Hundeessuuf Bahe, labsii lak 6/1986tiin kwt 9, hundeeffame. Labsiin sun hojii abbaa alangummaatiif beekamtii kennutti dabalee manni hojii abbaa alangaa fi ogeessi (abbaan alangaa) bilisummaa ogummaa guutuu akka gonfatan taasiseera.¹⁴¹ Labsii sana booda labsiileen bahan bilisummaa dhuunfaa abbootii alangaatiif beekamtii seeraa gahaa osoo hin kenning kan

¹³⁸ Labsii hundeeffamaa fi bulchiinsa abbootii alangaa, lakkofsa 29/1935, kwt 2

¹³⁹ Seera Deemsaa Falmii Yakkaa Itoophiyaa, kwt 38, 39, fi 42

¹⁴⁰ Labsii hundeeffamaa mana hojii abbaa alangaa waliigalaa federaalaa lak 943/2008, kwt 16(1)

¹⁴¹ Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Oromiyaa Hundeessuuf Bahe, labsii lak 6/1986tiin kwt 9

hafan yoo ta'an, labsiin yeroo si'anaa hojiirra jiru (labsiin 214/2011) garuu biliisummaa hojii abbaa alangummaa fi abbootii alangaatiif beekamtii seeraa akka argatan taasiseera.¹⁴²

B. Bilisummaa Dhaabbatummaa Qabaachuu Mana Hojii Abbaa alangaa

Hojii abbaa alangaa keessa seenuu qofa osoo hin ta'iin qaamni alaa hojii abbaa alangaa keessa seeneera ilaalcha jedhu uummata biratti akka calaqqifamu taasisfamnaan gochichi qabatama ta'u yoo baatellee bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa irratti dhiibbaa kan geessisu dha. Haala sana keessatti hojichi amantaa uummataa hin horatu. Hojiin abbaa alangummaa seeraan beekamtii kan argatee fi tooftaan hojiirra oolmaa isaa kan diriirfame akka ta'u uummatni ifatti beekuu qaba jechuu dha.

Itti-waamamnii fi caaseffamni mana hojii abbaa alangaa biyyaa gara biyyaatti garagarummaa qaba. Biyyoota baay'ee keessatti manni hojii abbaa alangaa qaama seera raawwachiiftuu jalatti hundeffama; hogganaan mana hojii abbaa alangaa haala raawwii hojii manichaa ilaachisee gabaasa ministeera haqaatiif yookaan pirezidaantiif dhiyeessa. Itti-waamamni kun bilisummaa akka hin dhiibnetti, adeemsii raawwii itti-gaafatatummaa kanaa seera uummata biratti beekamtii argatee fi bu'uura seera sadarkaa idil-addunyaatiin fudhata qabuun kan tumameen hogganamuutu irra jira. Hogganaan mana hojii abbaa alangaas gama isaatiin murtii hojii abbaa alangummaa irratti kenu keessatti bilisummaa mana hojii isaa fi abbootii alangaa mirkaneessutu irraa eegama.¹⁴³ Gama kanaan, akka fakkeenyatti, biyya Arjentiinaa, Biraaziil, Kanaadaa, Keeniya fi Ayerlaandii Kaabaa bilisummaa dhaabbatummaa mana hojii abbaa alangaa seeraan beekamtii kennuufiin haala bulchiinsii fi itti-waamamni isaa gaggeeffamu labsiin ifatti tumanii jiru. Biyyoota sirna seeraa siivil loowu hordofan kan akka Biyya Faransaayi, Xaaliyaanii fi Tuunizniyaa keessatti manni hojii abbaa alangaa mana murtii jalatti hundeffamee jira.¹⁴⁴ Biyyoota kenneen keessatti manni hojii abbaa alangaa mana murtii jalatti of-danda'ee kan hundeffamee fi bilisummaa dhaabbatummaa kan qabu ta'ee hojiisaa gaggeessuu irratti argama. Itti dabalees, abbootiin alangaa akka abbootii seeraa aangoo murtii kennuu kan qaban ta'u yoo baatanillee golga seeraa fi bilisummaa dhuunfaa abbootiin seeraa qaban akka argatan gumaacha taasiseefii jira.

¹⁴² Labsii lak 214/2011, kwt 17(1)

¹⁴³ United Nations Office on Drugs and Crime and International Associations of Prosecutors' Guide, The Status and Role of Prosecutors, Criminal Justice Handbook series (2014), fuula 13

¹⁴⁴ Miiljalee olii, fuula 14

Akka biyya keenyaatti, Heerri Mootummaa FDR fi Naannoo Oromiyaa bilisummaa hojii mana hojii abbaa alangaa qofa osoo hin taane hundeeffama dhaabbatummaa isaatiifillee adda baasanii beekamtii hin laatne. Dhaabbatummaa fi bilisummaan dhaabbatummaa mana hojii abbaa alangaa heera mootummaa biyoyolessaa fi naannootiin beekamtii argachuu dhabuunsa, manni hojii kun akka mana murtii bilisummaa guutuu akka hin gonfanne taasiseera. Itti dabalees, manni hojii kun qaama seera raawwachiisu jalatti gulanta garagaraan akka hundeeffamu taasifamaa kan turee fi hoggantootni mana hojichaa tasgabbii barbaadamuun hojii isaanii akka hin hoijenne gochuu keessatti qooda qaba.¹⁴⁵

Manni Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Oromiyaa heera mootummaa ifatti of-danda'ee beekamtii argachuu haa dhabu malee labsii Caffeen (seera bakka bu'oota uummataan) baheen beekamtii argateera. Labsiin Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuuf Bahe, Labsiin Lak 214/2011, Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Oromiyaa hundeesseera; manni hojichaa mana hojii Mootummaa Naannoo Oromiyaa of-danda'e ta'ee jira.¹⁴⁶ Akka tumaa labsii kanaa irraa hubatamuu danda'uutti manni hojii kun mana hojii of-danda'ee dhaabatu waanta'eef, dhiibbaa qaama kamirraayyuu bilisa ta'ee hojiisaa hojjechuu akka danda'u kan agarsiisuu dha: bilisummaa dhaabbatummaa gonfateera jechuu dha.

Tarkaanfii tokko fudhachuun, Labsichi kwt 17(1) irratti manni hojichaa jiddu-lixummaa nama yookaan qaama kamiirraayyuu bilisa ta'ee akkaataa seeraatiin aangoofi gahee hojii isaa akka raawwatu tumee jira. Bu'uura tumaa seera kanaatiin, manni hojii abbaa alangaa seera qofaan qajeelfamee aangoo fi gahee hojii isaa raawwata; namni dhuunfaa, jaarmiyaan yookaan qaamni mootummaa kamiyyuu manni hojii abbaa alangaa hojii kamiin hojjechuu akka qabu, hojii isaa haala kamiin akka hojjetu yookaan hojii hojjechaa jiru akka dhaabu gochurraa ittifamee jira jechuu dha. Bilisummaa dhaabbatummaa qaamni kun qabu qaamni sarbe yookaan sarbuu yaale, Labsii Mana Hojii kana hundeesse kwt 25 jalatti hidhaan kan adabamu ta'a jechuu dha.

Dhimma 4ffaa

Abbaan alangaa Aanaa Gaasaraa, himatamaan Sayid H/Muhammad jedhamu Labsii Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Oromiyaa hundeessuuf bahe, lak 214/2011 kwt

¹⁴⁵ Mul'isaa Abdisaa, The Legal And Institutional Reframeworks For Prosecution Office In Ethiopia: The Case of Ormia National Regional State Justice Burea; thesis submitted to the school of graduate studies addis ababa university I n partial fulfillment of the requirements for the degree of masters of law, fuula 96

¹⁴⁶ Labsii mana hojii abbaa alangaa waliigalaa Oromiyaa, labsii lak 214/2011, kwt 4(1)

25(1a) irra darbuun gaafa 21/1/2012 guyyaa keessaa sa'a sagal irratti Waajjira Poolisii Aanaa Gaasaraa kutaa qorannoo yakkaa keessatti abbaa alangaa Obbo Tafarii Sanyi jedhaman hojii abbaa alangummaa raawwataa osoo jiranii ani hogganaa keerroo waanan ta'eef eeruu yakkaan dhiyeesse kana haal-duree tokko dhiyessuu malee fuudhi, ija natti hin babaasin dirqamaan eeruu dhiyaate kana fuuta jechuun jequmsa kaasuun gocha bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa sarbu raawwateera jechuun himateera.

Himatamaan gocha bilisummaa ogummaa abbaa alangaa sarbu hin raawwanne jechuun kan haale waan ta'eef, abbaan alangaa raga-baatota sadii dhiyesssee ragaa baasiseera. Ragootni jecha ragummaa isaanii akka kennanitti himatamaan namoota biroo wajjiin ta'uun bosona waldaan irratti ijaaramnee jiru namootni waan mancaasaniif gocha yaakkaa raawwatame sanarratti eeruu kennina jedhanii yaada isaanii ibsan. Abbaan alangaa lafti isaaniif kenname jedhamu sun bosona ta'uu kan ibsu xalayaa abbaa taayitaa bosonaa irraa akka dhiyeessan yoo ajaju, himatamaan ani itti-gaafatamaa keerroo waanan ta'eef abbaan alangaa dirqamaan eru fuudhuu qabda jechuun jeequmsa yoo kaasu poolisiin qabamee kutaa sanaa akka gadi buhu ta'eera jechuun raggaasisaniiru.

Raga-baatotni himatamaan dhiyeesse gocha yakkaa kana raawwachuu dhabuu himataa yookaan jechi ragummaa raga-baatota seeraa sirrii ta'uu dhabuu hin agarsiifne. Haaluma kanaan, manni murtii himatamaan gocha bilisummaa ogummaa abbaa alangaa sarbu raawwateera jechuun hidhaa cimaa wagga tokkoo fi baatiit saddeetiin adabeera.¹⁴⁷ Manni Murtii Olaanaa Godina Baalees murtii kenname kana cimseera.¹⁴⁸

C. Baajata Gahaa Qabaachuu Mana Hojii Abbaa alangaa

Haallii fi hangi baajata hojii abbaa alangummaaf ramadamu bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa wajjiin hidhata mata isaa qaba. Kallattiin ramaddii bajata hojii abbaa alangummaa biyyaa gara biyyaatti garagarummaa mataa isaa qaba. Haala ramaddii baajataa ilaachisee biyyootni Awurooppaa baay'een mana murtii waliin baajata mana hojii abbaa alangaatiif kan ramadan yoo ta'u, biyyoota biroo keessatti garuu qaama raawwachiiftun baajata argatu. Biyyoota biroo keessatti ammoo mana maree bakka bu'oota uummataan baajatni mana hojii abbaa alangaatiif akka ramadamuuf ta'a. Haa ta'u malee, kallattii manni hojii abbaa alangaa

¹⁴⁷ Abbaa Alangaa Aanaa Gaasaraa vs. Sayid H/Muhammad, Mana Murtii Aanaa Gaasaraa, galmee lak 17068

¹⁴⁸ Obbo Ibrahim Burqaa, Abbaa Adeemsa Murtii Haqaa Kennisiisa Mana Hojii Abbaa Alangaa Godina Baalee, af-gaaffii gaafa 2/6/2012 waliin gaggeessine

baajata ittiin argatu of-danda'ee dhiibbaa kan geessisu osoo hin taane ulaagaalee baajatni ittiin ramadamu gama kanaan dhiibbaan kan jiru yookaan kan hin jirre ta'uu agarsiisa.

Bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa mirkaneessuu keessatti ramaddiin baajataa murteessaa waan ta'eef, qaamni baajata ramadu qabxiwwan armaan gadii giddu-galeessa godhachuun baajata ramaduu qaba.¹⁴⁹

- Baajatni mana hojii abbaa alangaatiif ramadamu ulaagaalee ramaddii baajataa iftoomina gahaa qabu irratti kan hundaa'e ta'uu qaba. Baasii manni hojii sun baasu, baay'ina hojii manni sun hojjetuu fi kkf giddu-galeessa kan godhate ta'uutu irraa eegama.
- Baajtni ramadamu dirqama hojii abbaa alangaa hojjetu hunda aguuguu kan danda'u ta'uu qaba. Baajatni mana hojii abbaa alangaa tokkoof ramadamu baay'inaa fi gosoota dhimmoota manni hojii sun keessummeessu, baay'ina abbootii alangaa ogummaa fi hubannoo gabbifachuu qaban, gaggeessa qorannoo yakkaa keessatti hirmaannaa manni hojii abbaa alangaa qabuu fi kkf giddu-galeessa kan qodhatu ta'uu qaba.
- Manni hojii abbaa alangaa ramaddii baajataa keessatti sagalee kan qabu ta'uu fi baajata ramadame hojiirra oolchuu keessatti bilisummaa kan qabu ta'uu qaba. Manni hojii abbaa alangaa qophii bajataa, haala sallaggii baajataa, mirkaneessa baajataa, bulchiinsa baajataa fi sirna odiitii adda baasuu keessatti hirmaannaa qabaachuu qaba.

Labsiin hundeffama Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Federaalaas ta'e Mootummaa Naannoo Oromiyaa maddi galii mana hojii abbaa alangaa baajata motummaan ramadu ta'uu ibsuun alatti baajanti ramadamu hojicha gaggeessu kan dandeessisu ta'uu akka qabu ilaachisee waan ifatti ibsan hin qaban jechuun ni danda'ama.¹⁵⁰ Labsiin Mana Hojii Abaa Alangaa Waliigalaa Oromiyaa kwt 11(8 fi 9) abbaan alangaa waliigalaa karoora baajata mana hojichaa qopheessee qaama dhimmi ilaaluuf akka dhiyeessu tumee jira. Abbaan alangaa waliigalaa karoora qopheessuu keessatti hanga baajata isa barbaachisu dhiyeffachuu kan danda'u yoo ta'u qaamni dhimmi ilaalu baajata murtaa'u bu'uura seeraatiin bulchuu akka danda'u seerri aangessee jira.

¹⁴⁹ Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol 157, No. 4, Fuula 1003

¹⁵⁰ Labsii hundeffama mana hojii abbaa alangaa waliigalaa Mootummaa Federaalaas, lak 943/2008, kwt 14, fi labsii hundeffama mana hojii abbaa alangaa waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa, kwt 21

D. Bulchiinsa Qabeenya Humna Namaa

Bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa mirkaneessuu keessatti dhimmi beekamtii argachuu qabu tokko haala guddinaa fi bulchiinsa miindaa abbootii alangaati. Guddinaa fi bulchiinsi miindaa fi faayidaa abbootii alangaa iftoomina kan qabuu fi jirenyaa/bultoo abbootii alangaaf gahaa kan ta'e ta'uu qaba. Abbootiin alangaa rakkoo jirenyaa gama xiqqeentaa galin (miindaan) isaanitti dhufu qolachuuf, gocha matta'aa fudhachuu yookaan gocha yakka malaammaltummaa keessa akka hin galle gochuu irratti hojjechuun barbaachisaa dha. Haaluma kanaan, biyyootni baay'een miindaa fi faayidaa abbootii alangaa fooyya'iinsa miindaa fi faayidaa abbootii seeraatiif taasifamu faana akka tarkaanfatu taasisuun barbaachisaa akka ta'e hubachuun bu'uura sanaan dantaa abbootii alangaa fi bilisummaa hojji isaanii kabachiisu.¹⁵¹

Fooyya'iinsa seera yakkaa fi imaammata sirna haqa yakkaa irratti akkasumas seerota dantaa dhuunfaa abbaa alangaa ilaallatan irratti sagaleen abbaa alangaa akka dhagahamu haala mijeessuu fi dhagahuun barbaachisaa dha. Walumaagalatti, bilisummaan dhaabbatummaa mana hojji abbaa alangaa, bilisummaan ogummaa abbaa alangaa, raawwii dhimma dantaa abbaa alangaa midhu keessatti mirga dhagahamu qabaachuu abbaa alangaa fi gumii bulchiinsa abbootii alangaa mirgaa fi itti-gaafatamummaa abbootii alangaa irratti murteessan seeraan beekamtii akka argatan taasisuun bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa cimsuu keessatti gahee olaanaa kan qabaatuu dha.¹⁵² Akka naannoo keenyaatti gumiin bulchiinsa abbootii alangaa Oromiyaa aangoo abbootii alangaa muuduu, skeelii miindaa isaanii guddisuu, guddinaa fi naamusa abbootii alangaa irratti of-danda'ee murtii kan kenu waan ta'eef, bilisummaa ogummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti gahee guddaa taphata.¹⁵³

Sirna guddinaa fi faayidaa abbootii alangaa ilaachisee Heerri Mootummaa FDR Itoophiyaatiis ta'e Heerri Mootummaa Naannoo Oromiyaa akkasumas Labsiin Hundeffama Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa, lak 214/2011 waan tuman hin qaban. Dhimmi kun Dambii Ittiin Bulmaata Abbootii Alangaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Fooyyessuuf Bahe, Dambii Lakk.161 /2005tiin beekamtii argachuu akka ittiin

¹⁵¹ International association of prosecutors, standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors, kwt 6 (c); European Network of councils for the judiciary, independence and accountability of the prosecution, ENCJ Report 2014-2016, fuula 16

¹⁵² European Network of councils for the judiciary, independence and accountability of the prosecution, ENCJ Report 2014-2016, fuula 17

¹⁵³ Labsii lak 214/2011, kwt 8(2) fi 14, Dambii Ittiin Bulmaata Abbootii Alangaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Fooyyessuuf Bahe, Dambii Lakk.161 /2005

hojjetamu ta'eera.¹⁵⁴ Bu'uura tumaalee dambii sanaatti, guddinni sadarkaa abbaa alangaa gosa lama kan qabu ta'ee, guddina sadarkaa olee fi guddina sadarkaa dalgee jedhama. Guddinni sadarkaa olee abbaa alangaa gita hojii banaa sadarkaa Biiroo fi godinaa irra jiru guutuuf abbootii alangaa dorgomsiisuun kan raawwatu yoo ta'u, guddinni sadarkaa dalgee ammoo yeroo turmaata waggaa lama lamaan dorgomiidhaan kan raawwatamu ta'a.¹⁵⁵

Gaaffilee Marii

- a. Dhimma 2ffaa armaan olii irra deebi'aa ilaala. Dhimma sana keessatti manni hojii abbaa alangaa gara olii jiru dhimma manni murtii ragaa dhagahee ofirraa ittisi jedhee ajaje jiru ilaalchisee ragaa himatni irratti hundaa'ee dhiyaate ragaa gahaa hin turre jechuu ni danda'aa? Qajeelfamni mana hojii abbaa alangaa gara oliin kennamee fi himatni hundeffame hin ka'u jechuun murtii manni murtii kenne bilisummaa hojii abbaa alangummaa irratti dhiibbaa attamii qaba jettu?
- b. Dhimma 3ffaa armaan olitti dhiyaate irratti tarkaanfii fi komii dhiyaate irra deebi'aa ilaala. Qochi qaama seera baaftuun raawwatame akkamittiin bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa miidhuu danda'a jettu? Biyya keenya keessatti manni maree bakka bu'oota uummataa bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa haalli itti miidhu jira jettu?
- c. Haallii fi hanga baajata mana hojii abbaa alangaatiif ramadamu bilisummaa hojii abbaa alangummaa irratti taatee akkamii qabaachuu danda'a jettu? Dhiibbaa cimaa kan dhaqqabsiisu isinitti fakkaataa?
- d. Bilisummaa dhaabbatummaa qabaachuu fi beekamtii seeraa qabaachuun mana hojii abbaa alangaa waliin hidhata maalii qabu? Bilisummaa hojii abbaa alangummaa qabatamatti dhugoomsuu keessatti shoorri isaan qaban maali?
- e. Dhimma 4ffaa olitti dhiyaate irra deebi'aa ilaala. Gochawan akkanaa adabuun bilisummaa abbaa alangummaa mirkaneessuu keessatti gahee akkamii qaba jettu? Bilisummaa fi itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti wal-mormii yaadaa dhimma kana keessatti mul'atu attimitti hubattu.

¹⁵⁴ Dambii Ittiin Bulmaata Abbootii Alangaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Fooyyessuuf Bahe, Dambii Lakk.161 /2005, kwt 13-20

¹⁵⁵ Miiljalee olii, kwt 14

2.5.2. Bilisummaa Dhuunfaa Abbootii Alangaa

Abbootiin alangaa hojii isaanii gahumsaan raawwachuuuf dhiibbaa alaa isaanitti dhufu qofa osoo hin taane dhiibbaa keessaa mana hojii abbaa alangaatiin itti dhufuu danda'u irraas bilisa ta'uu qabu.

A. Filannoo fi Hojiirraa Gaggeeffama Abbootii Alangaa

Filannoo fi muudamni abbootii alangaa akkasumas haalli badiwwan naamusa bbootii alangaa itti keessummeeffamuu fi hojiirraa isaan itti gaggeessan kallattiin bilisummaa ogummaa abbootii alangaa wajjiin hidhata qaba. Adeemsa qacarrii fi hojiirraa gaggeeffama abbootii alangaa keessatti qaamoleen siyaasaa gidduu seenuun bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa irratti dhiibbaa geessisuu yaalu. Giddu-lixummaa gama kanaan yookaan gama kamiinuu uumamuu danda'u to'achuuf, adeemsi qacarrii fi hojiirraa gaggeeffamuu abbootii alangaa ulaagaa ifaa fi ulaagaa irratti waligalame irratti hundaa'e ta'uu qaba. Ulaagaaleen filannoo, muudamaa fi hojiirraa gaggeessa abbootii alangaa ulaagaalee filannoo, muudamaa fi hojiirraa gaggeeffama abbootii seeraa wajjiin kan wal-fudhatu ta'uu akka qabu biyyootni gamtaa awurooppaa irratti waliigaluun ittiin hojjechaa jiru.

Bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa kabachiisuu fi itti gaafatamummaa abbootii alangaa mirkaneessuu ilaachisee sirna bulchiinsa qabeenya humana namaa abbootii alangaa keessatti dhimmootni xiyyeffannoo argachuu qaban hedduutu jira. Isaanis,

- ✓ Haala calallii, muudamaa fi hojiirraa gaggeeffama abbaa alangaa waliigalaa (hogganaa olaanaa)
- ✓ Haala qacarrii, muudamaa fi hojiirraa gaggeeffama abbootii alangaa fi daarikteroora daariktoreetii hojiwwan abbaa alangummaa
- ✓ Madaallii, guddinaa fi tarkaanfiwwan badiwwan naamusa abbootii alangaa irratti fudhatamanii fi kenniinsa leenjii abbootii alangaa

i. Muudamaa fi Hojiirraa Gaggeeffama Abbaa alangaa Waliigalaa

Filannoo fi hojiirraa gaggeeffamni abbaa alangaa waliigalaa bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa mirkaneessuu keessatti dhimma gahee guddaa qabuu dha. Hojiirra oolmaan kabaja bilisummaa hojii abbaa alangummaa, abbaa alangaa waliigalaa dhiibbaa siyaasaa guyyaa

guyyaan gaggeeffamu irraa walaba taasisuun eegala.¹⁵⁶ Adeemsi filannoo fi muudama abbaa alangaa waliigalaa akkasumas adeemsi hojiirraa isa itti gaggeessan bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa mirkaneessuu wajjiin gocha hidhata kallattii qabuudha.¹⁵⁷ Adeemsi filannoo fi hojiirraa gaggeeffamni abbaa alangaa waliigalaa dhiibbaa siyaasaa irraa bilisa akka ta'u taasisuun manni hojii abbaa alangaa dhiibbaa siyaasaa irraa bifa bilisa ta'een gahee hojii isaa akka raawwatu kan isa dandeessisu ta'uutti dabalee amantaa uummataa fi qaamolee haqaa akka horatu taasisuu keessattis shoora guddaa taphata.¹⁵⁸

Filannoo, muudamaa fi hojiirraa gaggeeffamni abbootii alangaa (abbaa alangaa waliigalaa dabalatee) haala ifa ta'ee fi sirnaan galmeeffamee ol kaa'amuu danda'uun, gaggeeffamuu kan qabu yoo ta'u hanga danda'ametti ulaagaalee filannoo, muudamaa fi hojiirraa gaggeeffama abbootii seeraa kan hordofe akka ta'u gochuun barbaachisaa akka ta'e gumiin qindoomina abbootii alangaa fi abbootii seeraa gamtaa Awurooppaa ibsee jira.¹⁵⁹

Adeemsa filannoo abbaa alangaa waliigalaa keessatti gaggeessistootni qaama seera raawwachiiftuu fi miseensotni bakka bu'ota uummataa akka hirmaatan taasisuun filanno sun filanno dimookiraatawaa akka ta'etti fudhachuun kan danda'amu yoo ta'eliee, qaamolee kanneen hirmaachisuu qofa osoo hin ta'iin adeemsa hojiin sun itti gaggeeffamu ifa taasisuunis barbaachisaa dha. Namni filatamu nama gahumsa ogummaa olaanaa qabu, muuxannoo gahaa fi rogummaa qabu horatee fi naamusaa gaarii gonfate ta'uusaa adeemsa iftoomina qabuun mirkanoeffamuu qaba. Fakkeenyaaaf, Biyya Kooriyaa Rippabilikawaatti, koreen hundeffamee namoota itti-gaafatamummaa kana fudhachuu danda'u jedhaman sadii filee Ministeera Haqaatiif dhiyeessa; ministeerri haqaa kaadhimamtoota sadan sana keessaa nama tokko filee pirezidaantii biyyaatiif dhiyeessa; Pirezidaantiin mana maree bakka bu'ota uummataaf dhiyeessuun yaada akka irratti kennan erga taasisee booda ofii isaatii muuda. Biyya Aayerlaanditti ammoo koreen pirezidaantii mana murtii waliigalaa, dura-taa'aa waldaa ogeessota seeraa, ogeessa olaanaa mana hojii abbaa alangaa fi bakka bu'aa gamtaa hawaasaa irraa ijaarame gahumsaa kaadhimamaa

¹⁵⁶ Bruce A. MacFarlane (2011): sunlight and disinfectants: prosecutorial accountability and independence through public transparency, fulula 7

¹⁵⁷ European commission for democracy through law (venice commission) report on European standards as regards the independence of the judicial system: part ii – the prosecution service adopted by the venice commission at its 85th plenary session (venice, 17-18 december 2010), kwt VIII (A)

¹⁵⁸ Miiljalee olii

¹⁵⁹ The Bordeaux Declaration: Judges And Prosecutors In The Democratic Society: opinion no.12 (2009) of the consultative council of european judges (CCJE) and opinion no.4 (2009) of the consultative council of european prosecutors (CCPE), (2009), kwt 37

abbaa alangaa waliigalaa irratti yaada erga kennee booda mootummaan nama kaadhimamee dhiyaate muuda.¹⁶⁰

Qaan ni hogganaa mana hojii abbaa alangaa waliigalaa filuun kaadhimamaa godhee dhiyeessu qaama abbootii alangaa muuduu fi dhimma naamusaa fi guddina isaanii murteessuun filatame (fakkeenyaaaf, gumii bulchiinsa abbootii alangaa) qaama kaadhimamaa gochuun isa dhiyeessutti beeksisuun adeemsa fooyya'aa akka ta'e Manni Maree Gorsa Abbootii Alangaa fi Abbootii Seeraa Gamtaa Awurooppaa ni ibsa.¹⁶¹ Adeemsa filannoo kaadhimamaa abbaa alangaa waliigalaa keessatti gumiin bulchiinsa abbootii alangaa gahee akka qabaatu gochuun, bilisummaa mana hojii sanaa mirkaneessuu keessatti ta'e fedhii mootummaa fi hawaasa bal'aa keessummeessuu keessatti shoora gaarii akka qabaatu Gumiin Abbootii Alangaa Gamtaa Awurooppaa kun ni akeeka.¹⁶² Itti dabaluun, Gumiin kun akka jedhutti yeroon turmaata muudama abbaa alangaa waliigalaa, filannoo siyaasaa biyyooleessaa wajjiin hidhata qabaachuu hin qabu; yeroon turmaata hogganummaa abbaa alangaa waliigalaa hanga danda'ametti turmaata yeroo muudamtoota siyaasaa caalaa dheeraa ta'uu kan qabuu fi jijiirama muudama namoota siyaasaa irraa bilisa ta'uutu irraa eegama.¹⁶³

Haalli hojiirraa gaggeeffama hogganaa mana hojii abbaa alangaa bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa wajjiin kallattiin hidhata qaba. Hogganaan mana hojii abbaa alangaa waggaa meeqaaf yookaan marsaa meeqaaf mana hojii sana hogganuu akka qabu seeraan ifatti adda bahee daanga'uun akkasumas haala kamii fi bifa kamiin hojii isaarrraa akka gaggeeffamu seeraan ifa taasisuun bilisummaa mana hojii abbaa alangaa cimsuu keessatti dhimma gahee guddaa qabuu dha. Hima biraatiin, adeemsi filannoo abbaa alangaa waliigalaa itti gaggeeffamu, adeemsi hojiirraa itti isa gaggeessan, dheerinni yeroo namni sun mana hojii sana itti gaggeessuu danda'u (term of appointment), gahee hojii isaatii, miindaa fi fayidaa inni argatu, rakkoon fayyaa yoo isa

¹⁶⁰ Labsii Hundeffama Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa (1974), kwt 2(7)

¹⁶¹ Council of Europe, Recommendation CM/Rec (2010)12 of the Committee of Ministers to member States on judges: independence, efficiency and responsibilities, adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010, appendix, chapter IV, paras. 26 and 27

¹⁶² The Bordeaux Declaration: Judges And Prosecutors In The Democratic Society: opinion no.12 (2009) of the consultative council of european judges (CCJE) and opinion no.4 (2009) of the consultative council of european prosecutors (CCPE), (2009), kwt 35

¹⁶³ Miiljalee olii, kwt 37

mudate haala nama bakka isa bu'u itti filanii fi kkf seeraan ifa taasisuun barbaachisaa dha.¹⁶⁴ Biyyootni, fakkeenyaaf biyyi Rippaablikawaa Kooriyaa, Singaapoor, Taayilaandii fi biyyootni Awusteraaliyaa, baay'een haala hogganaan mana hojii abbaa alangaa hojii gaggeessummaa irraa itti gaggeeffamu ifatti seeraan ka'anii jiru. Jiraachuu seeraa qofa osoo hin taane haalli seera hojiitti itti hiikamu olaantummaa seeraa mirkaneessuu keessatti shoora guddaa waan taphatuuf, haala abbaan alangaa waliigalaa hojiirraa itti gaggeeffamu seeraan ifa gochuutti dabalanii seera jiru cabsuu isaa ogeessotaan sakattaa'amee badii isaa ifatti erga beekamee booda aangoo akka gadi lakkisu gochuun barbaachisaa dha.

Manni Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Federaala Itoophiyaa mana hojii ministeeraati.¹⁶⁵ Abbaan Alangaa Waliigalaa mana hojichaa gaggeessu ministeera; Muummee Ministeeraatiin kaadhimamee Mana Marii Bakka Bu'oota Uummataan Muudama,¹⁶⁶ Muummee Minsteeraa fi mana marii Minsteerotaatiif ittiwaamama.¹⁶⁷ Murtii Muummee Ministeeraatiin muudama irraa ka'a.¹⁶⁸

Labsiin Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaas ta'e Heerri Mootummaa filannoon abbaan alangaa waliigalaa adeemsaa kam akka hordofu akkasumas gahumsa inni gonfachuu qabu maal akka ta'e waan ibsan hin qaban. Labsiin mana hojichaa hundeessuuf bahe kwt 8(1) irratti abbaan alangaa waliigalaa ogummaa hojiin abbaa alangummaa barbaaduun mana hojichaa gaggeessuu fi hogganuu akka qabu ifatti tumee jira. Tumaan seera kanaa akka akeekutti ulaagaalee abbaan alangaa waliigalaa irratti hundaa'ee filatamuu qabu keessaa tokko dhimma gahumsa seeraa, muuxannoo hojii abbaa alangummaa fi dandeettii gaggeessummaa nama sanaa akka ta'e alkallattiin ibseera jechuun ni danda'ama. Bilisummaa mana hojichaa mirkaneessuuf, bu'uura labsicha kwt 16(1) irratti tumamee jiruun namni manicha hoogganu dhiibbaa alaa irraa kan isa dandamachiisuu danda'u gahumi dandeettii fi naamusaa gonfachuu akka qabu ifatti tumamuu qaba ture. Adeemsi filanno nama kanaa, itti-waamamni isaa fi haalli muudama irraa itti ka'u

¹⁶⁴ United Nations Office on Drugs and Crimes, The status and role of prosecutors, A United Nations Office on Drugs and Crime and International Associations of prosecutors Guide, Criminal Handbook Series, (2014), New York, fuula 14

¹⁶⁵ Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa FDR Itoophiyaa Hundeessuuf Bahe, Labsii Lak 943/2008 kwt 7(1)

¹⁶⁶ Heera Mootummaa FDR Itoophiyaa kwt 74(2)

¹⁶⁷ Miiljalee olii, kwt 7(2) fi Heera Mootummaa FDR Itoophiyaa kwt 76(2)

¹⁶⁸ Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa FDR Itoophiyaa Hundeessuuf Bahe, Labsii Lak 943/2008 kwt 10

dhiibbaa siyaasaa guyyaa guyyaan gaggeeffamu irraa bilisa ta'ee hojiisaa ogummaa irratti hundaa'ee kan raawwachuu isa dandeessisu ta'uunsa shakkisiisaa dha.

Abbaan alangaa waliigalaa Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa, Pirezidaantii Mootummaa Naannootiin dhiyaatee Caffeen muudama.¹⁶⁹ Labsiin kun adeemsa kaadhimamaa abbaa alangaa waliigalaa itti filatamu, qaama filanno gaggeessuu, ulaagaalee filannoon irratti hundaa'ee gaggeeffamuu fi turmaata yeroo aangoon hojii gaggeessummaa ititee turuu danda'u ilaachisee waan tume hin qabu. Gahumsaa fi naamusa abbaan alangaa waliigalaa qabaachuu qabu madaaluu keessatti qajeeltowwan gargaaran kan hin caqasne yoo ta'u, gama biraan gahumsaa fi naamusa abbootiin alangaa idilee qabaachuu qaban maal akka ta'e ilaachisee garuu labsiin lakk 214/2011 kwt 15 jalatti qabxiilee 9 tarreessee jira.

Gahumsaa fi naamusa abbaan alangaa waliigalaa qabaachuu qabu osoo xiyyeffannoон hin ibsin darbuun seerichaa ofitti amanamummaa fi gahumsa olaanaan hojii abbaa alangummaa gaggeessuu hoogganaa sanaa dhimma xiyyeffannoо gahaa hin arganne akka ta'u taasisa jechuun ni danda'ama. Yaadni ifatti tumaa seeraa kana irraa mul'atu abbaan alangaa waliigalaa nama yaadaa fi qalbii muudamtoota siyaasaa keessa galuu danda'uu fi amanamummaa siyaasaa horate ta'uusaati; gahumsa ogummaa fi naamusa hogganaa mana hojii abbaa alangaatiif beekamtii kennuu dhabuun seerichaa bilisummaa dhaabbatummaa mana hojichaatiif xiyyeffannoон kennname gahaa akka hin taane kan agarsiisuu akka ta'etti fudhatamuu danda'a.

Ulaagaalee gahumsa kaadhimamaa abbaa alangaa waliigalaa qofa osoo hin taane badiwwan yookaan haalota abbaa alangaa waliigalaa hojiirraa akka gaggeeffamu isa taasisu labsichi tumee hin jiru. Duuchaatti abbaan alangaa waliigalaa fi ittaantotni abbaa alangaa waliigalaa murtii pirezidaantii naannootiin muudama irraa ka'uun akka danda'an labsiin lak 214/2011 irratti tumee jira¹⁷⁰; muudamtootni kanneen fedha isaaniitiin itti-gaafatatummaa isaanii gadi lakkisuu kan danda'an ta'uun akkuma eegametti ta'ee, pirezidaantiin ulaagaa barbaade fayyadamee (amanamummaa siyaasaa dhabuutiin, hariroo dhuunfaa gaarii dhabuutiin yookaan gahumsa raawwii hojii abbaa alangummaa barbaadamu dhabuutiin) hojiirraa gaggeessuu danda'a. Abbaan alangaa waliigalaa yookaan ittaantotni isaa murtii pirezidaantiin muudama irraa ka'an, maaliif

¹⁶⁹ Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuuf bahe, labsii lak 214/2011/ kwt 9(1)

¹⁷⁰ Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Hundeessuuf bahe, labsii lak 214/2011, kwt 13

hojiirraa akka gaggeeffaman sirni itti gaafatan tokkollee diriirfamee hin jiru. Sirni ittiin filatan, hojiirraa ittiin gaggeessanii fi gama kanaan komii jiru itti dhiyeeffatan jiraachuu dhabuun, bilisummaa hojii abbaa alangaa qofa osoo hin taane bilisummaa hoogganummaa guutummaatti hojiirra akka hin oolle taasiifameera jechuun ni danda'ama. Erga manni hojii abbaa alangaa qaamolee raawwachiiftuu mootummaa biroo kan akka biiroo nageenyaa fi bulchiinsaa irraa bara 1997 adda bahee waajjira mootummaa of-danda'ee hojiisaa hojjetu ta'ee irra deebiin hundeffamee booda, hanga bara kanaatti manni hojichaa hoggantoota saddeetiin hogganameera.¹⁷¹

ii. Muudamaa fi Hojiirraa Gaggoeffama Abbootii Alangaa Muudamtoota Qaama Alaahin taane

Bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa mirkaneessuu keessatti gahumsii fi naamusi abbootii alangaa qooda olaanaa waan qabuuf, adeemsi filannoo fi hojiirraa gaggeeffamni isaanii seeraan bitamuu qaba; gamma kanaan, seerri hawaasni hojii abbaa alangaa irratti waliigalee fi hawaasa bal'aa biratti beekame jiraachuu qaba. Akkasumas, bu'uura seera sanaatiin hojiin filannoo, muudamaa fi hojiirraa gaggeeffama abbootii alangaa raawwatamuu akka qabu sanadootni idil-addunyaa tumanii jiru.¹⁷² Seera ifa ta'een hojiwwan kanneen akka bitaman gochuun gahusmsa, dandeettii fi naamusa abbootii alangaa mirkaneessutti dabalee dhiibbaa siyaasaa gama kanaan uumamuu danda'u xiqqeessuu fi alloogummaa hir'isuu keessatti raawwii galtee guddaa qabaachuu danda'uu dha.¹⁷³

Filannoo abbaa alangaa keessatti ilaalchi siyaasaa, qabeenyi, gosummaa, amantaa fi saalli ulaagaa madaallii ta'uu akka hin qabne Qajeeltowwan Gahee hojii Abbootii Alangaa Mootummaalee Gamtoomanii ibsee jira. Haaluma kanaan, filannoo, muudamaa fi hojiirraa

¹⁷¹ Bara 1997 kaasee abbootiin alangaa waliigalaa mana hojii abbaa alangaa waliigalaa gaggeessan namoota jaha; isaanis, Obbo Dawaanoo Kadir, Obbo Yohaannis Mitikuu, Obbo Damoozee Maammee, Obbo Fiqaaduu Sabbooqaa, Adde Maahbuubaa Aadam, Obbo Biraanuu Tsaggayee, Obbo Tashoomaa Girmaa fi Obbo Daani'el Asaffaa dha.

¹⁷² UN Guidelines on the Role of Prosecutors, Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990; The World Bank, Prevention Corruption in Prosecution Offices: Understanding and Managing for Integrity; UNODC: The Prosecution Service, Standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors adopted by the International Association of Prosecutors on the twenty third day of April 1999, fi kkf

¹⁷³ International Association of Prosecutors; Standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors: adopted by the International Association of Prosecutors on the twenty third day of April 1999

gaggeeffamni abbootii alangaa bu'uura qajeeltoowwan armaan gaditti ibsamaniin gaggeeffamuu akka qabu sanadootni bilisummaa abbootii alangaa ni akeeku:¹⁷⁴

- Adeemsi filannoo, muudamaa fi hojiirraa gaggeeffamni abbootii alangaa dhiibbaa qaamolee siyaasaa irraa bilisa kan ta'ee fi gaggeessi hojichaa uummataaf ifa akka ta'u gochuu
- Adeemsi filannoo, muudamaa fi hojiirraa gaggeeffamni abbootii alangaa bu'uura ifa ta'ee fi irratti waliigalameen filannoo, muudamaa fi hojiirraa gaggeeffamni abbootii alangaa akka raawwatu gochuu
- Adeemsa filannoo fi muudaa abbootii alangaa keessatti gahumsi, dandeettii fi naamusaa ogeessotaa ulaagaa filannoo isa olaanaa ta'uu akka qabu gochuu
- Muudama abbootii alangaa keessatti dantaa qaamolee garagaraa (dubartootaa, qaama miidhamtootaa...) akka keessummeeffamu gochuu
- Adeemsa filannoo, muudamaa fi hojiirraa gaggeeffama abbootii alangaa keessatti qaamni of-danda'ee komii dhagahu akka jiraatu gochuu
- Hojii filannoo abbootii alanagaa keessatti ogeessotni ogummaa hojii abbaa alangummaa gahaa qaban akka hirmaatan taasisuu
- Abbaa alangaa umurii guutuu abbaa alangaa ta'ee tajaajiluuf muudamuuf qaba; yeroo gabaabaaf yookaan booda irra-deebi'ee muudamuuf abbaa alangaa ta'ee qacaramuu hin qabu

Qajeeltowan Gahee Hojii Abbootii Alangaa Mootummaalee Gamtoomanii, namni abbaa alangaa ta'ee filatamu nama naamusaa fi dandeettii gaarii qabuu fi gahumsa hojii abbaa alangummaa hojjechuu isa dandeessisu kan gonfate ta'uu akka qabu tumee jira.¹⁷⁵ Gahumsa nama filatamu mirkaneessuu ilaalcissee qajeeltoon sun akka tumutti, namni abbaa alangaa ta'ee filatame gara hojiitti osoo hin galiin dura barumsaa fi leenjii rogummaa fi gahumsa qabu qabaachuu, aangoo fi gahee hojii mana hojii abbaa alangaa sirnaan hubachuu, haala eegumsa mirga shakkamaa fi miidhamaa dhuunfaa fi mirga namoomaa irratti hubanno qabaachuu isaa mirkaneeffamuu qaba.

¹⁷⁴ European Networks of Councils for the judiciary, Independence and Accountability of the Prosecution ENCJ Report 2014-2016, fuula 11

¹⁷⁵ UN Guidelines on the Role of Prosecutors, kwt 1

Filannoo fi calalliin abbootii alangaa ogeessota ogummaa hojii abbaa alangaa qabaniif fi dhiibbaa siyaasaa irraa bilisa ta'aniin akka gaggeeffamu gochuun barbaachisaa dha. Hojiin kun akka muuxannoo biyyootaatti gumii bulchiinsa abbootii alangaa yookaan gumii/waldaa abbootii alangaatiin akka gaggeeffamu taasisuun dhiibbaa kallattii garagaraatiin dhufu xiqqeessuu keessatti shoora ni qabaata.¹⁷⁶ Abbaan alangaa umurii guutuuf abbaa alangaa ta'ee tajaajiluuf muudamuu qaba; yeroo muraasaa hojjechuuf jecha kan muudamu taanaan hojiisaa ofitti amanummaa fi bu'uura seeraatiin hojjechuurra hoggantoota turmaata isaa dheeressuu danda'an gammachiisuu giddu galeessa godhatee akka hojjetu isa taasisa.¹⁷⁷

Hojiin abbaa alangaa hojii gahumsa qofa osoo hin taane hojii naamusa gaarii barbaaduu dha. Namootni abbootii alangaa ta'anii filataman namoota naamusa gaarii qabaniif fi seera biyyattii kabajanii kabachiisan ta'uutu irraa eegama. Sirna calallii abbootii alangaa keessatti hojiwwan seeera kabajuu isaanii ittiin mirkaneessan keessaa tokko kanaan dura badii naamusaa raawwatee kan jiru ta'uu fi yakkaan kan adabame ta'uusaa qulqulleessuun barbaachisaa dha.¹⁷⁸ Bu'uura labsii hundeeffama Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaatti abbootiin alangaa, abbaa alangaa waliigalaatiin dhiyaatanii gumii bulchiinsa abbootii seeraatiin muudamu.¹⁷⁹

2.5.3. Jijiirraa Abbootii Alagnaa (Stability in Office)

Bilisummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti dhimmoota gargaaran keessaa tokko waajjira itti ramadame keessatti turmaatni abbaan alangaa qabu murteessaa dha. Abbaa alangaa hayyama isaa malee gara waajjira abbaa alangaa biraatti yookaan gara dhaabbata biraatti jijiirruun, abbaa alangaa tasgabbii dhorkuutti dabalee gocha bilisummaa hojillee sarbuu danda'uu dha. Sirna bulchiinsaa fi jijiirraa duraan diriiree jiruu yookaan tarkaanfii badii naamusaa yoo ta'een alatti, jijiirraan abbootii alangaa fedhii ala taasifamu gocha bilisummaa miidhuu dha. Jijiirraa fi mana hojii biraatti ramaduu qofa osoo hin taane, manuma hojii abbaa alangaa tokko keessattilee hayyama abbaa alangaa sanaa malee akaakuu hojii tokko irraa gara akaakuu hojii biraatti (daariktoreetii tokko irraa gara daariktoreetii biraatti) jijiirruun gocha abbootii alangaa tasgabbii dhorkuu dha.

¹⁷⁶ European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Report On European Standards As Regards The Independence Of The Judicial System: Part II – The Prosecution Service; Fuula 10

¹⁷⁷ Miiljalee olii, fuula 11

¹⁷⁸ United Nations Office on Drugs and Crime, the Prosecution Service, Criminal Justice Assessment Toolkit, fuula 19-20

¹⁷⁹ Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Oromiya, labsii lak 214/2011, kwt 14

Jijiirraa mana hojii, jijiirraa gosa hojii fi mana hojii abbaa alangaa irraa gara mana hojii birootti abbaa alangaa jijiiruuf, adeemsa seeraan ifa ta'e kan hordofe ta'uutu irraa eegama. Gochi/adeemsi jijiirraa abbootii alangaa yookaan tarkaanfiin mirgaa fi dantaa abbaa alangaa irratti fudhatamu kamyuu bu'uura seera ittiin bulmaata mana hojichaa dursee adda baheen akka raawwatamu gochuun barbaachisaa dha. Adeemsi seeraa ifa ta'u sunis barbaachisummaa hojii bu'uura kan godhate ta'uu qaba (fakkeenyaaaf, akka baay'ina hojii). Haaluma kanaan, jijiirraan abbootii alangaa fedhii isaanii ala taasifamu gocha bilisummaa isaanii miidhuu danda'u ta'uusaa adda baasuu keessatti yaadotni armaan gadii akka safartuutti gargaaruu kan danda'anii dha.¹⁸⁰

- ✓ Jijiirraan taasifamu manneen hojii abbaa alangaa sana keessatti ta'uusaa,
- ✓ Jijiirraan taasifamu yeroo gabaabaa yookaan yeroo dheeraaf kan taasifamu ta'uusaa
- ✓ Kaayyolee jijiirraan sun akka gaggeeffamuuf ta'e kan sababeeffamu ta'uusaa
- ✓ Sababootni jijiirraan akka gaggeeffamuu ta'eef aguuggii seeraa kan qaban ta'uusaa
- ✓ Jijiirraan kan taasifame yoo ta'e faayidaaa bakka jijiirraan itti taasifameef malu ogeessi jijiirame kan argatu ta'uusaa

Dambiin ittiin bulmaata abbootii alangaa tumaalee gosa jijiirraa, ulaagaa jijiirraa fi qajeeltowwan bu'uura jijiirraa tumuun haala jijiirraan abbootii alangaa ittiin raawwatamu adda baaseera.¹⁸¹ Abbaan alangaa iddo hojii tokko irraa gara bakka hojii kan birootti yookiin gita hojii tokko irraa gara gita hojii kan birootti sadarkaa fi faayidaan isaa osoo hin hir'atin jijiiramee akka hojjatu kan taasifamu hojiif barbaachisaa ta'uu isaa ilaaluun yookiin gaaffii jijiirraa abbaan alangichaa dhiyeessuun ta'a. Jijiirraan abbaa alangaa gosa lamaan qaba; isaanis, jijiirraa idilee fi jijiirraa addaa jedhamu. Jijiirraan idilee ulaagaalee armaan gadii irratti hundaa'e raawwatama: isaanis¹⁸²,

- Fedhii humna namaa sadarkaa biiroo yookiin godinaa yookiin aanaa,
- Yeroo tajaajilaa,
- Haala iddo itti hojjachaa ture,
- Haala hawaasummaa, yookiin
- Abbaan alangichaa bakka itti ramadametti wagga shaniifi isaa ol kan ture yoo ta'e.

¹⁸⁰ Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol 157, No. 4, Fuula 991

¹⁸¹ Dambii Ittiin Bulmaata Abbootii Alangaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Fooyyessuuf Bahe, Dambii Lakk.161 /2005, kwt 17-20

¹⁸² Miiljalee olii, kwt 18

Abbaan alangaa yoo xiqqaate waggaa lama osoo hin tajaajilin gaaffii jijirraa dhiyeessuu hin kan hin dandenye yoo ta'u haala addaatiin waggaa lama eeguun osoo hin barbaachisin akka jijiiramu haalli itti taasifamu ni jiraata.¹⁸³ Haalotni sunis ulaagaalee jijiiraan addaa itti taasifamuu dha; Isaanis,

- Rakkoo fayyaa ifatti mul'atu yookiin miidhaa qaamaa naannoo sanitti isa hojjachiisuu hin dandeessifne
- Rakkoo fayyaa boordii meediikaalaa hospitaala beekkamaatiin mirkanaa'e
 - c. Sababa dhukkubaa yookiin du'aatiin maatii abbaa alangiichaa namni bulchu kan hin jirre
 - ta'uu isaa yoo mirkanaa'e,
- Walittii bu'iinsa hojii keessatti uumameen naannoo sanatti hojjachuu kan hin dandeenye ta'uu
- isaa yoo mirkanaa'e
- Sababa hojiitiin jijiirraa raawwachuuun barbaachisaa ta'ee yoo argame yookiin
- Hanqina naamusatiin himata dhiyaate irratti hundaa'uun murtiin jijirraa yoo kenname

2.5.4. Qoodpii gal mee fi gal mee qoodame irratti murtii kennuu

Bilisummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti dhimmoota xiyyeffannoo argachuu qaban keessa tokko qoodpii gal mee dha. Qooddiin gal mee dhimma qajeelfamni irratti bahanii seeraan gaggeeffamu dha. qajeelfamni gama kanaan bahu dhimmoota armaan gadii lamaan hammachuu danda'uu qaba.¹⁸⁴

- Seera qoodpii gal mee iftoomina qabu jiraachu: Qooddiin gal mee waajjira abbaa alangaa tokkotti gaggeeffamu seera irratti hundaa'ee raawwachuu qaba; dhimma kana irratti seerri jiraachu qofa osoo hin taane seerri jirus iftoomina gahaa kan qabu ta'uutu irraa eegama.
- Qabiyyee seera qoodpii gal mee: Seerri qoodpii gal mee bitu tokko seera qoodpii gal mee bituudha jechuuf ulaagaalee (qabxiilee) armaan gadii qabaachuu akka qabu muuxannoob biyyoota garagaraa ni agarsiisa. Isaanis, maloota galmeen ittiin goodaman, qaama

¹⁸³ Miiljalee olii, kwt 16

¹⁸⁴ United Nations Office on Drugs and Crime, the Status and Role of Prosecutors, A United Nations Office on Drugs and Crime and International Association of Prosecutors Guide, Criminal Justice Handbook Series, fuula 29-31

yookaan adeemsa qooddii gal mee gaggeessu, qooddiin gal mee bu'uura seerri ajajuun gaggeeffamaa jiraachuun kan gamaaggamamu ta'uu, fi abbaan alangaa sababa kan qabu taanaan gal mee tokko akka fudhatu dirqisiifamuu dhabuu

Abbaan alangaa seeraa fi ragaa dhiyaate irratti hundaa'ee gal mee qorannoo irratti dhiibbaa alaa fi dhiibbaa keessoo irraa bifa bilisa ta'een murtii kennuu danda'uu qaba. Haa ta'u malee, biyyoota baay'ee keessatti caasaaleen mana hojii abbaa alangaa yookaan hoggantootni murtii gal mee tokko irratti kennamu maal ta'uu akka qabu irratti yaada issanii kennuu kan danda'an yoo ta'el ee, qajeelfamni kallattii sanaan kennamu bilisummaa ogummaa abbootii alangaa akka hin sabinetti,

- abbaan alangaa ajajame sun mirga qajeelfamni darbu barreeffamaan akka kennamu gochuu danda'uu yookaan
- mirga galmicha akka qajeelfamni itti kennametti hojjechuu dhiisu qabaachuu gonfachuu danda'uu qaba.

Ibsa biraan, abbaan alangaa akka qajeelfamni kennametti gal mee isa harka jiru hojjechuu hin barbaanne qajeelfamni sun barreeffamaan akka dhiyaatu gochuun itti gaafatamummaa bu'aa galmeen sun dhaqqabsiisu qaamni ajaja kenne akka fudhatu taasisuu danda'uu yookaan ofii isaatii fedha isaatiin gal mee sana ogeessi biraakka hojjetu taasisuu danda'uu argachuu qaba jecha.

Akka Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Oromiyaatti labsii, dambii fi maanuwaaliin hojii abbaa alangaa bahanii hojiirra jiran haala galmeen ittiin qoodaman kallattiinis ta'e al-kallattiin waan tuman hin qaban. Kallattii hojii hogganaan mana hojii kaa'uu fi ajaja hogganaan kennu irratti hundaa'uun galmeen kan qoodamuu fi itti-hojjetamu ta'a jechuu dha.

2.5.5. Hojii Gal mee Irraa Ka'uu Abbootii Alangaa (Withdrawal and Refusal of Prosecutor)

Abbaan alangaa hojii gal mee tokko hojjetu keessatti haalootni hojii isaa bilisummaa fi alloogummaan isa hin hojjechiifne kan jiran yookaan uumaman taanaan fedha isaan hojii gal mee sana keessa of baasuu qaba. Itti dabalees, abbootiin dhimmaa hojii gal mee abbaan alangaa tokko hojjechaa jiru irratti bilisummaa fi alloogummaan kan hojjetu ta'uusaa kan shakkan taanaan, adeemsa ogeessi sun hojii gal mee sana akka hin hojenne itti taasifamu jiraachuu qaba.

Hojii gal mee tokko keessaa of-baasuun abbaa alangaa fi hojii gal mee tokko abbaa alangaa akka hin hojjenne taasisuu keessatti qabxiileen armaan gadii akka ulaagaa raawwii dhimmichaa gaggeessanitti kan fudhatamanii dha. Isaanis¹⁸⁵,

- **Fedha ofiin hojii gal mee keessaa of-baasuu:** hojii gal mee hojjechaa jiru tokko keessatti abbaan alangaa haalli alloogummaa isaa miidhuu danda'u yookaan wanti dantaa garee tokkoo akka caalchisu isa taasisuu danda'u uumamuu yookaan uumamuu danda'a jedhee yaadu kan jiru taanaan dirqame hojicha gadilakkisuun kan qabu ta'uu safartuun kun madaala
- **Dirqama fedha ofiin hojii gal mee keessaa of baasuu cabsuu:** safartuun kun akka ibsutti, abbaan alangaa fedha isaatiin dursee hojii gal mee loogummaa isaa keessatti calaqqisuun danda'u keessaa kan of hin baasne yoo ta'e kan adabamu ta'uun ibsamuu fi hangi adabbii sanaas sirnaan ifa ta'uu kan qabu ta'uu aarsiisa
- Abbaan alangaa hojii gal mee keessaa akka bahu ilaachisee gaaffii dhiyaatu: safartuun kun akka ibsutti, gal mee hojjechaa jiru irratti abbaan alanga garee tokkoof akka loogu wanti isa taasisuu danda'u kan jiru ta'uu abbaan dhimmaa dhiyeessuuun hojii gal mee sanaa keessa akka bahu ilaachisee gaafii dhiyeessuu adeemsi dandeessisu jiraachuun kan agarsiisuu dha.
- Qaama gaaffii dhiyaate irratti murtii kenuu: abbaan dhimmaa yookaan qaamni kamiyyuu sababoota olitti eeramaniif hojii gal mee hojjechaa jiru irraa akka ka'u gaaffii dhiyeessuuuf mirga kan qabu ta'uu qofa osoo hin taane, qaamni gaaffii dhiyaate irratti murtii kenuu danda'u jiraachuun qaba. Qaamni sun qaama bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa hin sarbine ta'uu qaba.
- Ol'iyyata murtii gaaffii hojii gal mee keessaa akka bahu irratti kennname dhiyeeffachuu: ulaagaan kun akka agarsiisutti, hojii gal mee irraa kaafamuun gocha bilisummaa ogummaa abbootii alangaa miidhuu danda'u waan ta'eef, abbaan alangaa akka hojiirraa ka'u itti murteeffame ol'iyyannoo murticha irratti dhiyeeffachuu danda'uu qaba kan jedhuu dha.

¹⁸⁵ Miiljalee olii

Haala abbaan alangaa galmee hoijetaa jiru irra itti-kaafamu ilaachisee maanuwaaliin hojii abbaa alangaa, dambii fi qajeelfamni bulchiinsa abbootii alangaa akkasumas labsiin mana hojii abbaa alangaa waliigalaa hundeessuuf bahe ifatti waan tuman hin qaban.

2.5.6. Tarkaanfii Badiiwan Naamusaa Fudhachuu: Kallattii bilisummaatiin

Madaallii, guddinaa fi tarkaanfiwwan badiiwan naamusa abbootii alangaa irratti fudhatamuu fi kenniinsa leenjii abbootii alangaa keessatti manni hojii abbaa alangaa hojii bilisummaa fi itti-gaafatamummaan hojjechuu qabuu dha. Haaluma kanaan, manni hojii abbaa alangaa ulaagaalee madaallii naamusa abbootii alangaa tumuu, gamaaggama/madaallii raawwii hojii abbootii alangaa gaggeessuu, guddina abbootii alangaa fi filannoo miseensota koree naamusaa, qacarrii fi muudama abbootii alangaa gaggeessuu keessatti hirmaatan of-danda'ee akka raawwatu taasifamuu qaba. Haaluma kanaan, keessummeessi badii naamusa abbootii alangaa fi hojiirraa gaggeeffamni isaani bu'uura qabxiilee armaan gadiin akka gaggeeffamu taasisuun barbaachisaa dha.¹⁸⁶

- Badiin naamusa abbootii alangaa seera duraan ifa ta'ee beekame irratti hundaa'ee adeemsa seeraa eeggatee keessummaa'u akka danda'u taasisuu,
 - Himatni badii naamusaa abbaa alangaa irratti dhiyaatu saffinaan bu'uura seera adeemsa falmiitiin murtii akka argatu taasisuu,
 - Keessummeessi falmii badii naamusa abbaa alangaa hogganaa nama badii raawwate jedhame sanaan akka eegalamu ajajni kennamuu kan qabu ta'uu,
 - Dhagaha badii naamusaa keessatti abbaan alangaa badii raawwate jedhame himatame dhagahamuu kan qabu ta'uu,
 - Akkuma muuxannoo biyyootaatti badiin naamusaa gumii bulchiinsa abbootii alangaatiin, waldaa/gumii abbootii alangaatiin yookaan koree naamusaan badiin naamusaa keessummeeffamuu qaba
 - Murtii kennamme irratti ol'iyyannoona gaafatamuu kan danda'u ta'uu, fi
 - qaamni ol'iyyannoona dhagahu dhiibbaa tokko malee murtii kennamme irra deebi'ee ilaaluu kan danda'u ta'uusaa mrkaneessuu

¹⁸⁶ Qajeeltowwan gahee hojji abbootii alangaa mootummaalee gamtoomanii, kwt 21 fi 22

Qabatamni raawwii tarkaanfii badii naamusaa qajeeltowwan bu'uuraa armaan olitti caqaasaman bu'ureffatee kan deemu ta'uunsaan dhimma gaaffii uumuu dha. Dhimmoota qabatamaa armaan gadii kaasuun haala jiru xiinxaluu yaalla

Dhimma 5ffaa

Abbaa alangaa tokko gal mee ol'iyyataan dhiyaate irratti ajaja mana murtii irraa isa dhaqqabe bu'uureffachuun deebii armaan gadii kenneera. 1ffaa "Ragaaleen ABBAALANGAA kan walfalleessu dha kan jedhameef jechi ragaalee abbaa alangaa 1ffaa fi 2ffaa gaaffii duraa kan Abbaan Alangaa gaafate irratti yoo wal faalleesseyyuu gaafii keessa deebii abbaa alangaa gaafate irratti kan sirraa'e waan ta'eef kan komatamu miti" jechuudhaan; 2ffaa "Adabbii ilaachisee Manni Murtii jalaa adabbii hidhaa cimaa waggaa 11 kan murteesse yommu ta'u, ol'iyyataan kun natti baay'ateera jechuun kan komate waan ta'eef Manni Murtii kun irra deebi'ee ilaaluun bu'uura qajeelfamni adabbii 2/2006 tiin adabbii barsiisu yoo itti kenne komii hin qabnu" jechuudhaan; 3ffaa "Gochi ol'iyyataan kun raawwate dhuguma haaloo qabatee moo miti kan nama jechisiisu irratti jechi ragaalee abbaa alangaa fi ragaa ittisaa irra deebi'amme ilaalam ee murtiin haqa qabeessi yoo kennname hin morminu" jechuudhaan haala ol'iyyataa fayyaduun deebii kenne kan jedhu dha. Himannaan abbaa alangaa kana irratti dhiyaate akka jedhutti sababa kanaanis adabbiin mana murtii jalaatti kennname diiggamee ol'iyyataan bilisaan akka gaggeeffamu fi murtiin kennames dhaddacha ijibbaatarratti ol'iyyataan akka sirraa'u hin dandeenye taasiseera. Himatamaan abbaan alangaa kunis deebiin ani kenne murtiin haqa qabeeessi akka kennamu kan gargaaru malee falmii laaffisuun kan jechisiisu miti jedheera. Gumiin abbootii alangaa waliigalaas gochaan abbaa alangaa kanaa Dambii Ittiin Bulmaata Abbootii Alangaa Lakk. 161/2005 kwt 78 (1d) jalatti badii dha jechuun mindaa ji'a tokkootiin akka adabamu murteesseera.¹⁸⁷

Dhimma 6ffaa

Himatamtootni Seera yakkaa bara 1996 bahe Kwt 32(1A) fi Dambii bulchiinsaa fi itti fayyadama Lafa baadiyaa Naannoo Oromiyaa Lak 151/2005 Kwt 33 (1) irra darbuudhaan waliin ta'uun lafa qabiyyee miidhamtuu dhunfaa umnaan qabatan jedhamanii himatamuun mana murtii aanaatti adabaman. Himatamtootni mana murtii waliigalaatti

¹⁸⁷ Abba Alangaa Garee Inspeekshinii Naannoo vs Addunyaa Dabalaa (Abbaa alangaa Dhaddacha Naannawaa Baha Oromiyaa), 01/09/2007

ol’iyyata dhiyeffatan; manni murtii ol’iyyatichi ni dhiyeessisa jechuun abbaan alangaa deebii akka irratti kenu ajajeera. Abbaan alangaa deebii kenne keessatti falmiin dhiyaate dhimma hariiroo hawaasaati malee yakkaa waan hin taaneef lafti seeraan ala qotame jedhames kan eenyuu akka ta’e falmii hariiroo hawasaatiin gad-deebi’ee mana murtii jalaatti akka qulqullaa’u yoo ajajame mormii hin qabnu jechuun deebii kenneera. Manni murtichaa deebii abbaa alangaa bu’uureffachuun himatamtoota bilisaan gaggeesseera.

Haa ta’u malee, abbaan alangaa deebii kenne sun falmii laaffiseera jedhamuun badii naamusatiin himatame. Abbaan alangaa kun himannaa naamusaa irratti dhiyaateef deebii kenne keessatti gocha kaayyoo fi mul’ata Biirro Haqaa fi dirqama oggeessa Abbaa alangaa tokko irraa eeggamu bahuuf jecha dhimmichi seera rogummaa qabuun akka ilaalamu deebiin kenne akka badii naamusatti kan ilaallamu miti... ani ogeessa ol’aantummaa seeraatti amanuu fi haqaaf dhaabate malee abbaa alangaa serri osoo dabuu argee itti haa cimu jedhu miti jechuun ibseera. Itti dabalees, keewwatni seeraa himatni jalatti dhiyate nama lafa nama kamiifuu hin kennamin seeraan ala qote kan ilaallatu malee kan nama dhunfaadhaan qabamee ture kan ilaallatu miti waan ta’eef himatni narratti dhiyaate himata dogoggoraati jechuun falmeera. Abbaan alangaa sun ofisaa fayyaduuf yookaan nama biraa fayyaduuf jecha gocha al-naamusawaa ta’e raawwachuuusaa ragaan agarsiisu bakka hin dhiyaannetti, Gumiin Abbootii Alangaa Waliigalaa dhimma kana irratti murtii yoo kenu yaadni (deebiin) abbaan alangaa sun dhaddachaaf kenne rakkoo naamusa cimaa falmii laaffisuuti jechuun bu’ura dambii ittiin bulmaata Abbootii Alangaa Lak 161/2005 Kwt 78 (1 b fi d) tti hojiirraa akka gaggeeffamu godheera.¹⁸⁸

Gaaffilee Marii

1. Abbaan alangaa waliigalaa hojiirra gaggeeffame mirga sababa hojiirra itti gaggeeffame baruu fi mirga dhagahamuu qaba jettuu? Mirgoota kanneen akka qabaatu dandeessisuun bilisummaa fi itti-gaafatamummaa hojii abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti galtee akkamii qabata?

¹⁸⁸ Abbaa alangaa Garee Inispeakshinii Naannoo vs Hasan Damissee (Abbaa alangaa Naannoo, Dh/Kibba Oromiyaa)

2. Abbaan alangaa waliigalaa miseensa kaabineeti; gorsaa seeraa mootummaati; dhimma seeraa irratti yeroo kamiyyuu mootummaa bakka bu'a. Hojiwwan kanneen hunda kallattiin osoo raawwatuu haaloti kanneen ogeessi kun hangam hojii himannaayakkaa hundeessuu fi hojii qorannoo yakkaa hogganuu olaantummaan gaggeessuu bilisummaan hojjeta jettu? Haalotni tarreffaman bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa ni miidhu kan jettu yoo ta'e rakkoon kun attamitti furamuu qaba jettu?
3. Manni Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Oromiyaa erga qaamolee raawwachiiftuu mootummaa biroo kan akka biiroo nageenyaa fi bulchiinsaa irraa bara 1997 adda bahee waajjira mootummaa of-danda'e ta'ee irra-deebiin hundeeffamee as hoggantoota torbaan hogganameera. Waggoota 15 keessatti hoggantootni torba waajjira tokko akka bulchan taasisuun bilisummaan dhaabbatummaa waajjirichaa maal irra akka jiru waan agarsiisuu qaba jettuu?
4. Labsiin Hundeeffama Mana Hojii Abbaa Alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa, labsiin lak 2014/2011, kwt 15 jalatti qajeeltowwan muudama abbootii alangaatiif bu'uura ta'an sagal tarreessee jira. Qajeeltowwan sunniin abbootii alangaa idilee qofaaf moo muudama abbaa alangaa waliigalaa fi ittaantota abbootii alangaa waliigalaafis kan tajaajilu isinitti fakkaata?
5. Dhimma 5ffaa armaan olitti dhiyaate irratti murtii kenname ilaachisee yaada akkamii qabdu? Badii naamusa jedhamee haala kanaan murtaa'uun isaa bilisummaa ogummaa irratti dhiibbaa qaba jettuu?
6. Dhimma 6ffaa irra jiru irra deebi'aa ilaala; tarkaanfin naamusaa fudhatame sun hangam qajeeltoo seeraa wajjiin deema? Bilisummaa ogummaa abbaa alangaa hangam miidha jettu?

BOQONNAA SADII

Itti-Gaafatamummaa Abbootii Alangaa

3.1. Seensa

Tattaaffii kenniinsa tajaajila haqaa alloogessa, haqa-qabeessaa fi dhiibbaa kamirraayyuu bilisa ta'e ijaaruuf taasifamu keessatti, hojiin abbaa alangummaa bilisummaa akka qabaatu qofa osoo hin taane, itti-gaafatamummaas akka qabaatu taasisuunis barbaachisaa dha. Abbaan alangaa bilisa ta'ee hojiisaa raawwata jechuun ofiin bulu yookaan qaamni isa gaafatu hin jiru jechuu miti; qaamoleen mootummaa kan akka qaama seera tumu, seera raawwachiisuu fi seera hiiku akkasumas ummata bal'aa fi abbootii hirtaa biroof bu'uura seerri ajaju qofaan itti-gaafatama jechuu dha. Ibsa biraan, abbaan alangaa akka barbaadetti gahee hojii itti kenname akka hin hojjennetti akkasumas murtii seera irraa maqe akka hin murteessinee fi tarkaanfii bu'uura seeraa hin qabne akka hin fudhannetti uummatai bal'aan, abbootiin hirtaa fi qaamoleen mootummaa qajeeltoo seeraa kamirratti hundaa'ee abbaan alangaa hojiisaa akka hojjetu mirkaneessuuf gabaasa dhaggeeffachuu fi do'ii gaggeessuun itti-gaafatamummaa raawwii hojiisaa mirkaneessaa deemu.¹⁸⁹

Abbaan alangaa dantaa uummata bal'aa bakka bu'ee kan hojjetu yoo ta'el ee hojii inni gaggeessu irraa miidhamtootni (yakkaa) dhuunfaa, himatamtootni akkasumas waldaaleen ogeessota seeraa dantaa qabu; hojii abbaan alangaa hojjetu keessatti mirga hirmaachuu fi sirnaan hojjetamuusaa mirga hordofuu qabu. Itti-gaafatamummaan hojii abbaa alangummaa qaamolee alatiin qofa osoo hin taane manuma hojii abbaa alangaatiinis mirkanaa'uu kan danda'uu dha. Badii abbootiin alangaa dhuunfatti hojii isaanii keessatti raawwataniif mana hojii abbaa alangaatiin, mana murtiin, waldaa abbootii alangaatiin akkasumas uummataa fi miidiyaan akka gaafataman gochuun ni danda'ama. Hojii itti-gaafatamummaa mana hojii abbaa alangaa fi abbootii alangaa hojjechuu keessatti bilisummaan isaanii akka hin sarbamnetti ulaagaalee fi adeemsalee irratti waliigalame beekuu fi hordofuu barbaachisaa dha.

Haaluma kanaan, xumura leenjii boqonnaa kanaatti leejfamtootni,

- Barbaachisummaa itti-gaafatamummaa hojii abbaa alangaa mirkaneessuu ni hubatu

¹⁸⁹ European Council, Consultative Council Of European Prosecutors (Ccpe) Opinion No. 13(2018) Of The Ccpe: «Independence, Accountability And Ethics Of Prosecutors (2018), Buufata 19

- Dhaabbilee itti-gaafatatummaa abbaa alangaa mirkaneessanii fi tooftaalee hojmaata sana keessatti hojjirra oolan adda ni baafatu
- Itti-gaafatatummaa hojii abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti barbaachisummaa duudhaa fi irraa-jalli caaseffama mana hojii abbaa alangaa qabu irratti beekumsa qaban ni cimsatu

3.2. Qaama Alaatiin Itti-Gaafatatummaa Abbaa alangaa Mirkaneessuu

Itti-gaafatatummaan abbaa alangaa mana hojii abbaa alangaa fi qaamolee alaatiin akka mirkanaa'u ta'a. Manni hojii abbaa alangaa sirnoota to'annoo fi hordoffii garagaraa diriirsuun itti gaafatatummaa abbaa alangaa mirkaneessa. Qaamoleen mana hojii abbaa alangaatiin ala jiran kan akka jaarmiyaalee/dhaabbilee mootummaa fi miti mootummaa akkasumas dhimmamtootni biroon kallattii garagaraatiin itti-gaafatatummaa abbaa alangaa mirkaneessu. Haalota qaamoleen kanneen itti-gaafatatummaa abbaa alangaa itti mirkaneessuun tokko tokkoon armaan gaditti ilaalla.

3.2.1. Dhaabbilee Itti-Gaafatatummaa Abbaa alangaa Mirkaneessuu Keessatti qooda Fudhatan

Qaamoleen dhaabbatummaan itti-gaafatatummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti gahee olaanaa qaban saditu jira. Isaanis, mana maree bakka bu'oota uummataa, mana murtii fi waldaa abbootii alangaa yookaan waldaa ogessota seeraati. Armaan gaditti haala qaamoleen kanneen gahee hojii kanaa itti bahanii fi hanqina gahee sana bahuu keessatti mul'atu ilaalla.

A. To'annoo Mana Maree Bakka Bu'oota Uummataan Taasifamu

Manni hojii abbaa alangaa akka qaama mootummaa tokkootti gahee hojii itti kennname haala hawaasa bal'aaf ifa ta'uu danda'uun hojjechuutu irraa eegama.¹⁹⁰ Kallattii manni hojii abbaa alangaa ummataaf hojii isaa ifa itti taasisu keessaa tokko gabaasa raawwii hojiisaa mana maree bakka bu'oota uummataaf dhiyeessuu dha. Abbaan alangaa raawwii hojiisaa ilaachisee dhimmoota waliigalaa irratti yookaan dhimma tokko irratti qaama seera raawwachiisuu fi mana maree bakka bu'oota uummataaf gabaasa ni dhiyeessa. Manni maree bakka bu'oota ummataa gabaasa hojii abbaa alangaa dhaga'uun manni hojii abbaa alangaa sirnaan hojiisaa raawwachaa jiraachuu qulqulleessa. Yeroo barbaadettis, hogganaa mana hojichaa waamuun haala raawwii hojii isaatii fi hanqinaalee gama mana hojii isaatiin mul'atan irratti deebii akka kenu taasisuun

¹⁹⁰ Heera Mootummaa FDRI, kwt 12

itti-gaafatatummaa mirkaneessu.¹⁹¹ Keessattuu, manni hojii abbaa alangaa mirga naamoma lammilee kabachiisuu ilaalchisee qaawwa kan uume taanaan, Manni Maree Bakka Bu'ota Uummataa qaama kana dhiyeessisee dhimma kana irratti gabaasa akka dhiyeessu taasisuun tarkaanfii fi sirreffamni barbaachisaa akka fudhatamu kallattii kaa'a.¹⁹²

To'annoon gabaasa hojii abbaa alangaa dhagauun taasifamu bilisummaa hojii abbaa alangaa akka hin miinetti of-eeggannoon fudhatamu qaba. Adeemsa gabaasa hojii dhiyeessuu kana keessatti mana maree bakka bu'ota uummataas yoo ta'e haala hojiin abbaa alangaa itti hojjetamu irratti qajeelfama akka kenu hayyamamuu hin qabu akkasumas tokkoo tokkoo dhimmoota keessumeeffamu ilaalchisee haala raawwii isaa irratti gabaasa akka dhiyeessu taasisuun bilisummaa hojichaa gocha miidhuu dha.¹⁹³

Tooftaan to'anno biroon daangaa aangoo abbaan alagaa hojii isaa keessatti raawwatu kan bal'atu taanaan, itti-gaafatatummaa isaa bu'uura seeraatiin mirkaneessuuf, manni maree kun aangoo dhimma tokko irratti abbaan alangaa qabu xiqqeessuu danda'a; kana gochuufis aangoo duuchaatti kennamee ture maqaan adda baasuun yookaan daangaa raawwatiinsa aangichaa dhiphisuun itti-gaafatatummaa abbaa alangaa mirkaneessuu yaala. Gama kanaan, barreessitootni baay'een akka barreessanitti, aangoo bal'aa seeraan abbaa alangaaf kenname, seeraan irraa kaasuun tooftaa abbaa alangaa ittiin to'atan keessaa isa cimaa ta'uu ibsu. Fakkeenyaaaf, adeemsa himannaatiin alaan tarkaanfiwwan filannoo (plea bargaining) abbaa alangaa allogummaaf kan saaxilu waan ta'eef, manni maree seera tumuun aangoo sana akka haqu, akka dhiphisu yookaan murtii abbaan alangaa kennuu danda'u ifatti adda baasee daangessuu akka qabu barreessaan Albert Alschuler jedhamu barreessee jira.¹⁹⁴ Itti dabalees, manni maree bakka bu'ota uummataa qajeeltowwan waliigalaa abbaan alangaa ittiin qajeelfamu tumuun itti-gaafatatummaan isaa akka mirkanaa'u taasisa.¹⁹⁵

Maloota manni maree bakka bu'ota uummataa abbaa alangaa ittiin to'atan kan biroon koreen of-ijaaruun hojii abbaa alangaa hojjetu ilaaluu/do'achuu (oversight) dha. Do'iin haala abbaan alangaa hojii isaa itti hojjetu qaamaan ilaaluun, hojmaata waliigalaa madaaluun, komii

¹⁹¹ Heera Mootummaa FDRI, kwt 55(17)

¹⁹² Labsii 214/2011, kwt 11(8) fi 7(30) fi Heera Mootummaa FDRI kwt 55(16)

¹⁹³ United Nations Office on Drugs and Crime, the status and role of prosecutors, criminal justice series handbook, New York (2014), fuula 19

¹⁹⁴ Albert W. Alschuler, The Prosecutor's Role in Plea Bargaining, 36 U. CHI. L. REV. 50, 52, 105-12 (1968)

¹⁹⁵ James Vorenberg, Decent Restraint of Prosecutorial Power, 94 HARV. L. REV. 1521, 1545-60 (1981), Fuula 1567

uummataa dhaga'uun akkasumas sanadoota sakatta'uun sirnaan gaggeeffamuu hojichaa irratti yaada waliigalaa sassaabbachuu kan dabalatuu dha.¹⁹⁶ Gaggeessa hojii abbaa alangaa irratti do'ii erga taasisee booda, manni maree kun akka barbaachisummaa isaatti dhimma dhimmaan adda baasee gabaasa akka dhiyeessuuf ajaja kennuu danda'a.

Do'ii bu'a-qabeessa ta'e gaggeessuun hojii abbaan alangaa hojjetu irratti hubannoo, ragaa fi odeeaffannoo gahaa barbaada akkasumas murtii tokko hojii hojjetamaa jiru irratti dabarsuuf gita sirummaa raawwii hojichaa itti madaalan (standards) qabaachuun dirqama.¹⁹⁷ Haa ta'u malee, manni maree gama tika mirga namoomatiin jiru, adda baasuun tarkaanfiin sirreeffamaa akka fudhatamu gochuurra ittisa yakkaatiif dursa kennuu gartummaa abbaa alangaatiif qaban agarsiisu; itti-gaafatatummaa abbootii seeraa dhugoomsuu ilaachisee manni maree bakka bu'ota uummataa jijiirama waaraa fidhuurratti, akka muuxannoon biyyootaa ibsutti, laafaa dha.¹⁹⁸

B. To'anno Mana Murtiin Taasifamu

Itti-gaafatatummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti qaamni gahee qabu tokko mana murtiidha. Akka muuxannoon biyyoota garagaraa agarsiisutti manni murtii kallattii gurguddaa lamaan itti-gaafatatummaa abbaa alangaa mirkaneessuu yaala.

Manni murtiiakkuma mana maree bakka bu'ota uummataa hojii abbaan alangaa hojjetu qaamaan deemee do'ii taasisuun sirnaan hojiirra oolaa jiraachuu hojii abbaa alangaa mirkaneessuu yaala. Hojmaatni kun biyyoota manni hojii abbaa alanga bulchiinsa mana murtii jalatti caaseffamee jiru keessatti hojiirra oola. Do'ii manni murtii gama kanaan taasisu biyyoota hunda keessatti fudhatama guutuu argatee itti hojjetamaa hin jiru; bara si'anaa kana keessa ammoo hojiirra oolmaan isaa yerootti gadi-bu'aa jira.

Kallattii manni murtii to'anno itti taasisu kan biraatarkaanfii abbaan alangaa fudhatu ilaachisee ol'iyyanno dhiyaatu irratti murtii kennuu dha. Tarkaanfii abbaa alangaa fudhatu hanga adabbi ol-kaasuu yookaan loogummaa nama adabsiisuuf yaaluu caalaa namoota yakka raawwatan gara seeraatti dhiyeessuu ilaachisee laafina (dhibaa'ummaa) qabu keniinsa tajaajila haqaa irratti gocha dhiibbaa qabu waan ta'eef, gama kanaan qaamni itti-gaafatatummaa

¹⁹⁶ Miiljalee olii

¹⁹⁷ Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol. 157 April 2009 No. 4, Fuula 967

¹⁹⁸ Miiljalee olii, fuula 969

mirkaneessu jiraachuu qaba. Murtiilee abbaan alangaa kenu ol'iyyannoona ilaluun murtichi seera irratti hundaa'ee kan hin kennamne taanaan ejjennoon fudhatame akka sirratu taasisa. Gocha yakkaa raawwatame tokko irratti murtii abbaan alangaa himata hin hundeessu jedhuu fi tarkaanfii himannaatiin alaan murtiilee filannoo biroo abbaan alangaa fudhatu seera qabeessa ta'uusaanii ilaachisee komii dhiyaatu keessummeessa.¹⁹⁹

Biyya akka Ameerikaatti, bakka abbaan alangaa gocha yakkaa raawwatame tokko hin himadhu jedhuu fi hawaasni ammoo gocha sana seeratti akka dhiyeessu gaafatu manni murtii dhimmichi mana murtiitti dhiyaachuu kan qabu ta'uusa ilaachisee haalli murticha irra deebi'ee itti ilaalu ni jiraata. Fakkeenyaaaf, abbaan alangaa abbaan taayitaa (muudamaan siyaasaa) yakka raawwate tokko mana murtiitti hin himadhu kan jedhu taanaan tarkaanfii abbaan alangaa gama kanaan fudhate seera irratti kan hundaa'e ta'uu yookaan haalota biraatiin kan dirqame ta'uusa akka qulqulleessu biyyootni hayyaman jiru.²⁰⁰

Bu'uura sirna seeraa biyya keenyaatiin, akkaataa seera deemsa falmii yakkaatti namootni gocha yakka tokkootiin miidhamneerra jedhan mana murtiitti iyyachuun ajajni himata banuu akka kennamu gaafachuu akka danda'an kwt 45(2) irratti tumee jira. Haa ta'u malee, tumaan seera kanaa bu'uura labsii lak 11/80 kwt 26(3) tiin waan haqameef, manni murtii aangoo abbaan alangaa dirqamaan himata akka saaqu ajajuu mulqamee jira. Yeroo si'anaatti ejjennoo abbaan alangaa gama kanaan fudhatu irratti komiin kan jiru taanaan abbaa alangaa olaanaatti komicha dhiyeeffachuun furmaata gaafachuu dha.²⁰¹

Manni murtii himata abbaan alangaa qoqqoodaa sanyii irratti kan hundaa'e akka hin taane akkasumas himanti yakkaa ragaa bu'uureffatee dhiyaachuu kan qabu ta'uu hordofuun hojmaata hojii abbaa alangaa to'ata. Dhimma kana irratti murtiin tokko biyya Ameerikaatti kennamee jira:

Dhimma 7ffaa

Koolu-galootni lammii Chaayinaa haala to'anno ibiddaa ilaachisee ajaja abbootiin aangoo kennan hin kabajne jechuun himatni dhiyaate himata qoqqoodii sanyummaa agarsiisuu fi eegumsa wal-qixa seerri jiraattotaaf kenne

¹⁹⁹ Ellen S. Podgor, Department of Justice Guidelines: Balancing "Discretionary Justice," 13 CORNELL J.L. & PUB. POL'Y 167, 198-200 (2004), fuula

²⁰⁰ Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol. 157 April 2009 No. 4, Fuula 972

²⁰¹ JBAH 2006

kan dhiibu akka ta'e manni murtii murteessuun himata dhiyaate kufaa taasiseera.²⁰²

Faayidaa uummataa galmaan gahuuf barbaachisaadha jedhee yoo yaade abbaan alangaa himata hundeessee ture kaasuu akka danda'u seerri aangessee jira.²⁰³ Gaaleen 'Faayidaa Uummataa' jedhu maal jechuu akka ta'e seerri deemsa falmii yakkaa akkasumas labsiin mana hojii abbaa alangaa waliigalaa hundeessuuf bahe fi labsiin rogummaa qaban biroon waan ibsan hin qaban. Hata'u malee, Maanuuwaaliin Raawwii Hojii Abbootii Alangaa bara 2008 bahe faayidaa uummataa jechuun maal jechuu akka ta'e fakkeenya muraasa maqaa dhawuun akeekanii jiru.²⁰⁴ Bu'uura maanuuwaalii sanaatti sababootni himatni ittiin hin dhiyaanne isaan ijoon dhimmoota armaan gaditti dhiyaatanii dha:

- Shakkamaan sababa umuriin isaa dulloomeef ykn dhukkuba fayyuu hin dandeenyeen qabameef dhimma isaa mana murtiitti hordofuu kan hin dandeenye yoo ta'e,
- Himata dhiheessuun maatii ykn hawaasa irratti dhiibbaa madaalawaa hin taane kan hordofsiisu yoo ta'e,
- Sababa kamiinuu yakki raawwatame mana murtii aangoo qabutti osoo hin dhihaatiin hafuu isaatiin wayitawaa fi barbaachisummaan isaa kan dhabe. Fakkeenyaaf, yakkichi salphaa ta'ee yeroo yakki itti raawwatamee fi yeroon qorannoон itti eegalame baay'ee wal irraa kan fagaate yoo ta'ee fi dhimmicha irratti himata dhiheessuun himatamaa adabsiisuun fayidaa kan hin qabne yoo ta'e,
- Yakki raawwatame salphaa fi miidhaan gahe giddu galeessa yoo ta'ee fi shakkamaan gochi inni raawwate amala yakkaa hin qabu yaada jedhuun hubanna guutuu dhabuun kan raawwate yoo ta'e,
- Sababni yakkaa shakkamaa fi miidhamaa giduutti uumame murtii karaa bulchiinsa sirna haqaa yakkaa idileetiin kennamu caalaa seerota aadaa fi dhaabbatoota aadaatiin furmaata dhumaa argata jedhamee hooggansa ol'aanaadhaan kan amanamee fi Abbaan Alangaa bu'uruma kanaan yoo ajajame.

²⁰²Y ick Wo v. Hopkins, 118 U.S. 356, 373 (1886)

²⁰³ Labsii 214/2011, kwt 7(26), s/d/f/y kwt 122

²⁰⁴ Maanuuwaaliin Raawwii Hojii Abbootii Alangaa Biiroo Haqaa Oromiyaa Gurraandhala, 2008 BHO, Finfinnee, kwt 33

- Dhimmichi adeemsa falmii keessa darbuun isaa nageenya biyyaa ykn walitti dhufeenya idil-adduunyaayaa kan miidhu ta'a jedhamee hooggansa ol'aanaadhaan kan amanamee fi Abbaan Alangaa bu'uruma kanaan yoo ajajame.

Nageenya uummataa fi tasgabbii biyyaa mirkaneessuuf barbaachisaa akka ta'e amanee jennaan abbaan alangaa himata hundeesse kaasuu akka danda'u Labsiin 214/2011 tumee jira. Labsiin kun abbaan alangaa maaliif himata akka kaasu mana murtiif ibsuun dirqama yookaan barbaachisaa akka ta'e hin tumu. Hojmaatni qabatamaan jiru akka agarsiisutti abbaan alangaa himata hundeesse maaliif akka kaasu mana murtiif sababa hin dhiyeessu. Hata'u malee, tumaan seera deemsa falmii yakkaa kwt 122 akka ibsutti abbaan alangaa himata hundeesse maaliif akka kaasu mana murtiif ni ibsa: maaliif himata kaasuun akka barbaachise tokko tokkoon ibsuu yookaan ajaja qaama olaanaatiin himata hundaa'ee jiru kaasaa kan jiru ta'uu mana murtiif ibsuutu irraa eegama.²⁰⁵ Dhimma kana irratti murtii armaan gadii haa ilaallu.

Dhimma 8ffaa

Abbaan alangaa himatantuun Mulunash Dhiyeessaa jedhamtu yakka maqaa sabaa xureessu raawwateetti jechuun himate.²⁰⁶ Himatantuun himaticha komachuun mana hojii abbaa alangaa godinaatti iyyata dhiyeffachuun, yakka osoo isheen hin raawwatiin himata abbaan alangaa ishee irratti dhiyeesse akka kaasu gaafatte. Manni hojii abbaa alangaa godinaa qajeelfama kanne irratti manni hojii abbaa alangaa aanaa himaticha beellama irraa kaasuun galmee akka ol isaaf ergu ajaje. Manni hojii abbaa alangaa godinaa yeroo lammaffa xalaya gadi barreessuun, ofii isaatii qaamaan bakka yakkichi itti raawwate jedhame deemuun qulqulleessee fi raga-baatota sadii godinatti waamsisuun ragaa abbaan alangaa irratti hundaa'ee himata dhiyeesse namoota sobaan ijaaraman ta'uu qulqullessine waan jirruuf, himaticha beellama irraa kaasuun dhimmichi paanaaliin ilaalamee furmaatni biroon akka fudhatamu akka taasifamu ajaja kenneera.

Abbaan alangaa ajaja manni hojii abbaa alangaa godinaa kenne bu'uureffatee manni murtii himaticha akka kaasu gaafate. Manni murtiichaa iyyata dhiyeete yoo xiinxalu, himatantuun himanna isheerratti hundeffame ragaa faccisaa dhiyeffattee ofirraa faccisuu osoo dandeessuu manni hojii abbaa alangaa godinaa qaamaan bakka yakki itti

²⁰⁵ s/d/f/y kwt 122(4)

²⁰⁶ Abbaa alangaa Vs. Mulunash Dhiyeessaa, Mana Murtii Aanaa Gidaamii, Galmee Lak 09209

raawwate jedhame deemuu fi raga-baatota dhagahee dhimma manni murtii qabatee jiru irratti murtii kenuun isaa bilisummaa mana murtiii sarba jedheera. Itti dabaluunis, himata kaasuuf sababoota manni hojii abbaa alangaa ibse seeraan fudhatama kan qaban miti jechuun bu'uura s/d/f/y kwt 122(4)tiin iyyata dhiyaate kuffisee ragaan ittisaa akka dhagahamu ajaja kenneera.

C. To'annoo Waldaalaa Abbootii Alangaa/Waldaa Ogeessota Seeraan Taasifamu

Qajeeltowwan gahee hojii abbootii seeraa idil-addunyaa fi sanadootni idil-addunyaa biroon abbootiin seeraa waldaan akka ijaraman yoo aangessan bilisummaa hojii dagaagsutti dabalee itti-gaafatamummaa isaanii mirkaneessuu keessattis gahee kan qabu ta'uun kan itti amaname waan ta'eefi.²⁰⁷ Haaluma kanaan, murtii Manni Murtii Waliigala Federaalaa Ameerikaa kenne tokko irratti murtii araan gadii kenneera.

Dhimma 9ffaa

Gahee addaa abbaan alangaa sirna bulchiinsa haqa yakkaa keessatti qabu akka akeekutti itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti waldaan abbootii alangaa qooda guddaa qabaachuu akka danda'u taasisuun murteesee akka ta'e akeekee jira.²⁰⁸

Waldaan abbootii alangaa naamusa hojii abbaa alangummaa cimsuu keessatti shoora guddaa kan qabu yoo ta'u, addumatti dhiibbaa alaan dhufu dura dhaabbachuun akkasumas koodii naamusa abbootii alangaa gabbisanii hojiirra oolchuun abbaa alangaa haqa qofa irratti hundaa'ee hojii isaa akka hojjetu deeggara: abbaa alangaa himata dhugummaa hin qabne akka hin hundeessinee fi ragaa amanamummaa hin qabnetti akka hin fayyadamne taasisuun itti-gaafatamummaa abbootii alangaa dhugoomsuu yaala.²⁰⁹ Biyya Ameerikaatti, akka fakkeenyaaatti, waggoota 113 keessatti waldaan ogeessota seeraa, abbootii alangaa duudhaa naamusaa cabsuun ragaa dhugummaa hin qabne dhiyeessanii fi gocha malaammaltummaa keessatti hirmaatan dhibbaa ol adabaniiru.²¹⁰

Haa ta'u malee, waldaan abbootii alangaa gahee hojii isaa kana sirnaan bu'uurratti hanqina guddaa qaba; fakkeenyaaaf, waldaan ogeessota seeraa Ameerikaa, badii naamusaa abbootiin

²⁰⁷ Miijalee olii

²⁰⁸ *Imbler*, 424 U.S. at 429.

²⁰⁹ Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol. 157 April 2009 No. 4, Fuula 977

²¹⁰ Miljalee olii, fuula 978

alangaa raawwatan duukaa bu'ee hin adabu: barreeffamni tokko akka ibsutti bara 1963 hanga 1999tti himata ajjechaa lubbuu namaa ragaa dhugummaa hin qabne irratti hundaa'anii dhiyaatan keessaa manni murtii ol'iyyata dhaga'u murtiilee 381soba ta'uu ragaa dhiyaatanii mirkaneessuu kufaa akka ta'an murteessee jira. Abbootii alangaa ragaa sirrii hin tanetti fayyadamanii himata hundeessuu falmii gaggeessaan keessaa himatamee bu'uura seeraatiin adabbiin kan irratti kennname nama tokko qofa.²¹¹ Akka biyya keenyaatti waldaan ogeessota seeraa itti-gaafatamummaa abbootii alangaa mirkaneessuu keessatti hojii isaan hojjetan ifatti kan beekamuu fi quubsaa kan hin taane ta'uunsa yaada hundumtu hubatuu dha.

D. To'anno Miidiyaan Taasifamu

Olaantummaa seeraa fi itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti miidiyaan hojii guddaa hojjeta. Manni hojii abbaa alangaa miidiyaaleef raawwii hojii isaarratti odeeffannoo yoo kennuu haala iccitummaa gaggeessa hojii qorannoo yakkaa, bilisummaa fi allogummaa mana hojii abbaa alangaa akkasumas mirga dhuunfaa miidhamtoota yakkaa fi shakkamtoota hin miineen raawwachuutu irraa eegama; kenna odeeffannoo keessatti manni hojii abbaa alangaa gosa odeeffannoo kennamu qofa osoo hin taane gosa miidiyaalee odeeffannoos sunniin kennamanillee adda baasuu fi murteessuu ni danda'a.²¹²

3.2.2. Itti-Gaafatamummaa Abbaa Alangaa Mirkaneessuu Keessatti Dhimmamtoota Qooda Fudhatan

Hojii abbaan alangaa hojjetu kallattiin hawaasa bal'aa, miidhamtoota dhuunfaa fi himatamtoota kan ilaallatuu dha; isaan fayyadamtoota yookaan miidhamtoota bu'aa hojii abbaa alangaa waan ta'aniif dhimmamtoota hojichaa jedhamanii fudhatamu. Dhimmamtootni kanneen hundi abbaan alangaa hojii isaa bu'uura seeraatiin akka hojjetu barbaadu: itti-gaafatamummaa abbaa alangummaa yeroo gara yerootti mirkanaa'aa adeemu keessatti hirmaanna qabaachuu qabu. Armaan gaditti gahee qaamoleen kanneen qabanii fi hanqina raawwii hojii isaanii keessatti mul'atu gabaabinaan ilaaluu yaalla:

²¹¹ Ken Armstrong & Maurice Possley, Break Rules, Be Promoted, CHI. TRIB., Jan. 14, 1999, at 1

²¹² European Network of councils for the Judiciary, Independence and Accountability of the Prosecution, Report 2016-2018

A. Hawaasa Bal'aa

Abbaan alangaa raawwii hojii isaatii ilaachisee uummataaf gabaasa dhiyeessuu danda'u qaba. Gabaasa dhiyaatu kana irratti hundaa'ee akkasumas dhimmoota qabatamoo ofii beekurraa ka'ee uummatni itti-gaafatamummaa hojii abbaa alangaa mirkaneessuu yaala. Uummatni abbaan alangaa hojiisaa qulqullinaan, saffinaa fi allogummaan hojjechuun olaantummaa seeraa gama isatiin akka mirkaneessu barbaada.

Manni hojii abbaa alangaa raawwii hojii isaa qofa osoo hin taane qajeelfama hojiisaa ittiin raawwatuu fi seera naamusa abbootii alangaa bulchu uummataaf ifa taasisuun gahee hojii abbootiin alangaa qaban uummatni sirnaan akka hubatu taasisuun mirga isaa akka gaafatuu fi qeqa qabu akka dhiyeessu haala mijeessu qaba.

Itti-gaafatamummaa abbootii alangaa mirkaneessuu keessatti gahee hawaasni bal'aan qabaachuu qabu tokko qabiyyee qajeelfama bulchiinsaa fi naamusa abbootii alangaa murteessuu keessatti sagalee akka qabaatu gochuudha. Itti dabalee, imaammta seera yakkaa fi haala hoggansa waliigala yakkaa irratti sagaleen uummataa akka dhaga'amu taasisuun bu'uura qajeelfamaa fi imaammata seera yakkaa tumsa uummataan baheen hojiin abbaa alangummaa akka hogganamu taasisuun to'anno uummatni hojicha irratti qabu kan cimsuu dha.

Biyyoota guddatan kan akka Ameerikaatti hoggantootni abbaa alangaa sadarkaan jiraan uummataan filatamu: sadarkaa aanaatti, godinatti yookaan sadarkaa naannootti. Biyyoota sirna akkasii hordofan keessatti uummatni kallattiin itti-gaafatamummaa hojii abbaa alangaa filannoон mirkaneessaa adeema.²¹³ Bu'uura kanaan, fakkeenyaaaf, hoggantootni mana hojii abbaa alangaa muraasni yakkoota qalbi hawaasaa harkisan kan akka gudeeddi fi malaammaltummaa seeratti dhiyeessanii adabsiisuu irratti ejjennoo fi raawwii isaan qabaatan gadi bu'aa waan ta'eef, marsaa ittaanutti sagalee isaaniitiin hojii isaaniitti akka hin fufne taasisaniiru.²¹⁴

Biyyoota abbaan alangaa tarkaanfiwwan himatnaan alaa fudhachuu danda'u keessatti abbaa alangaa hanqina naamuusaa qabuu wajjiin hawaasni (shakkamaan) walta'iinsa adabbii kamiinuu raawwachuu diduutiin itti-gaafatamummaan nama sanaa akka mirkanaa'aa adeemu taasisuu yaalu. Hojmaatni kun itti-gaafatamummaa hojii abbaa alangaa akka waliigalaatti mirkaneessaa

²¹³ Sanford C. Gordon & Gregory A. Huber, Citizen Oversight And The Electoral Incentives Of Criminal Prosecutors, 46 Am. J. Pol. Sci. 334, 349 (2002)

²¹⁴ Charlie Brennan, Hard Road For Hurlbert, Rocky Mountain News (Denver), Sept. 3, 2004, At 39a

adeemutti dabalee naamusaa fi dandeettii raawwii hojii abbootii alangaa dhuunfaa gamaluufis (to'achuufis) bu'aa kan buusuu dha.²¹⁵

Biyyoota tokko tokko keessatti hawaasni murtii abbaan alangaa kenu bu'uura seeraa kan qabu ta'uusaa akka mirkanoeffamutti koree hundeessun dhimmoota muraasa murtii argatan akka sakatta'an taasisu. Biyya Jaappanitti koree hojii abbaa alangaa gulaalu (prosecution review committee) hundeessuun, sirrummaa fi seerummaa murtii kennamee qulqulleessuuf yaaliin ni taasifama; koreen hundaa'u sun dhimmoota muraasa carraan filuun murtii abbaa alangaa kenne keessummaa tarkaanfii filannoo murtiin alaa fudhatame sirrii ta'uusaa sakatta'uun ejjennoo isaanii uummataaf dhiyeessa. Itti dabalees, falmiwwan xiyyeffannoo hawaasaa keessa galanii fi siyaaseffaman ilaachisee manni hojii abbaa alangaa akkamitti keessummeessuun murtii irratti akka dabarse sakatta'u.²¹⁶

Gitnii fi qajeeltoon waldaa abbootii alangaa idil-addunyaan bahe akka tumutti hojiin abbaa alangaa dhiibbaa qaama hawaasaa tokkoon, namoota dhuunfaan, miidiyan yookaan garee uummataan irratti aggaamamu irraa tikfamuu akka qabu tumee jira.²¹⁷ Bu'uura tumaa gitaa fi qajeeltoo raawwii hojii abbootii alangaa sanatti garee hawaasaa tokko hundeessuun murtii abbaan alangaa kenne irra deebi'anii akka ilaalan taasisuun bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa akka miidhu ifatti teechisee jira.²¹⁸ Qaama akkasii hundeessuun hojii abbaan alangaa hojjete irra deebiin ilaaluun akka gocha bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa miidhutti biyyoota baay'ee keessatti ilaalamuun akka dhorkamu ta'eera. Kanaafuu, tooftaa biyyi Jaappan itti-gaafatamummaa mirkanenessuuf itti deemte dhiisuun haala poolisii fi abbaan alangaa dhimma wajjiin hojjetan irratti waliin mari'atan akkasumas sirrummaa tarkaanfii hidhaan alaa abbaan alangaa fudhatu adeemsa miidhamtootni yakkaa itti hubachuu danda'an diriirsuun iftoomna hojii abbaa alangaa uumuu keessatti tajaajiluu ni danda'a.

B. Miidhamtoota Dhuunfaa

Hirmaannaa miidhamtootni yakkaa dhuunfaa hojii qoranna fi himannaak yakkaa keessatti qaban laafaa kan ture yoo ta'ellee, yeroo si'anaa kanatti garuu dhageettii isaan bulchiinsa haqa yakkaa

²¹⁵ Jan Hoffman, Prosecutor in Bronx, Under Fire, Softens Stand Against Executions, N.Y. TIMES, Mar. 20, 1996, at A

²¹⁶ United Nations Office on Drugs and Crime, the status and role of prosecutors, criminal justice series handbook, New York (2014), fuula 19

²¹⁷ International Association of Prosecutors, Standards of Professional Responsibility and Statement of the Essential Duties and Rights of Prosecutors, buufata 3 (b)

²¹⁸ Miiljalee olii, buufata 4(3b)

keessatti qaban dabala jira. Fakkeenyaaf, Imaammatni bulchiinsa haqa yakka Biyya Keenya miidhamtootni yakkaa gaggeessa hojii qorannoo yakkaa, himanna hundeessuu fi adeemsa murtii kennuu keessatti mirga dhageettii argachuu akkasumas mirga sadarkaa raawwii hojii murtii haqaa kennuu baruu fi mirga kabajaan qabamu akka qaban ifatti ibsee jira.²¹⁹ Abbaan alangaa miidhamtoota yakkaa dhagahuun sadarkaa jirenya isaanii adda baasee hariiroo hawaasaa keessatti haala dantaan isaanii kabajamu irratti hojjechuu akka qabu seeraan tumamee jira.²²⁰ Miidhamtootni hojii abbaa alangaa keessatti akka hirmaatan dandeessisuu fi mirga odeeaffannoo raawwii abbaa alangaa argachuu gonfachiisuun kallattiin carraa itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mirkaneessuu akka qabaatan taasifamaniiru jechuu dha.

Miidhamtootni dhuunfaan (victims) haala raawwii yakkaa, nama yakka raawwatee fi amala namoota ragaa ta'anii dhiyaatanii ilaachisee hubannoo gaarii waan qabaniif, raawwii hojii abbaa alangaa keessatti qaama gumaata guddaa gumaachuu danda'uu dha. Hubannoo fi quuqamaa miidhamtootni dhuunfaa qaban hojii abbaa alangaa deeggarutti dabalee itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti (dhimma dhuunfaa irratti yoo ta'eliee) gahee kan qabuu dha.²²¹

Biyyootni baay'een miidhamaan dhuunfaa himata hundeessuu keessatti, fudhanna tarkaanfii himannaatiin alaa keessatti akkasumas kenniinsa yaada adabbii irratti dhaga'amuu akka qaban taasisaniiru; dhaga'amuu miidhamtoota yakkaa abbaan alanga tarkaanfii sirrii dursee fudhataa akka deemu taasisuu keessatti gahee mataasaa kan qabuu dha. Manni murtii, manni maree bakka bu'ota uummataa fi waldaan ogeessota seeraa hojii hojjetamee raawwate sakatta'uun itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mirkaneessuu kan yaalan yoo ta'u, miidhamtootni tarkaanfii abbaa alangaa fudhatu sababa maaliif akka fudhatame duukaa bu'anii gaafachuu fi hojicha keessatti hirmaachuun murtiin kennamu sababaan kan deeggarame ta'aa akka adeemu taasisuu keessatti gahee qabaatu. Miidhamtootni abbaan alangaa hojii isaa keessatti allogessaa fi amanamaa akka ta'u akkasumas qixa sirriin hawaasa bakka bu'e akka tajaajilu taasisuu keessatti qaamolee mootummaa kamiinuu caalaa bu'a-qabeessa.²²² Miidhamtootni dhuunfaa abbaa alangaa wajjiin hidhata firummaa yookaan dantaa biroo qaban akkasumas baayyina yookaan

²¹⁹ Ministeera Haqaa, imaammata bulchiinsa haqa yakkaa FDR Itoophiyaa, (2003), fuula 59

²²⁰ Labsii 214/2011, kwt 7(41), labsii mana hojii abbaa alangaa mootummaa federaalaa, kwt 6(4(e)

²²¹ Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol. 157 April 2009 No. 4, Fuula 993

²²² Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol. 157 April 2009 No. 4, Fuula 994

maallaqa qaban itti-gaafatatummaa abbaa alangaa mirkaneessaa deemuu caalaa abbaan alangaa dhiibbaa isaaniitiin haqaaf osoo hin ta'iin dantaa isaanii galmaan akka gahu haalli itti taasisan baay'ee dha. Gama biraatiin, bakka baay'eetti, abbaan alangaa sirnaan miidhamtoota dhaga'uu irra haalli ofirraa achi itti dhiibu bal'inaan kan mul'atu waan ta'eef gumaachi miidhamtoota irraa eegamu osoo hin gumaatamiin yeroon itti hafu ni jira.²²³

C. Namoota Yakka Raawwatan

Abbaan alangaa haqaaf hojjeta; haqni himatamaan akka namaatti ilaalamuun mirgi namooma isaa kabajamuu qaba jedha. Miidhamaan haqummaan, gara-laafummaan akkasumas kabajaan keessummaa'u qaba.²²⁴ Kanaafuu abbaan alangaa hojiisaa raawwachuu keessatti hojiin hojjetu keessaa tokko mirgi himatamaa akka hin sarbamne tika gochuu waan ta'eef dhimma kana ilaachisee himatamaa dhagahuu qaba.

Adeemsa murtii haqaa kennisiisuu keessatti, muuxannoon biyyoota baay'ee akka agarsiisutti himatamtootni hin dhagaa'aman.²²⁵ Yeroo dhiyoo asitti garuu carraa namootni yakka raawwatan itti dhgaha'aman umameera. Akka biyya keenyaatti, yeroo jalqabaaf, abbaan alangaa shakkamaa wajjiin mari'achuun bu'uura seeraatiin balleessummaa isaa irratti murtii kennuu akka danda'u seerri aangesseera. Haala tarkaanfii filannoo biroo itti fudhatamu fi gosa adabbii nama yakka raawwate irratti fudhatamu, nama sanaa wajjiin mari'achuu fi walta'iinsa uumuun akka raawwatamu gochuu danda'a.²²⁶ Adeemsaalee kanneen keessatti himatamaan amallii fi raawwiin hojii abbaa alangaa isatti falmaa jiruu maal akka fakkaatu irratti namoota odeeffannoo qaban keessaa isa tokko kan ta'e qofa osoo hin taane amallii fi dandeettii abbaa alangaa murtii isa irratti darbu irratti dhiibbaa mataa isaa kan qabani dha. Itti-gaafatatummaa abbaa alangaa mirkaneessaa deemuu keessatti, kanaafuu, sagalee himatamtootaa dhaga'uun barbaachisaa dha.

Gaaffilee Marii

- Himata hundeffame kaasuu irratti aangoo abbaan alangaa bu'uura SDFY kwt 122 fi Labsii 214/2011 kwt 7(26) qabu garagarummaa qabaa? Tumaalee seerota kanneenii keessastti 'faayidaa uummataa' jedhamee kan ibsame maal agarsiisa?

²²³ Miiljalee olii, fuula 992

²²⁴ Miiljalee olii, fuula 993

²²⁵ Miiljalee olii

²²⁶ Labsii 214/2011, kwt 7(21)

- b. Manni hojii abbaa alangaa himata yakkaa hundeesse ragaa irratti dhiyeessuun ragaasisee fi ragaan faccisaa irratti hadhaga'amu jedhame tokko irratti mirgaa fi bilisummaa ragaa dabalataa walitti qabuu ni qabaataa? Gaaffii kana irratti hundaa'uun, himatni hundaa'e gaaffii abbaan alangaa dhiyeesseen ka'uu hin danda'u jechuun murtii manni murtii kenne attamitti ilaaltu?
- c. Waldaan ogeessota seeraa itti-gaafatamummaa abbootii alangaa mirkaneessuu keessatti gahee attamii taphachuu qaba?
- d. Miidhamaan dhuunfaa falmii yakkaa keessatti akkasumas itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti gahee maalii taphachuu danda'a?
- e. Sagaleen himatamtoota yakkaa sirna seera biyya keenyaa fi gaggeessa falmii yakkaa keessatti dhageettii akkamii qaba? Yaadni himatamtootni dhiyeessan itti-gaafatamummaa abbootii alangaa mirkaneessuu ilaachisee haala kamiin keessummeffamuu qaba?

3.3. Itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mana hojii abbaa alangaan Mirkaneessuu

Itti-gaafatamummaan abbaa alangaa qaama alaa (mana murtii, mana maree, waldaa ogeessota seeraa, miidhamtoota yakkaa fi himatamtoota) caalaa sirna to'annoo keessootiin sirnaan mirkanaa'uu akka danda'u ogeessotni irratti waliigalu. Abbaan alangaa sadarkaa kamiyyuu irratti argamu itti gaafatamaa dhiyoo isaatiif itti waamama.²²⁷

Haaluma kanaan, duudhaa mana hojii abbaa alangaa, caaseffama mana hojii abbaa alangaa, qajeelfamoota bulchiinsa abbootii alangaa, bulchiinsa humna namaa fi itti-fayyadama sab-quunnamtii attamitti itti-gaafatamummaa abbootii alangaa mirkaneessuu keessatti faayidaa akka qabu dabareen ilaalla.

A. Duudhaa Mana Hojii Abbaa alangaa

Naamusii fi amalli gaarii abbootiin alangaa qaban itti-gaafatamummaa mirkaneessuu keessatti gahee guddaa kan qabuu dha. Hamileen hojjetoota mana hojii, duudhaa hojjettootni mana hojii waliin qooddatanii fi qajeeltoon hawaasummaa sirreessituu hojii mana hojii abbaa alangaa ta'uu kan danda'anii dha.

Armaan olitti akka ilaalle abbaan alangaa haqaaf dhaabata: mootummaaf, miidhamaa dhuunfaaf yookaan himatamaaf hin loogu. Haqummaa fi wal-qixxummaan duudhaa mana hojii abbaa

²²⁷ Dambii Ittiin Bulmaata Abbootii Alangaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Fooyyessuuf Bahe; Dambii Lakk.161 /2005, Kwt 8

alangaa ta'anii fudhatamaniiru. Duudhaaleen kanneen ammoo barsiisa, qajeelfamoota, murtiilee fi labsiilee bahanii yeroo gara yerootti gabbataa adeemuun qajeeltoo abbaan alangaa ittiin qajeelfamu ta'anii akka tajaajilan irratti hojjetama.²²⁸ Hogganaan mana hojichaa yeroo yerootti abbootiin alangaa duudhaalee kanneen sirnaan akka hubatanii fi mala hojii isaanii galmaan ittiin gahan akka godhataniif leenjiidhaan hubannoo isaanii gabbisuu qaba. Itti-dabalees duudhaa mana hojii isatii, kaayyoo fi galma manichaa akkasumas caaseffama mana hojii isatii haala ifa ta'een akka hundi hubatu taasisuu qaba. Manni hojii abbaa alangaa iftoomina, kabaja, haqummaa, wal-qixxummaa fi si'oomina duudhaa hojii isaa ittiin gaggeeffatu taasisuun ittiin hojjechuu danda'u qaba. Duudhaaleen kanneen manni hojii abbaa alangaa dantaa hawaasa bal'aa, miidhamaa dhuunfaa, himatamaa fi mootummaa bifa giddu-galeessa godhateen akka hojjetu kan taasisanii dha.²²⁹

Manni Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa duudhaalee hojii kan akka ejjennoo garii qabaachuu, amanamummaa, bilisummaa ogummaa, qajeelfama fudhachuu, alloogummaa, iccitii eeguu, gahumsa ogummaa fi hariiroo/qindoomina gaarii qabaachuu gabbiseera. Duudhaalee kanneen gahumsaa fi amanamummaan akka raawwatuufis abbaa alangaa yeroo muudamu kakuu armaan gadii raawwata.

Ani maqaan koo x kan ta'e, 'heeraa fi seerota mootumma federaalaa fi naannoo kabajee kabachiisuuf seerota Mootummaan bahanii hojii irra jiranii fi fuulduratti bahan raawwachiisuun, ol'aantummaan seeraa akka mirkanaa'u hojjachuuf, itti gaafatamummaa hojii koo akkaataa seeraatiin qofa raawwachuuf kabaja namummaa fi mirga namummaa eegsisuuf amanamummaadhaan, dhugaadhaan, tattaaffiidhaan, faayidaa dhuunfaa osoo hin barbaadiin haqummaadhaan, sodaa yookaan loogii tokko malee hojii koo raawwachuuf waadaa nan seena' jedha.²³⁰

Waadaa cabsuun itti-gaafatamummaa kan hordofsiisu waan ta'eef, namni kakatee waadaa seene xiyyeffannoon hojisaa hojjechuuf dirqama seeraa fi hamilee qabaata.

²²⁸ John Kass, *U.S. Attorney's Independence Pays Dividends*, CHI. TRIB., Dec. 21, 2003, § 1, at 2

²²⁹ Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol. 157 April 2009 No. 4, Fuula 1000

²³⁰ Dambii Ittiin Bulmaata Abbootii Alangaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Fooyyessuuf Bahe, Dambii Lakk.161 /2005, Kwt 9

B. Irraa-Jala Aango Manneen Hojii Abbaa alangaatiin Itti-Gaafatamummaa Mirkaneessuu

Caaseffamni mana hojii abbaa alangaa sadarkaa sadarkaan jiraachuun isaa itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mirkaneessuu keessatti gahee guddaa qaba. Manni hojii abbaa alangaa giddugaleessa tokkoon kan hogganamu ta'uun akkasuams manni hojii abbaa alangaa kamiyyuu ofii isaan kan of-hoogganu ta'uun, itti-gaafatamummaan abbaa alangaa sadarkaa sadarkaan mirkanaa'aa akka deemu taasisa: itti-gaafatamummaa cimsa. Badii abbaa alangaan raawwatame tokko ilaachisee komiin mana hojii ogeessu sun hojjetutti dhiyaata; manni hojii sun akka dhimma isaatti tarkaanfii ofin fudhachuu danda'a, tarkaanfii seera qabeessa hin fudhatu taanaan mana hojii abbaa alangaa sadarkaan jirurtti ol'iyyannoo dhiyeessuun itti-gaafatamummaan ogeessa sanaa akka mirkanaa'u taasifama. Akka fakkeenyaaatti dhimma armaan gadii haa ilaallu.

Dhimma 10ffaa

Gal mee qorannoo yakkaa Mistaa Sammaan faa n-7 irratti qulqullaa'e shakkamtootni yakka ittiin shakkaman (jeequmsa uumuun hojii mootummaa gufachiisuu) raawwachuu isaanii gahumsaan hin mirkaneessu jechuun, Manni Hojii Abbaa Aalangaa Magaalaa Adaamaa galmicha bu'uura s/d/f/y kwt 42(1a) cufeera. Garagalcha gal mee cufame sana mana hojii abbaa alangaa godinaatti ergeera. Manni hojii abbaa alangaa godinaa galmicha paanaaliin ilaaluun galmeen shakkamtoota irratti qulqullaa'e himata hundeessuu kan dandeesisuu akka ta'e ibsuun manni hojii abbaa alangaa aanaa sun himata akka hundeessu qajeelfamaan gadi dabarseera.

Itti-waamamne mana hojii abbaa alangaa keessatti sadarkaa garagaraatti jiraachuun isaa itti-gaafatamummaan abbaa alangaa mirkanaa'aa akka deemu taasisuu keessatti gahee guddaa qabaata; galma ga'iinsa kaayyoo hundeeffama mana hojichaatiifis bu'a-qabeessa ta'a.

C. Qajeelfama Mana Hojii Baasuun Itti-Gaafatamummaa Abbaa alangaa Mirkaneessuu

Manni hojii abbaa alangaa itti-gaafatamummaa abbootii alangaa mirkaneessuu kan isa dandeesisu qajeelfama ni baafata; hojii qajeelfama baasuu keessatti abbootiin alangaa akka hirmaatan taasisuun hojii itti-gaafatamummaa mirkaneessuu fudhatama akka qabaatu taasifama. Manni hojii abbaa alangaa qajeelfamoota garagaraa baasuun haala hojii fi hojjetaan itti-bitamu diriirsuu danda'a. Fakkeenyaaaf, haala keessummeessa dargaggoota balleessitootaa (seeraa

wajjiin walitti bu'anii), haala gaggeessa qorannoo yakkoota suukkanneessoo, qabiyyee himatni tokko qabachuu qabuu, gochoota badii naamusa abbaa alangaa ta'anii ilaalamuu qabanii fi kkf irratti manni hojii abbaa alangaa qajeelfama hojiin itti-gaggeeffamu tumachuun itti gaggeeffamu danda'u.²³¹ Haala hojiin itti-gaggeeffamu kan bulchu qajeelfama baasuun manni hojii abbaa alangaa itti-gaafatamummaa hojjjetootaa mirkaneessaa akka adeemu taasisuutti dabalee abbootiin alangaa ofii isaanitillee of-gamale (to'atee) akka deemu taasia.

Dhimma 11ffaa

Himata naamusaa abbaa alangaa irratti dhiyaate tokko irratti²³², himatamaan Dambii Ittiin Bulmaata Abbootii Alangaa lak 161/2005 kwt 78(1a) irra darbuun yakka balaa konkolaataa raawwate irratti *ragaan himachiisuu danda'u osoo jiru* yookaan *qorannoo yakkaa dabalataa gaggeessuu osoo qabuu* akkasumas *gareen dhimmicha irratti mari'achuu osoo qabuu* ofuma isaatii galmee qorannoo yakkaa bu'uura s/d/f/y kwt 42(1a)tiin cufuun **garagalcha murtichaas mana hojii abaa alangaa godinaan osoo hin gahiin waan hafeef** himatameera. Gareen Inspekshinii Naannoo dhimmicha qorachuun, ragaan dhiyaate himata hundeessuu kan dandeessisu ta'uu mirkaneessuun abbaan alangaa himatame sun bu'uura JBAHtiin dhimmicha paanaaliin mari'atee murtii kenuun isaa dogoggora ta'uu mirkaneessuun akkasumas ji'a sadii oliif garagalcha murtiisaa qaama ol aanuuf dhiyeessuu dhabuu adda baasuun himatamaan badii raawwateera jedhee bu'uura damicha kwt 79(1c) miindaa ji'a lamaa adabeera.

3.4. Guddina kennuu yookaan Tarkaanfii abaa alangaa irratti fudhachuu

Maloota itti-gaafatamummaa abbaa alangaa ittiin mirkaneessan keessaa tokko abbootii alangaa naamusaa fi gahumsa gaariin hojii isaanii hojjetan guddisuu, kanneen naamusaa fi gahumsa barbaadamuu hojii isaanii hin hojenne irratti tarkaanfii bulchiinsaa kan akka sadarkaa irraa gadi buusuu fudhachuu dha.²³³ Manni hojii abbaa alangaa tokkoo tokkoo raawwii hojii abbaa alangaa duukaa bu'ee gamaggamuun nama sirnaan hojjetu badhaasaa nama sirnaan hin hojenne irratti tarkaanfii fudhachaa akka deemu taasisuun maloota itti-gaafatamummaa mirkaneessan keessaa isa ijoo dha. Tarkaanfii fudhachutiin dura garuu leenjii gahumsa cimsu kennaa

²³¹Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol. 157 April 2009 No. 4, Fuula 1011

²³² Abbaa alangaa Aanaa Dugdaa Booraa vs. Koree Insipekshinii Naannoo,

²³³ Dambii Ittiin Bulmaata Abbootii Alangaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Fooyyessuuf Bahe; Dambii Lakk.161 /2005, Kwt 41

deemuun barbaachisaa akka ta'e muuxannoon biyyoota garagaraa ni agarsiisa.²³⁴ Yaada kana dhimma qabatamaa armaan gadii akka fakkeenyaatti fudhannee haa ilaallu.

Dhimma 12ffaa

Gareen Inispeekshinii Naannoo himanna abbaa alangaa irratti dhiyeesse tokko irratti, abbaan alangaa sun Dambii lakk.161/2005 kwt 78(1)(S,F,D,E fi P) irra darbuun nama agartuu nama biraa balleessee fi lafeen buqqee mataa cabse, seera yakkaa kwt 555(B) jalatti osoo himachuu qabuu kwt 556(2A) jalatti himateera. Akkasumas, dhimma biraa irratti gocha himatamaan tokko miidhamtuu dhuunfaa ulee kazaraatiin luka mirgaa jilbaa gadii rukute, harkaan dhayee fi gurra mirgaa irras rukutee miidhaa geessise seera yakkaa kwt 556(2)(A) jalatti himatame ragaan irratti mirkaneessee fi ofirraa haa ittisu erga jedhamee booda, miidhatuu fi himatamaan yoo araaraman mormii hin qabu jechuun abbaan alangaa sun dhaaddacha irratti yaada isaa mana murtiif ibseera. Manni murtiis jecha abbaa alangaa kana irratti hundaa'uun himata banamee fi araaraan ka'uu hin qabne akka ka'u murteesseera.

Itti dabalees, yakka miidhaa qaamaa kwt 555(B) jalati himatni irratti hundaa'e ragaan dhageessifamee himatamtooni akka of-irra ittisan ajjni erga kennamee booda xalayaan mana murtiitti barreessuun midhamaa dhuunfaa fi himatamaan jaarsa biyyaatiin waan araaramaniif himata kaasneerra jechuudhaan himata ka'uu hin qabne akka ka'u taasisseera jedhamee himatame. Gumiin waliigalaas, *dhimmicha ragaan erga qulquelleessee booda himanna hundumaa jalatti balleessaa taasisuun, sadarkaa miindaa fi hojii irraa gadi buusuun akkasumas gara godina fagootti jijjiiramee akka hojjetu murteessee jira.*²³⁵

3.5. Daataa Mana Hojii Sirnaan Qabachuu

Daataa mana hojii (daataa dhuunfaa abbootii alangaa fi galmeed murtiin irratti kennamu) sirnaan akka qabamu gochuun haala waliigala raawwii hojii fi amala raawwattootaa hubachuuf barbaachisaa yoo ta'u kallattii waligalaa kaa'uuf (imaammata hojii bocuuf) faaydaa guddaa qabaata. Daataan dhuunfaa abbootii alangaa (odeeffannoon cimina, laafina yookaan badii

²³⁴ Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol. 157 April 2009 No. 4, Fuula 1011

²³⁵ Baacaa Taayyee fi Shaambal Hordofaa, Naamusaa Ogeessota Qaamolee Haqaa Oromiyaa: Seeraa fi Hojimaata, 2010 (ILQSO) fuula 70 irraa fudhatame (Faallaa kanaa kan ta'e abbaa alangaa Nuuraddiin Jamaal jedhamu godina Shawaa Lixaa aanaa Ada'aa Bargaa irraa adabanii gara godina Addaa Oromiyaa Naannawe Finfinneetti jijjiiranii jiru(muuxannoon waan beekan obbo Kadir Qeerrantii yoo ibsan)

abbootii alangaa ibsu) sirnaan taa'uunsa, daatichi qindeeffamee fi hiikamee jirenya abbootii alangaa irratti galtee akka qabaatu gochuu keessatti barbaachisaa dha: dandii itti-gaafatamummaa mirkaneesson kan qulqulleessuu dha.²³⁶

Gaaffilee Marii

- a. Dhiibbaa hojii abbaa alangummaa irra gahu hambisuu fi mirga lammilee kabachiisuu wal-qixa gaggeessuuf akka tolutti badii hojii keessatti raawwatu irraa bilisummaa/birmaddummaa guutuu akka qabaatu taasisuun gaarii akka hin taane barreessitootni ni ibsu. Isin yaada kanaa wajjiin hangam waliigaltu?
- b. To'annoo qaamni alaa hojii abbaa alangaa irratti taasisu keessatti qajeeltoo qodiinsa aangoo mootummaa fi bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa gumaachaa fi dhiibbaa attamii qaba jettu? To'annoo qaamni alaa taasisu bu'a-qabeessa akka ta'u gochuuf, wantootni sirrachuu qaban jettan jiraa?
- c. Adeemsa gabaasa hojii dhiyeessuu kana keessatti mana maree bakka bu'ota uummataas yoo ta'e haala hojiin abbaa alangaa itti hojjetamu irratti qajeelfama akka kenu hayyamamu hin qabu akkasumas tokkoo tokkoo dhimmoota keessumeeffamu ilaachisee haala raawwii isaa irratti gabaasa akka dhiyeessu taasisuun bilisummaa hojichaa gocha miidhuu dha.²³⁷
- d. Dhimma 11ffaa olitti ilaalle irratti, qaamni murticharratti komii qabu osoo jiraatee abbaan alangaa godinaa murticha fichisiisee keessa ilaalee ragaan gahaan kan jiraatu yoo ta'e abbaan alangaa aanaa akka himatu ajaja (dhimmichi aanatti kan himachiisu yoo ta'e) malee abbaa aalangaa murticha kenne naamusaan himachuun bilisummaa ogummaa abbaa alangummaa waliin akkamitti ilaalam?
- e. Dhimma 11ffaa olitti dhiyaate kana irratti murtii abbaan alangaa hin himachiisu jechuun murteesse tokko irratti qaamni komii qabu osoo hin komatin abbaan alangaa sun garagalcha murtii isaa qaama ol'aanuf erguu dhabee of bira tursiise jedhamee naamusaan himatamuun isaa bilisummaa hojii abbaa alangaa waliin

²³⁶ Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol. 157 April 2009 No. 4, Fuula 1015

²³⁷ United Nations Office on Drugs and Crime, the status and role of prosecutors, criminal justice series handbook, New York (2014), fuula 19

akkamitti ilaalamma?(SDFY kwt 44(2) waliin ilaala). Murtii abbaa alangaa sana qaama ol'aanuuf erguunis kan barbaachisu yoo ta'e mana hojii abbaan alangichaa keessa hojjatutu geessa moo abbaaalangaa mataa isaati?

- f. Dhimma 12ffaa olii kana irratti itti-gaafatamummaa abbaa alangaa mirkaneessuuf tarkaanfii manni murtii fudhate hangam sirriidha jetta?

Madda Barreeffama Moojulii Kanaa

- Heera Mootummaa FDRI
- Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Federaalaa Hundeessuuf Bahe lak 943/2008
- Seera adeemsa falmii yakkaa Itoophiyaa
- Imaammata bulchiinsa haqa yakkaa Itoophiyaa (2003)
- Labsii Mana Hojii Abbaa alangaa Waliigalaa Mootummaa Oromiyaa Hundeessuuf Bahe Labsii lak 214/2011
- Dambii Ittiin Bulmaata Abbootii Alangaa Mootummaa Naannoo Oromiyaa Irra Deebiidhaan Fooyyessuuf Bahe, Dambii Lakk.161 /2005,
- Qajeelfama Naamusa Itti gaafatamtoota Hojii fi Hojjettoota Biirroo Haqaa Oromiyaa lakk.9/2006, kwt.24(4) fi 22(5)
- International associations of prosecutors, United Nations Office on Drugs and Crimes, the status and role of prosecutors, criminal Justice Handbook Series, New York (2014)
- Mul'isaa Abdisaa, The Legal And Institutional Reframe works For Prosecution Office In Ethiopia: The Case of Ormia National Regional State Justice Burea; thesis submitted to the school of graduate studies addis ababa university In partial fulfillment of the requirements for the degree of masters of law
- Stephanos Bibas, Prosecutorial Regulation Versus Prosecutorial Accountability, University Of Pennsylvania Law Review, Vol. 157 April 2009 No. 4
- International association of prosecutors, standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors
- European Network of councils for the judiciary, independence and accountability of the prosecution, ENCJ Report 2014-2016,
- UN, Guidelines on the Role of Prosecutors, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990
- Gabriel Knau, Reporter of the special rapporteur on the independence of judges and lawyers (2011),
- United Nations Guidelines on the Role of Prosecutors, adopted by the Eighth united Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba

- The Consultative Council of European Prosecutors (CCPE), Explanatory Note (2005),
- Constitution of the International Association of Prosecutors 1995 , and
- International Association of prosecutors, Standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors adopted by the International Association of Prosecutors on the twenty third day of April 1999
- European Council, the Role of Public Prosecution in the Criminal Justice System, Recommendation Rec(2000)19
- Open Society Institute, promoting prosecutorial accountability, independence and effectiveness, comparative research, 2008
- Cooperation between the police and prosecutors, Effective administration of the police and the prosecutor in criminal justice, (2002), the working production of the 120th international senior seminar
- Peter J.P. Jak, The Relationship Between Public Prosecutors And The Police In The Member States Of The Council Of Europe, Conference of prosecuros general of Europe 6th session, May 2005
- Opinion no. 3 (2008) on the Role of Prosecution Services outside the Criminal Law Field, the Consultative Council of European Prosecutors
- United Nations Offce on Drugs and Crime, “United Nations Convention against Corruption